

Analyserapport voor het agrobusinesscomplex in Vlaanderen

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van:

Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie

Vlaamse overheid

IDEA Consult:
Katrien Van Dingenen
Ariane Wautelet

Agro-Business-Consultancy NV:
Bert Vermeire
Xavier Gellynck

– AGRO – BUSINESS –
CONSULTANCY NV –

Analyserapport voor het agrobusinesscomplex in Vlaanderen
Katrien Van Dingenen, Ariane Wautelet, Bert Vermeire, Xavier Gellynck

Oktober 2008

Paper, 94 blz.

Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie
Ellipsgebouw (6de verdieping)
Koning Albert II - laan 35, bus 40
1030 Brussel
Tel. 02 552 78 20 - Fax 02 552 78 21
✉ e-mail: ams@vlaanderen.be

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt:

Van Dingenen K., Wautelet A., Vermeire B. & Gellynck X. (2008) *Analyserapport voor het agrobusinesscomplex in Vlaanderen*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Wij doen ons best om alle informatie, webpagina's en downloadbare documenten voor iedereen maximaal toegankelijk te maken. Indien u echter toch problemen ondervindt om bepaalde gegevens te raadplegen, willen wij u graag hierbij helpen. U kunt steeds contact met ons opnemen.

INHOUDSOPGAVE

p.

1	Inleiding: ABC-concept & leeswijzer	4
1.1	Het agrobusinesscomplex: concept & monitoringkader	4
1.1.1	<i>Conceptuele afbakening van het ABC in Vlaanderen</i>	4
1.1.2	<i>Monitoringkader</i>	6
1.2	Leeswijzer	7
1.2.1	<i>Structuur van het rapport</i>	7
1.2.2	<i>Aandachtspunten bij het lezen van dit rapport</i>	7
2	De productieketen van het Vlaamse ABC	9
2.1	Het Vlaamse agrobusinesscomplex: aantal en ligging van de ABC-actoren	9
2.2	Inputs & investeringen	12
2.2.1	<i>Inputs - loon- en operationele kosten</i>	12
2.2.2	<i>Investeringen</i>	14
2.2.3	<i>O&O-intensiteit</i>	16
2.3	Relaties tussen de schakels	17
2.3.1	<i>Fysieke handelsstromen</i>	17
2.3.2	<i>Coöperatieve samenwerking</i>	21
2.4	Resultaten	23
2.4.1	<i>Outputs - kwaliteit</i>	23
2.4.2	<i>Financieel-economische performantie</i>	33
2.4.3	<i>Economisch belang van de (schakels in de) keten</i>	40
3	De horizontale context van het ABC	44
3.1	Bestuurlijke context	44
3.1.1	<i>Beleidsmaatregelen gericht op ABC</i>	44
3.1.2	<i>Subsidies</i>	48
3.2	Kredietinstellingen	56
3.3	Verenigingen	58
3.3.1	<i>Landbouwsyndicaten</i>	59
3.3.2	<i>Vakverenigingen</i>	59
3.4	Onderzoek, vorming & advies	60
3.4.1	<i>Opleiding / onderwijs</i>	60
3.4.2	<i>Voortgezette opleiding</i>	63
3.4.3	<i>Onderzoek & innovatie</i>	64
4	Samenvatting	67
	Lijst van tabellen	xx
	Lijst van figuren	xxii

1 INLEIDING: ABC-CONCEPT & LEESWIJZER

De structuur en dynamiek van de land- en tuinbouwsector wordt steeds meer bepaald door de relatie met de rest van de keten, aangezien de productie meer en meer geïntegreerd raakt met activiteiten en producten van de sectoren ervoor en erna. Om het Vlaams beleid verder te kunnen onderbouwen en bij te sturen met kennis op het vlak van het gehele agrobusinesscomplex is er nood aan een goed en breed uitgebouwd monitoringssysteem. Daarom werd door de afdeling Monitoring en Studie een studie uitgeschreven, met als doelstelling een concreet opvolgingsinstrument voor het Vlaamse agrobusinesscomplex te ontwikkelen en op basis van dat ontwikkelende instrument een eerste nulmeting te doen. Dit rapport kadert in het tweede deel van deze opdracht en omvat de beschrijvende analyse van de verzamelde informatie van het Vlaamse ABC.

In de volgende paragrafen wordt, voor een goed begrip van de gebruikte terminologie en structuur, het concept "ABC" nog eens kort hernomen. Deze paragrafen kunnen beschouwd worden als het eindresultaat van een voorbereidend proces. In paragraaf 1.2 belichten we kort enkele aandachtspunten met betrekking tot deze nulmeting en leiden we de lezer door de structuur van dit document.

1.1 Het agrobusinesscomplex: concept & monitoringkader

1.1.1 Conceptuele afbakening van het ABC in Vlaanderen

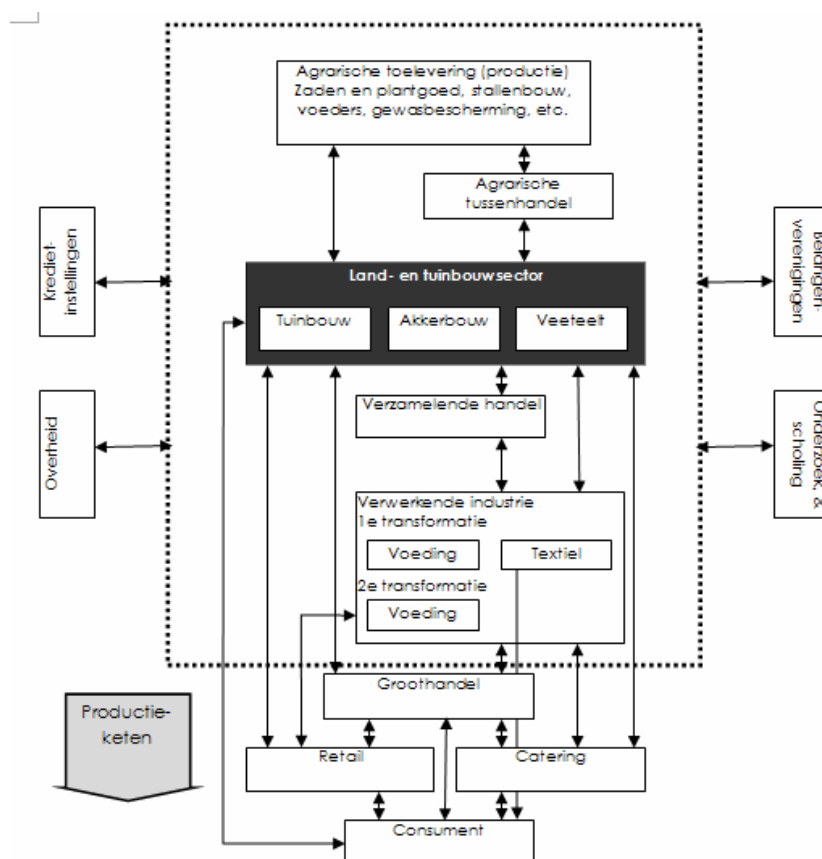
Het ABC wordt gedefinieerd als 'de direct en indirect samenhangende economische activiteiten verbonden met productie, verwerking en afzet van een agrarisch product, met inbegrip van de met de agrarische productie samenhangende toeleverende en dienstverlenende bedrijven (Viaene *et al.*, 2001). Het ABC is verwant met de toeleveringsketen of *supply chain*, maar onderscheidt zich ervan doordat het ook rekening houdt met relevante relaties die zich strikt genomen buiten het afzetkanaal situeren (voor een definitie van de keten, zie Beamon, 1999).

In overleg met de stuurgroep en de opdrachtgevers werd, met het oog op deze opdracht, het ABC concreet afgebakend – zie onderstaande figuur (als geheel). Daarbij werden die schakels gekozen die direct in contact staan met de land- en tuinbouwsector waarmee het zijn voornaamste relaties onderhoudt.

Deze keuze wordt o.a. gemotiveerd door de vaststelling dat schakels verder stroomafwaarts sterk internationaal gericht zijn (groothandel en retail), waarbij de zwakke regionale binding met het ABC reeds gekend is. Daardoor komt de klemtoon aan zijde van de leveranciers te liggen op de agrarische, materiële en niet-materiële inputs en de tussenhandel en aan de zijde van de afnemers op de verzamelende handel en de voedingsindustrie (1e en 2e transformatie).

Binnen deze (volledige) figuur werd in overleg met de stuurgroep en de opdrachtgevers een selectie gemaakt van schakels die *vanuit het perspectief van het monitoringssysteem* het meest relevant zijn vanuit actuele evoluties in het Vlaamse ABC, die beschreven worden in de volgende hoofdstukken. Deze selectie wordt weergegeven door de stippellijn in de bovenstaande figuur.

Figuur 1: Beschrijving van de schakels en relaties in het ABC

In overleg met de stuurgroep en de opdrachtgevers en rekening houdend met de in de beschikbare data toegepaste nomenclaturen werden vervolgens de meest relevante NACE-codes geïdentificeerd voor de ABC-keten. Deze worden in de onderstaande tabel kort opgelijst.

Tabel 1. Selectie van Nace-Bel codes

011	Landbouw, jacht en diensten in verband met deze activiteiten
012	Veeteelt
013	Gemengd bedrijf
014	Diensten in verband met de landbouw; exclusief veterinaire dienstverlening; aanleg en onderhoud van tuinen en parken
15	Vervaardiging van voedingsmiddelen en dranken
15.1	Productie, verwerking en conservering van vlees en vleesproducten
15.5	Vervaardiging van zuivelproducten
15.7	Vervaardiging van diervoeders
15.x	Andere voedingsactiviteiten
16	Vervaardiging van tabaksproducten
171	Bewerken en spinnen van textielvezels
172	Weven van textiel
242	Vervaardiging van verdelgingsmiddelen en van andere chemische producten voor de landbouw
293	Vervaardiging van machines voor de landbouw en de bosbouw
5111	Handelsbemiddeling in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en halfabrikaten

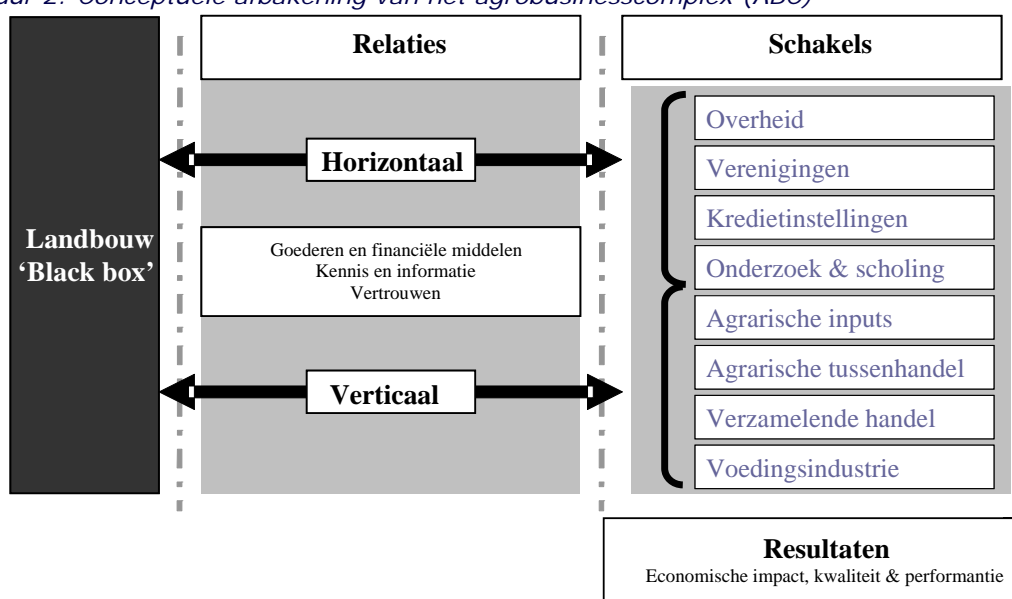
512	Groothandel in landbouwproducten en levende dieren
5131	Groothandel in groenten en fruit
5188	Groothandel in machines, tractoren, werktuigen en toebehoren voor de landbouw ¹
7131	Verhuur van landbouwmachines en -werktuigen
852	Veterinaire diensten

In het rapport zal meermaals over de sectoren “land- en tuinbouw”; en “ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling” gesproken worden. Hierbij bedoelen we telkens respectievelijk het ABC-gedeelte binnen deze sectoren, zijnde NACE 011 tem 014; en NACE 5111, 512, 5131 en 5188.

1.1.2 Monitoringskader

Vanuit een toepassing van de internationale stand van het onderzoek naar het ABC op de Vlaamse context werd het concept afgebakend dat ten grondslag zal liggen van het ABC-monitoringsysteem. Dit wordt afgebeeld in Figuur 2.

Figuur 2: Conceptuele afbakening van het agrobusinesscomplex (ABC)

De focale schakel in het ABC is de land- en tuinbouwsector. Daarbij wordt gefocust op de relaties met het omgevende ABC, zonder de land- en tuinbouwsector zelf diepgaand te bestuderen ('black box'). Het ABC wordt daarbij opgebouwd uit een web van relaties tussen verschillende schakels, die tot een bepaald resultaat leiden.

De relaties ontplooiën zich verticaal, binnen de toeleveringsketen, en horizontaal, met actoren die zich strikt genomen niet binnen de toeleveringsketen bevinden maar wel bijdragen tot de productie. De relaties zijn het medium voor stromen van hulpbronnen en activiteiten, kennis en informatie en van vertrouwen (als gevolg van wederkerigheid en gedeelde verwachtingen). De laatste gelden als noodzakelijke voorwaarde om de andere stromen mogelijk te maken.

¹ Ter info: NACE 5188 (typologie 2003) = NACE 5166 (typologie 1993)

1.2 Leeswijzer

1.2.1 *Structuur van het rapport*

Het tweede hoofdstuk beschrijft de huidige toestand en de evolutie van het ABC in Vlaanderen, op basis van de resultaten van de data-analyse van de verschillende geïdentificeerde informatiebronnen die specifiek in het kader van deze opdracht verzameld werden. Dit doen we voor elk van de drie geïdentificeerde ABC-sectoren; waarbij we de analyse voor het totale ABC maken en dan telkens de belangrijkste deelsectoren binnen de betreffende indicator bespreken.

In hoofdstuk 3 wordt vervolgens nader ingegaan op de 'horizontale' context van het Vlaamse ABC, met name de bestuurlijke context (overheidssubsidies & wetgeving), de ABC-ondersteunende verenigingen, onderwijs, vorming & advies. Ook gaan we nader in op de kredieten die verstrekt/opgenomen worden vanuit de financiële sector; en belichten we kort de vraagzijde van de ABC-activiteiten.

We sluiten dit rapport af met een samenvattend hoofdstuk, waarbij getracht wordt een globaal beeld te schetsen van het agrobusinesscomplex in Vlaanderen en enkele algemene conclusies te trekken.

1.2.2 *Aandachtspunten bij het lezen van dit rapport*

De voorliggende analyse is één van de resultaten van de onderzoeksopdracht 'Ontwikkelen van een opvolgingsinstrument voor het agrobusinesscomplex in Vlaanderen'. De gehanteerde onderzoeksmethode werd nader omschreven in een voorbereidend rapport en omvat verschillende stappen.

Eén van deze stappen is de screening van beschikbare databronnen vanuit een theoretisch onderbouwd conceptueel kader. Hierbij werd stapsgewijs een set indicatoren opgesteld die zich ten slotte in dataverzameling vertaalt.

Dit is een pragmatische aanpak. Hoewel getracht wordt de bestudeerde activiteiten zo integraal mogelijk te beschrijven, is dit niet altijd mogelijk gebleken wegens de beschikbaarheid en kenmerken van de databronnen.

Dit heeft een aantal belangrijke implicaties waar de lezer rekening mee moet houden:

- *Databronnen hanteren soms verschillende definities.* Afhankelijk van de databron kunnen de schakels van het ABC op een verschillende manier gevat worden. Dit uit zich bijvoorbeeld in het al dan niet beschrijven van zelfstandige activiteiten, interim- of seizoensarbeid.
- *Afbakening van het ABC kan verschillen tussen de indicatoren.* Idealiter wordt uitgegaan van een vaste afbakening van het ABC die evenwel niet altijd in de databronnen terug te vinden is. Dit komt vooral tot uiting bij de horizontale relaties in het ABC. Ook verwijzen sommige indicatoren naar land- en tuinbouwbedrijven terwijl deze *stricto sensu* buiten de focus van het onderzoek vallen.
- *De indicatoren hebben niet altijd een volmaakte één-op-één relatie met de onderzochte realiteit.* Dit wordt verklaard doordat uiteenlopende databronnen

met uiteenlopende doelstellingen onderzocht werden. Indien de best mogelijke indicator niet beschikbaar is, worden indicatoren geselecteerd die de problematiek indirect of partieel kunnen benaderen, met inachtneming van de beperkingen en achterliggende assumpties.

Deze analytisch-methodologische aandachtspunten worden gedetailleerd en gestructureerd besproken in het voorbereidende deel van deze opdracht, het monitoringsrapport. Daarin wordt o.a. ingegaan op de manier waarop de indicatoren gekozen werden, de eigenschappen van de databronnen en indicatoren, de gehanteerde assumpties en de gebruikte analysemethodes. Ook werden alle data op gestructureerde wijze gebundeld in een xls-opvolgingsinstrument, dat het mogelijk maakt om de belangrijkste informatie op een consequente manier op te volgen en te analyseren.

Dit rapport is met andere woorden enkel een tekstuele samenvatting van (een selectie van) de nulmeting aan het eind van het onderzoeksproject, en ambieert zeker geen finale en volledige voorstelling te zijn van een volledige en 100% wetenschappelijk correcte analyse van het agrobusinesscomplex in Vlaanderen.

2 DE PRODUCTIEKETEN VAN HET VLAAMSE ABC

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste kenmerken van de ABC-schakels, relaties en resultaten op analytische wijze beschreven. Waar mogelijk en relevant situeren we telkens het Vlaamse ABC ten opzichte van de Belgische (totaal- of ABC-) cijfers. Ook wordt telkens aangegeven wat het aandeel is van de 3 belangrijkste sectoren (in termen van aantal & omzet) van het ABC.

2.1 Het Vlaamse agrobusinesscomplex: aantal en ligging van de ABC-actoren

Op basis van de BTW-statistieken en de ADSEI-meitelling omvatte het totale (Vlaamse) ABC ongeveer 45.500 bedrijven in 2006 – dit komt neer op ongeveer 63% van het aantal bedrijven binnen het ABC in België in dat jaar. Tien jaar geleden waren er nog meer dan 58.000 ABC-bedrijven in Vlaanderen (wat ook ongeveer 63% van het toenmalig aantal ABC-bedrijven in België uitmaakte). Als we deze cijfers naast de ECODATA-cijfers van het totaal aantal actieve bedrijven leggen (*niet in de tabel*), dan zien we dat het Vlaamse ABC in 2005 ongeveer 11% van het totaal aantal actieve bedrijven in Vlaanderen² uitmaakte, terwijl dit in 1998 nog 14% was.

Tabel 2: Evolutie van het aantal actieve bedrijven in de ABC-sector in Vlaanderen

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	'00-'06
België*	92 342	85 477	77 811	76 119	74 352	72 594	
Vlaanderen*	58 565	54 203	49 061	47 850	46 663	45 429	-16%
	63%	63%	63%	63%	63%	63%	
Land- en tuinbouw*	44 424	40 949	36 577	35 486	34 410	33 272	-19%
% t.o.v. VL ^{tot}	76%	76%	75%	74%	74%	73%	
Vlaanderen, excl NACE 01	14 141	13 254	12 484	12 364	12 253	12 157	-8%
Voeding	6 776	6 247	5 790	5 683	5 622	5 542	-11%
% t.o.v. VL ^{tot}	12%	12%	12%	12%	12%	12%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	4 891	4 519	4 121	4 038	3 942	3 876	-14%
% t.o.v. VL ^{tot}	8%	8%	8%	8%	8%	9%	

* Voor de land- en tuinbouwsector werden hier de cijfers van de meitelling opgenomen³

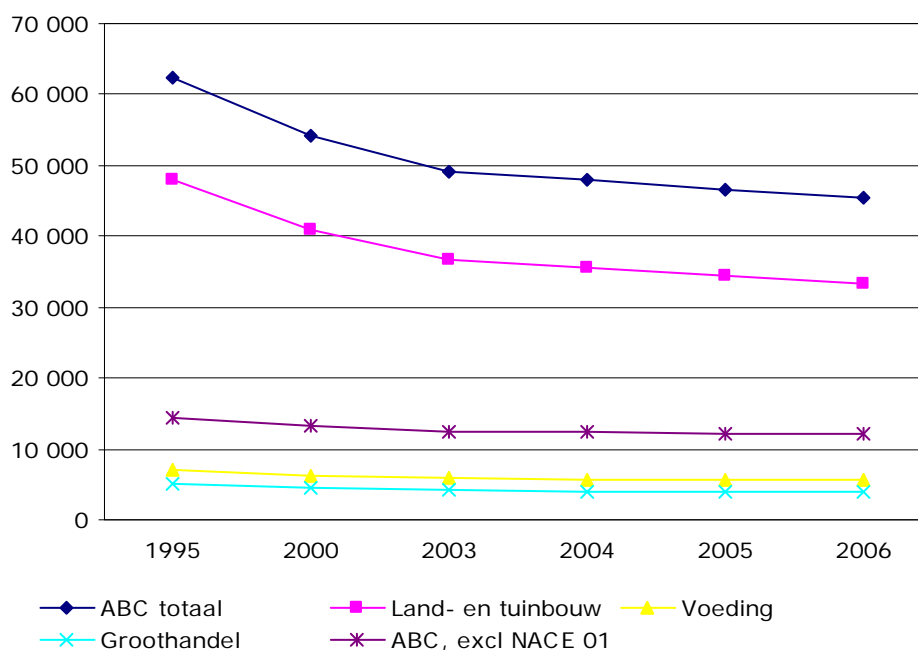
Bron: FOD Economie, BTW aangiftes + ADSEI (meitelling) (bewerking IDEA Consult)

² Bron: ECODATA, demografie van de Belgische ondernemingen

³ De cijfers van de BTW-aangiftes omvatten immers enkel die bedrijven en zelfstandigen die niet voor de forfaitaire BTW-regeling hebben geopteerd. Voor de landbouwsector geldt deze mogelijkheid zonder specifieke voorwaarden ivm omzet & facturatiebedragen. Zo omvatte het aantal bedrijven in deze sector (NACE 011-014), geregistreerd via de BTW-aangiftes, slechts 31% (in 1998) à 54% (in 2006) van de NIS-getelde land- en tuinbouwactoren uit.

De land- en tuinbouw sector maakt ongeveer 76% van van het Vlaamse ABC uit (2000- 2006); de voedingssector en de groothandel in landbouwproducten zijn qua aantal bedrijven de belangrijkste sectoren binnen het ABC^{ext} (~het ABC excl de land- en tuinbouwsector): zij maken samen ongeveer 80% van het ABC^{ext} uit. Uit deze cijfers blijkt echter ook duidelijk dat het ABC als geheel een relatief belangrijke daling van het aantal bedrijven kent⁴. Deze daling is vooral te wijten aan het sterk dalende aantal (kleinere) landbouwbedrijven; maar ook de voedingssector en de ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling 'ondersteunen' deze trend.

Figuur 3: Evolutie van het aantal actieve bedrijven in het ABC in Vlaanderen

Bron: FOD Economie, BTW aangiftes en BTW-listings (bewerking IDEA Consult)

Het is belangrijk hierbij op te merken dat het aantal landbouwers in deze grafiek gebaseerd is op de meitellingen bij de land- en tuinbouwsector. Indien men echter zou kijken naar het aantal bedrijven in die sector die niet voor de forfaitaire BTW-regeling hebben gekozen (wat dus het aantal is dat opgenomen werd in de BTW-statistieken; de databron gebruikt voor de andere sectoren), ziet men een tegenovergestelde trend: het aantal land- en tuinbouwers stijgt volgens deze bron⁵ van 14.900 bedrijven in 1995 tot 18.000 actieve bedrijven in 2006.

Wat betreft de geografische spreiding van deze actoren, is het interessant te zien dat ongeveer 63% van de ABC bedrijven in Vlaanderen ligt. Het Waalse gewest telt iets meer dan 25% van de ABC bedrijven en Brussel 2%⁶. De Vlaamse ABC-

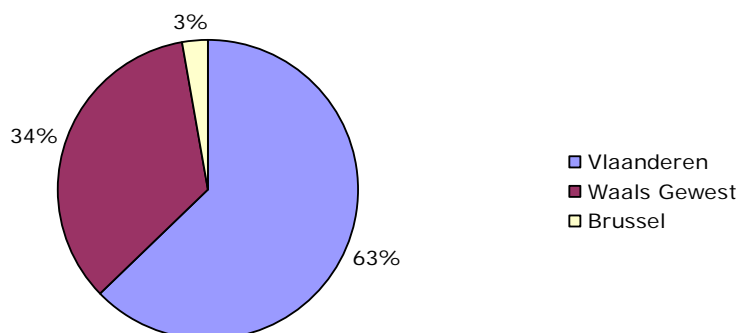
⁴ Deze indicator (het aantal bedrijven) zegt uiteraard niets over de grootte of het economisch belang van deze sectoren – deze analyse komt aan bod in deel 3.4

⁵ Voor NACE 13 ontbraken er in deze bron cijfers voor 1998 en 2004-2006. De cijfers die hier vermeldt worden omvatten ook de inschattingen voor deze sectore voor de ontbrekende jaren.

⁶ Hierbij is het belangrijk te noteren dat sommige bedrijven hun hoofdzetel in Brussel hebben maar hun activiteit in een ander gewest.

actoren *zonder* de land- en tuinbouwsector ($\sim \text{ABC}^{\text{ext}}$)⁷, maken zelfs meer dan 90% van het totaal aantal ABC^{ext} – actoren uit (met ongeveer 36% van de bedrijven in West-Vlaanderen).

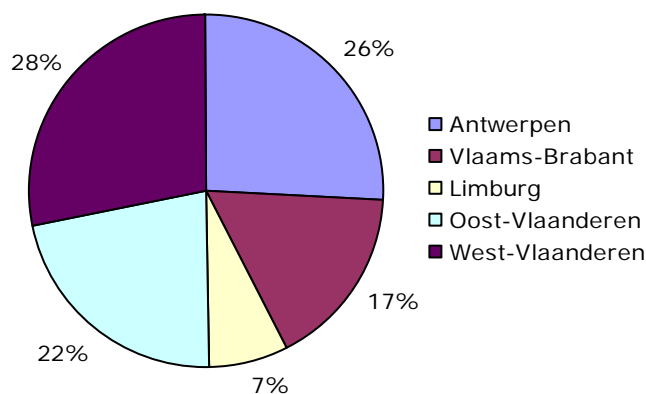
Figuur 4: Geografische ligging van de ABC bedrijven in België

Bron: IDEA Consult op basis van ADSEI-meitellingen & FOD Economie, BTW aangiftes, aantal BTW-plichtigen

Als we verder inzoomen op de ligging van de ABC-bedrijven binnen Vlaanderen (zie volgende figuur); is het duidelijk dat Antwerpen en West-Vlaanderen samen meer dan het helft van de Vlaamse ABC bedrijven huisvesten.

Figuur 5: Verdeling van de Vlaamse ABC bedrijven volgens hun ligging

Bron: FOD Economie, BTW aangiftes, aantal BTW-plichtigen (bewerking IDEA Consult)

⁷ Deze cijfers zijn immers gebaseerd op de BTW-aangiftes, waarvoor we al eerder aangaven dat deze niet representatief zijn voor de land- en tuinbouwsector.

2.2 Inputs & investeringen

2.2.1 *Inputs - loon- en operationele kosten*

De kosten geven een belangrijk inzicht op de economische situatie van de ABC-sector. Uit de onderstaande tabel en figuur blijkt duidelijk dat (in 2006) de afschrijvingen de belangrijkste kosten zijn op bedrijfsniveau.

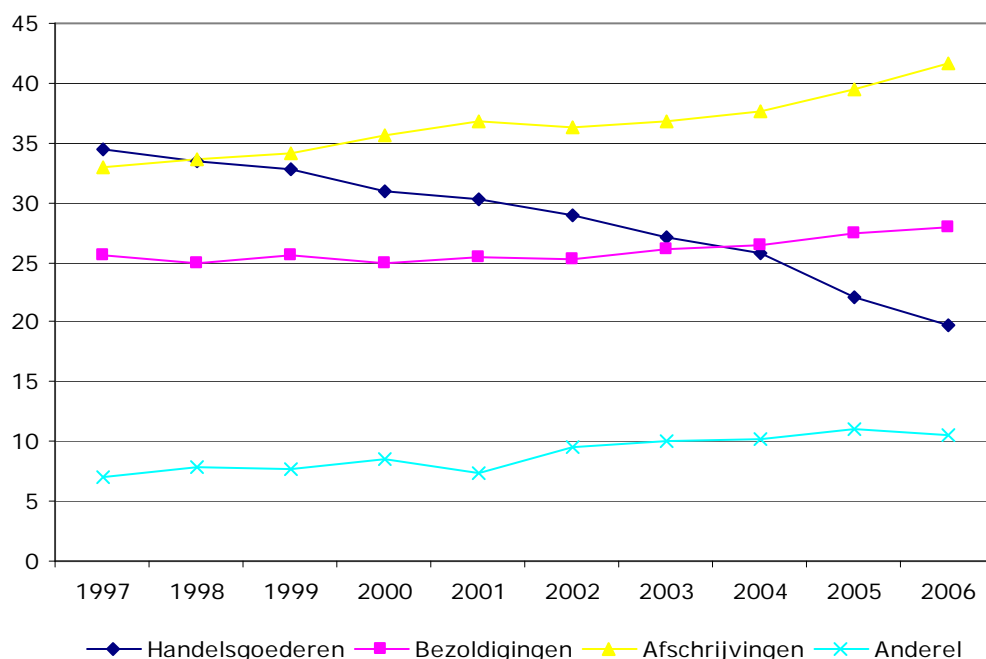
Uit de onderstaande tabel en figuur blijkt duidelijk dat voor de voedings- en handelssector de afschrijvingen sinds 1997 in belangrijke mate gestegen zijn en dat zij sinds 1998 de belangrijkste kosten uitmaken voor de bedrijven. Ook het aandeel van de bezoldigingen is voor die sectoren met meer dan 15% gestegen tussen 1997 en 2006. Daartegenover staat een opvallende daling van het aandeel van kosten van handelsgoederen, grondstoffen & hulpstukken, diensten en diverse goederen in de bedrijfskosten, met 36%. Dit is het geval voor elk van de belangrijkste ABC-sectoren (land- en tuinbouw, voeding en groothandel & handelsbemiddeling). Ondanks de wereldwijde impact van de stijgende grondstoffenprijzen wordt het aandeel van grondstoffen in de bedrijfskosten dus kleiner, wat toch een belangrijke vaststelling is.

Tabel 3: *Evolutie van het gemiddelde aandeel van de verschillende kosten in de bedrijfskosten in het ABC (% ten opzichte van de totale kosten)*

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
ABC - Vlaanderen							
Handelsgoederen, grondstoffen & hulpstukken, diensten en diverse goederen	34	31	27	26	22	20	-36%
<i>Land- en tuinbouw</i>	26	24	21	21	18	15	-35%
<i>Voeding</i>	40	36	32	30	25	24	-34%
<i>ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling</i>	36	34	29	28	24	22	-36%
Bezoldigingen, sociale lasten en pensioenen	26	25	26	26	27	28	12%
<i>Land- en tuinbouw</i>	19	20	21	22	22	23	14%
<i>Voeding</i>	32	33	35	36	38	39	18%
<i>ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling</i>	22	21	22	22	23	25	16%
Afschrijvingen en waardeverminderingen	33	36	37	38	39	42	17%
<i>Land- en tuinbouw</i>	47	48	48	48	49	51	7%
<i>Voeding</i>	24	25	25	26	29	30	20%
<i>ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling</i>	31	33	34	35	37	39	18%
Andere	7	9	10	10	11	11	24%

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

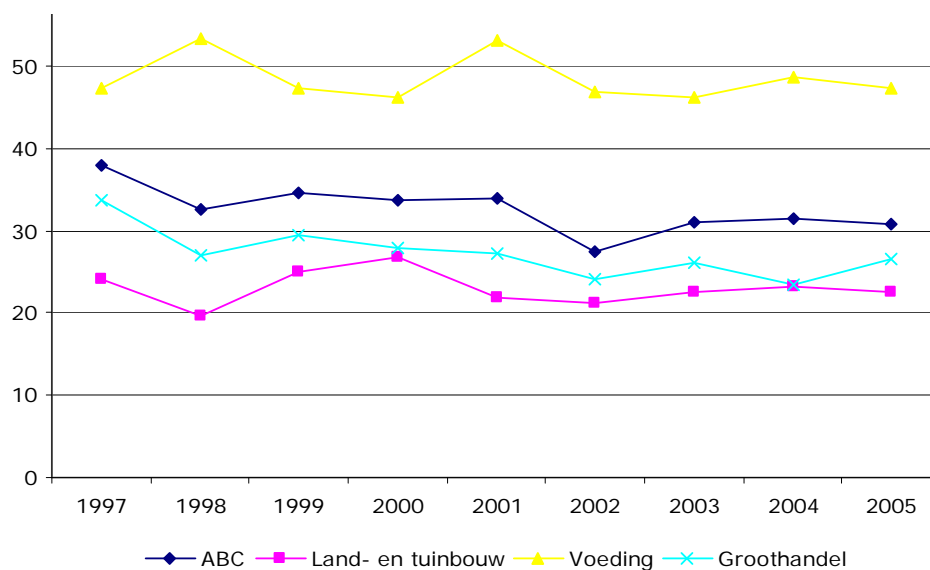
Figuur 6: Evolutie van het gemiddelde aandeel van de verschillende kosten in de bedrijfskosten in het ABC (%), 1997-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Aangezien de lonen betaald dienen te worden door de gecreëerde (bruto) toegevoegde waarde in een bedrijf, is het ook interessant na te gaan wat de verhouding is tussen beide indicatoren. De onderstaande figuur geeft de 'loonkostintensiteit' aan van de 3 belangrijkste ABC-sectoren.

Figuur 7: Evolutie van het gemiddelde aandeel van de bezoldigingen in de toegevoegde waarde in het ABC (%), 1997-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Het is duidelijk dat de voedingssector het hoogste aandeel loonkosten⁸ heeft ten opzichte van de gecreëerde toegevoegde waarde. In vergelijking met de analoge cijfers voor de globale Belgische economie (zie NBB, 2007, grafiek 1), lijkt deze ratio niet uitzonderlijk hoog en relatief stabiel voor de betrokken ABC-actoren: voor de Belgische bedrijven (die een jaarrekening neerleggen), daalde deze ratio van ongeveer 62% in 1995 naar ongeveer 56% in 2006 (met een kleine piek van 60% in 2001)). De stijging van 12% van de loonkosten (t.o.v. de totale kosten) die eerder werd geïdentificeerd (zie tabel 3) kan daarom enigszins gezien worden als een soort 'convergentie' van de ABC-sectoren naar het globale nationale gemiddelde wat betreft deze kostenpost. Anders verwoord: de loonkosten van de ABC-sectoren gaan in stijgende lijn, maar stijgen (momenteel) nog niet uit boven de gemiddelde loonkost-ratio bij de andere sectoren in België.

2.2.2 *Investerings*

Om op langere termijn competitief te zijn en te blijven, is voortdurende innovatie nodig, zowel van de producten als van de gebruikte processen. Investerings zijn in die zin een partiële maar belangrijke indicator voor het duurzame aspect binnen de resultaten van een bedrijf. Deze investeringen kan men zowel op sectorniveau, in termen van totale investeringsbedragen, als op bedrijfsniveau (in termen van gemiddelde investeringen t.o.v. omzet) gaan meten.

De onderstaande tabel toont de cijfers en evolutie van de investeringscijfers, zoals verzameld op basis van de BTW-aangiftes, en voor de land- en tuinbouwsector ingeschat op basis van de verkoopcijfers uit regionale rekeningen van de land- en tuinbouw en de BTW-listings⁹. Voor elk van de sectoren zien we de laatste jaren een belangrijke stijging van deze investeringen, waardoor de investeringen van het Vlaamse ABC als geheel in 2006 bijna de kaap van 2,2 miljard euro bereikten.

Tabel 4: *Evolutie van de investeringen in het ABC (mln €)*

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
ABC Vlaanderen*	1 986	1 982	1 957	1 883	1 912	2 175	11%
<i>Waarvan:</i>							
<i>Land- en tuinbouw*</i>	908	920	920	907	910	1 040	19%
% t.o.v. VL ^{tot}	46%	46%	47%	48%	48%	48%	
Voeding	859	761	757	758	760	863	13%
% t.o.v. VL ^{tot}	43%	38%	39%	40%	40%	40%	
ABC-gerelateerde groothandel en han- delsbemiddeling	106	129	172	113	140	146	13%
% t.o.v. VL ^{tot}	5%	7%	9%	6%	7%	7%	

* ruwe inschatting op basis van de omzetcijfers van de regionale rekeningen van AMS en die van de BTW-aangiftes

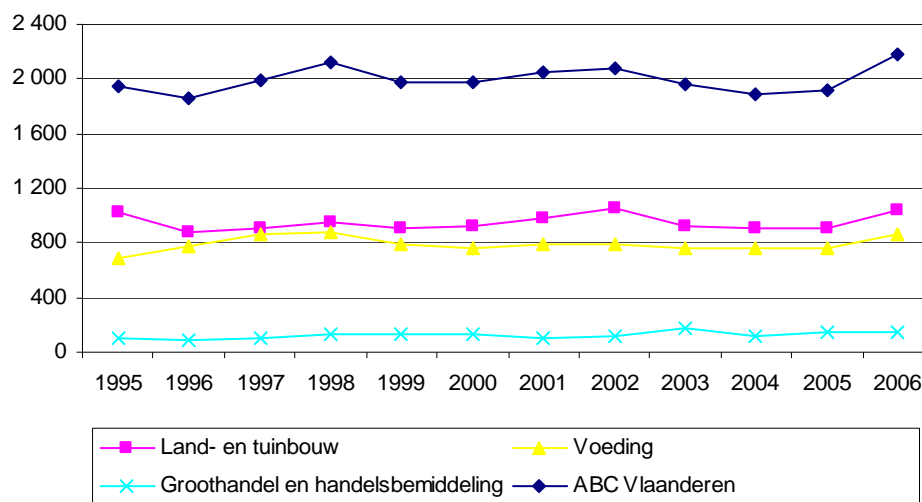
Bron: IDEA Consult op basis van BTW-aangiftes, AMS en de BTW-listings

⁸ De loonkosten worden berekend op basis van de lonen van de werknemers die in de personeelsregister ingeschreven zijn

⁹ We hebben de 'dekkingsgraad' van de cijfers van de BTW-aangiftes berekend op basis van cijfers van AMS en de BTW-listings. Hierbij bekomen we dan een verhouding die we dan geëxtrapoleren naar de cijfers van de BTW-aangiftes voor de investeringen. Dit is een zeer ruwe inschatting; die dus met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd dient te worden.

De Vlaamse ABC-investeringen zijn verantwoordelijk voor bijna 70% van de ABC-investeringen in België; en binnen het ABC is de voedingssector verantwoordelijk voor meer dan de helft van de investeringen.

Figuur 8: Evolutie van de investeringen in het ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro), 1995-2006

Bron: IDEA Consult op basis van BTW-aangiftes, AMS en de BTW-listings

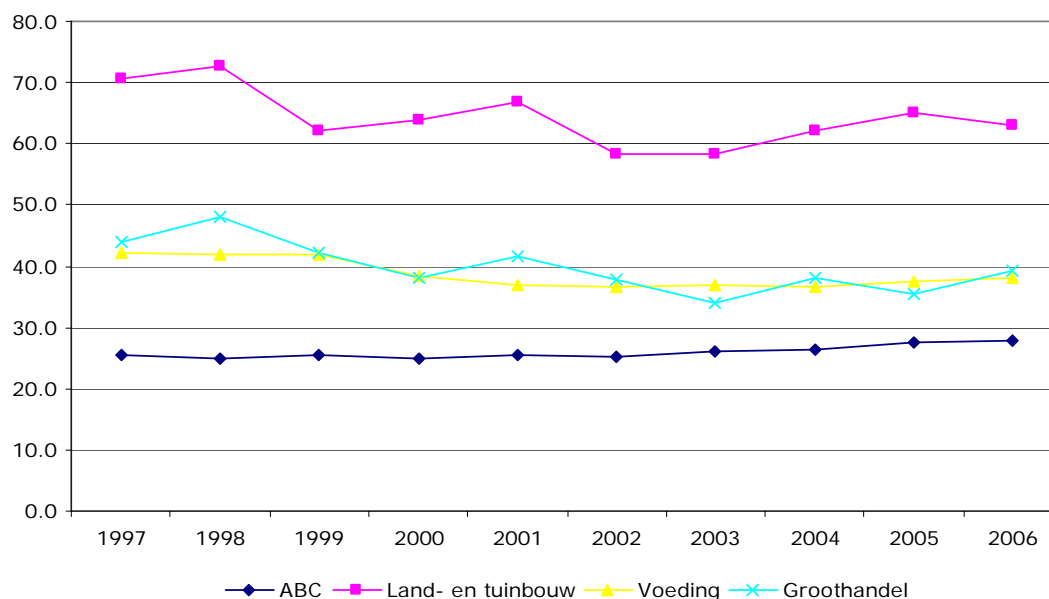
Als we de analyse op micro-niveau doen en deze bedragen relateren tot het economisch belang van de betrokken bedrijven (in termen van gecreëerde toegevoegde waarde – via de indicator "gemiddelde nieuwe materiële vaste activa / toegevoegde waarde") zien we een enigszins ander resultaat. Uit deze analyse blijkt duidelijk dat het vooral de land- en tuinbouwsector is die *relatief gezien* veel investeert. Op ABC-niveau is er een schommelende en licht stijgende evolutie van deze ratio.

Tabel 5: Evolutie van het gemiddelde nieuwe materiële V.A. / toegevoegde waarde op bedrijfsniveau in het ABC (%)

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
Vlaanderen	25,5	24,9	26,0	26,4	27,5	27,9	12%
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw	70,6	64,0	58,2	62,0	65,0	63,0	-2%
T.o.v. ABC-gemiddelde	276%	257%	223%	235%	237%	226%	
Voeding	42,2	38,5	36,9	36,6	37,6	38,2	-1%
T.o.v. ABC-gemiddelde	165%	154%	142%	138%	137%	137%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	44,0	38,2	34,1	38,0	35,5	39,2	3%
T.o.v. ABC-gemiddelde	172%	153%	131%	144%	129%	141%	

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Figuur 9: Evolutie van het gemiddelde nieuwe materiele vaste activa / toegevoegde waarde op bedrijfsniveau in het ABC (%), 1997-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

2.2.3 O&O-intensiteit

In de Europese Lissabon-strategie en de Barcelona-doelstelling (om de O&O uitgaven te verhogen tot 3% van het BBP tegen 2010) wordt aan O&O een centrale plaats toegekend bij het verhogen van de competitiviteit van de Europese economie. Daarbij worden de O&O-inspanningen op bedrijfsniveau beschouwd als een determinant van de innovatiecapaciteit van de onderneming en bijgevolg als een centrale economische basisindicator. Bij de implementatie van de 3% spelen twee indicatoren van O&O-intensiteit een belangrijke rol: de interne O&O-uitgaven als percentage van de omzet en het percentage O&O - personeel in het totale personeelsbestand (Debackere en Veugelers, 2007).

De O&O intensiteit wordt berekend door middel van enquêtes bij O&O-actieve bedrijven, waarna een extrapolatie gemaakt wordt voor de totale economie. Door de samenstelling van de steekproef wordt slechts een representatief staal bekomen voor subgroepen die niet samenvallen met de ABC-sectoren. Voor de land- en tuinbouwsector wordt een onvoldoende aantal bedrijven bevraagd¹⁰. Daardoor zal deze indicator focussen op de sectoren voeding en tabak.

¹⁰ Om als O&O actief bedrijf geïdentificeerd te worden dient men minstens één O&O personeelslid in dienst te hebben. Dit criterium lijkt niet relevant voor de landbouwsector, noch voor veel micro-ondernemingen en KMO's. Dit plaatst dan ook een kritische noot bij de bruikbaarheid van dit criterium.

Tabel 6: O&O-intensiteit van de Vlaamse voedingsindustrie

	2002	2003	2004	2005
<i>Interne O&O-uitgaven/omzet</i>				
Voeding (Nace 15)	0,8	0,8	0,8	0,7
Alle sectoren	3,0	2,5	3,3	3,3
<i>O&O-personeel/totaal personeel</i>				
Voeding (Nace 15)	4,9	5,3	3,2	4,6
Alle sectoren	10,6	10,6	10,2	10,9

Bron: Steunpunt O&O (bewerking Agro-Business-Consultancy)

De O&O-intensiteit van de voedingsindustrie ligt lager dan het gemiddelde van de Vlaamse economie, zowel op het vlak van interne O&O-uitgaven (0,7 t.o.v.. 3,3 in 2005) als O&O-personeel (4,6 t.o.v.. 10,9). De cijfers voor de voedingsindustrie liggen daarmee op het peil van andere industriële sectoren in chemie, hout en meubelen en de papierverwerkende nijverheid. Daarbij valt op dat hoogtechnologische sectoren als de farmaceutische en IT- sector en 'andere bedrijfsdiensten'¹¹ het gemiddelde sterk beïnvloeden.

Daarenboven maakt de voedingsindustrie geen progressie ten opzichte van de 3%-norm. De interne uitgaven voor O&O als aandeel van de omzet blijven constant. Wat betreft het aandeel O&O personeel wordt een daling met 2% genoteerd in 2004, waarna een herstel volgt in 2005. De cijfers voor alle sectoren vertonen een gelijkaardige trend.

2.3 Relaties tussen de schakels

2.3.1 *Fysieke handelsstromen*

2.3.1.1 *Aan- en verkopen*

De meest tastbare relaties tussen de verschillende ABC-actoren zijn uiteraard de handelsrelaties in termen van aan- en verkopen. Voor deze analyse konden we beschikken over de factuurbedragen per onderneming (klant – leverancier) van de BTW-administratie (BTW-listings). Uit deze analyse blijkt dat in 2006 voor ongeveer 17,8 miljard euro werd aan- en verkocht, vanuit en naar elke schakel in het Vlaamse ABC¹². Wanneer we inzoomen op de klanten en de leveranciers van de land- en tuinbouwsector, komen we op nog enkele interessante cijfers.

Eerst en vooral verkoopt de land- en tuinbouwsector voor meer dan 5 miljard aan Vlaamse bedrijven, waarbij ongeveer 4,4 miljard aan de Vlaamse ABC-bedrijven (incl. de land- en tuinbouwsector zelf). Van dit totaalbedrag mocht deze sector in 2006 voor ongeveer 1,4 miljard facturen uitsturen naar de "groothandel in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en aanverwante halffabricaten". Ook de "groothandel in voedings- en genotmiddelen" is een belangrijke afnemer van de Vlaamse land- en tuinbouwsector, met een

¹¹ Nace 65-75 (excl. 64.2 en 72.2)

¹² Het is belangrijk hier te noteren dat deze cijfers enkel de Vlaamse handelsrelaties tussen de ABC-actoren in kaart brengen: enkel die klanten en leveranciers die in Vlaanderen gevestigd zijn, werden bij deze berekeningen meegenomen.

aankoopbedrag van bijna 840 miljoen euro. Deze twee sectoren staan zo samen in voor meer dan 40% van de totale (waarde van de) verkochte producten vanuit de land- en tuinbouwsector binnen Vlaanderen; en voor meer dan 50% van de klanten binnen de ABC-keten. De onderstaande tabel vat enkele kerncijfers van dit handelsverkeer (waarbij de land- en tuinbouwsector de leverancier is van producten/diensten) samen:

Tabel 7: Handelsstromen: de land- en tuinbouw sector als leverancier (miljoen €, 2006)

De klanten van de land- en tuinbouw sector	Netto bedragen (excl BTW)	% t.o.v. totaal
Totaal	5 058	100%
Totaal naar ABC-actoren	4 347	
<i>Waarvan:</i>		
<i>Groothandel in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en aanverwante halffabricaten</i>	1 384	27%
<i>Groothandel in voedings- en genotmiddelen</i>	840	17%
<i>Veeteelt</i>	441	9%
<i>Vervaardiging van zuivelproducten</i>	414	8%
<i>Organisatie van congressen en beurzen</i>	342	7%

Bron: IDEA Consult op basis van BTW-listings

Op basis van de cijfers van de nationale input-outputtabellen (de aanbodtabellen), kan men inschatten dat ongeveer 60% van wat door de land- en tuinbouwsector aangeboden wordt op de markt, afgenomen wordt door Vlaamse ABC-actoren. Indien men enkel kijkt naar het intermediaire binnenlandse verbruik van deze sector (m.a.w. enkel de actoren binnen de economische actoren in België) ziet men dat deze verkopen naar Vlaamse ABC-actoren ongeveer 90% van de nationale verkopen uitmaakt.

Tabel 8: Handelsstromen: de land- en tuinbouw sector als klant (miljoen €, 2006)

De leveranciers van de land- en tuinbouw sector	Netto bedragen (excl BTW)	% t.o.v. totaal
Totaal	3 996	100%
Totaal vanwege de ABC-actoren	2 901	
<i>Waarvan:</i>		
<i>Vervaardiging van diervoeders</i>	691	17%
<i>Groothandel in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en aanverwante halffabricaten</i>	669	17%
<i>Veeteelt</i>	369	9%
<i>Gemengd bedrijf</i>	313	8%
<i>Groothandel in niet-agrarische intermediaire producten, afval en schroot</i>	202	5%
<i>Groothandel in voedingsmiddelen, dranken en genotmiddelen</i>	146	4%
<i>Teelt van eenjarige gewassen</i>	136	3%
<i>Groothandel in andere machines en werktuigen en toebehoren</i>	126	3%

Bron: IDEA Consult op basis van BTW-listings

De bovenstaande tabel illustreert de omgekeerde richting: de land- en tuinbouwsector in Vlaanderen neemt immers ook heel wat af van de verschillende

toeleveranciers, waardoor de eerste ook een niet onbelangrijke economische dynamiek creëert bij deze toeleveranciers. Zo neemt de Vlaamse land- en tuinbouwsector meer dan 2,9 miljard af van Vlaamse ABC-actoren; waarbij meer dan 45% toegeleverd wordt door de groothandel in agrarische producten en (vee)voedingssector.

2.3.1.2 Indirect gecreëerde omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde

Het is duidelijk dat handelsrelaties een belangrijke component vormen van de economische impact van een sector, ook indirect: via de aankopen van inputs en diensten genereert men omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde bij de leveranciers. Immers, om aan de vraag van de koper te voldoen, dienen ook de nodige middelen (mensen, investeringen) ingezet te worden. De verkoop van deze dienst of dit product resulteert bij deze leverancier ook omzet en toegevoegde waarde. Op basis van de verkoops cijfers van de BTW-listings kunnen deze indirecte effecten ingeschat worden. Dit gebeurt aan de hand van gemiddelde ratio's van gecreëerde omzet ten opzichte van het gemiddelde personeelsbestand en gecreëerde toegevoegde waarde per bedrijf (*bron: berekeningen IDEA Consult op basis van cijfermateriaal uit de boekhoudingen van Belgische bedrijven – Belfirst*).

Tabel 9: Indirect gecreëerde omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde bij de (Vlaamse) leveranciers van de Vlaamse land- en tuinbouwsector

De leveranciers van de land- en tuinbouw sector	Indirect gecreëerde omzet (mln €)	TW/O 2006	GPB/O (k€) 2006	Indirect gecreëerde TW (mln €)	Indirect gecreëerde tewerkst.
Totaal	3 996.29	0.217	0.002	866.19	9 449.25
Totaal bij de ABC-actoren	2 901.32	0.217	0.002	628.86	6 860.18
Waarvan:					
Vervaardiging van diervoeders	691.15	0.197	0.002	136.39	1 496.86
Groothandel in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en aanverwante halffabricaten	668.49	0.093	0.001	62.25	532.40
Veeteelt	368.60	0.218	0.004	80.33	1 352.19
Gemengd bedrijf	312.81	0.218	0.004	68.17	1 147.54
Groothandel in niet-agrarische intermediaire producten, afval en schroot	202.06	0.093	0.001	18.82	160.92
Groothandel in voedingsmiddelen, dranken en genotmiddelen	146.26	0.093	0.001	13.62	116.48
Teelt van eenjarige gewassen	136.44	0.218	0.004	29.74	500.54
Groothandel in andere machines en werktuigen en toebehoren	126.41	0.093	0.001	11.77	100.68

Bron: IDEA Consult op basis van Belfirst (sectorratio's) & BTW-listings (netto factuurbedragen)

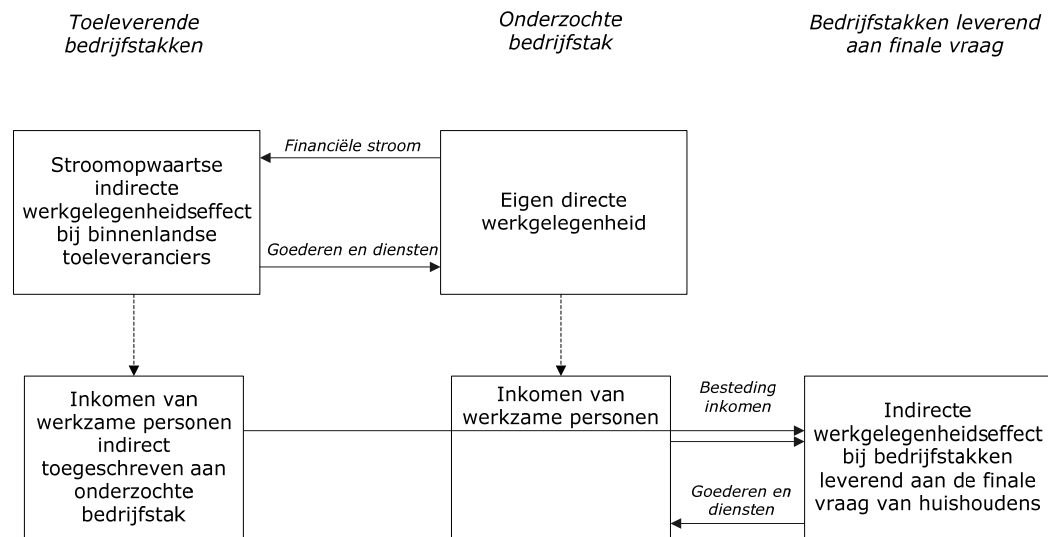
Op basis van deze berekeningen, en de cijfers van de BTW-listings¹³, komen we op ongeveer 9.500 gecreëerde arbeidsplaatsen en 866 miljoen euro toegevoegde waarde bij de Vlaamse bedrijven – leveranciers (in 2006). Hiervan werden ongeveer 6.860 arbeidsplaatsen (VTE) bij Vlaamse ABC-bedrijven gecreëerd. De

¹³ Mogelijk zit hier een belangrijk verschil met de basisdata van de nationale rekeningen (PRODCOM-statistieken). Dit wordt nog verder onderzocht voor de finalisering van de analyse.

aankopen van de Vlaamse land- en tuinbouwers bij de Vlaamse ABC-actoren zorgden hierbij voor ongeveer 629 miljoen euro toegevoegde waarde bij deze subgroep. Het intermediaire verbruik (~de aankopen) van de Vlaamse land- en tuinbouwsector bij verschillende Vlaamse leveranciers is hierbij de indirect gecreëerde omzet vanwege de land- en tuinbouwsector.

Wat hierboven beschreven en berekend werd, kan men interpreteren als de eerste-orde-effecten van de Vlaamse land- en tuinbouwsector. Immers, ook de leveranciers van deze leveranciers doen, voor de uitvoering van hun opdrachten voor de land- en tuinbouwsector, een beroep op diensten en producten van hun leveranciers. Dit is het indirect effect, hogere orde. Elk van deze actoren stelt daarbij ook mensen tewerk, die dankzij hun loon (~hun aankopen) ook een extra economische dynamiek genereren. De onderstaande figuur illustreert deze mechanismen met betrekking tot tewerkstelling.

Figuur 10: De mechanismen van indirect gecreëerde tewerkstelling

Bron: SERV, 2006

De Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) berekende in 2006 dat de indirecte werkgelegenheid *in België*, gecreëerd via de aankopen vanuit de land- en tuinbouwsector *in België*, in 1995 ongeveer 32.700 personen bedroeg. In 2001 was dit al gedaald naar 30.100. Dankzij het consumptiegedrag van de werknemers van de land- en tuinbouwsector zelf, werden in België (in 2001) ongeveer 8000 tewerkstellingsplaatsen gecreëerd; en via de bestedingen van de werknemers van de toeleveranciers van het ABC werden nog eens 5.500 arbeidsplaatsen gecreëerd / in stand gehouden. In totaal komt dit neer op ongeveer 43.600 indirect gecreëerde arbeidsplaatsen, ten opzichte van 96.600 arbeidsplaatsen in de land- en tuinbouwsector in België, in 2001.

Indien men de betrokken ratio's van deze oefeningen toepast op de situatie van 2006 (met ongeveer 92.400 arbeidskrachten in de Belgische land- en tuinbouwsector), dan komt men op ongeveer 29.600 indirect gecreëerde arbeidsplaatsen in België. Neemt men specifiek de Vlaamse situatie (met ongeveer 65.000 half- en voltijdse arbeidskrachten in de Vlaamse land- en

tuinbouwsector in dat jaar)¹⁴, dan komt men op een indirect gecreëerde tewerkstelling van meer dan 20.000 personen – dit is ook ongeveer 70% van het nationale indirecte werkgelegenheidseffect.

2.3.2 Coöperatieve samenwerking

Coöperaties (cvba's) zijn zelforganisaties van producenten, gericht op de productie van voedingsproducten en aanverwante producten in het ABC. Samenwerking in een coöperatieve bedrijfsvorm (cvba) kan gezien worden als een verregerende vorm van structurele integratie (Frohlich en Westbrook, 2001). Dit is een vorm van integratie tussen bedrijven die verder gaat dan informatie-uitwisseling of loutere afstemming van bedrijfsprocessen, maar ook gezamenlijk strategieën ontwikkelen en samen aan product- en procesontwikkeling doen. De controle over deze integratie is hierbij doorgaans gedelegeerd aan één van de betrokken bedrijven.

Cvba's zijn georganiseerd als ondernemingen die diensten verlenen aan de aangesloten leden. Op basis van hun hoofdactiviteiten kunnen we in de Vlaamse landbouwsector vijf categorieën coöperaties onderscheiden (Van Gijsegem en Gabriels, 2007):

- aan- en verkoop van bedrijfsbenodigdheden;
- verwerking en vermarkting van land- en tuinbouwproducten;
- kredietverlening;
- veilingen;
- overige diensten als verzekeringen, loonwerk, boekhouding en bedrijfshulp.

Bijgevolg omvat een coöperatieve samenwerkingsvorm doorgaans bedrijven uit verschillende schakels van het ABC. Vanuit het perspectief van structurele integratie kan zelfs gesteld worden dat het in hoofdzaak deze integratie tussen verschillende schakels in de keten is die toegevoegde waarde creëert voor haar leden. Omdat zij meerdere schakels in de keten overspannen en omdat zij een belangrijke vorm van samenwerking zijn tussen bedrijven, nemen zij een aparte plaats in binnen het ABC.

Om een inschatting te geven van het economisch belang van coöperatieve samenwerking wordt de toegevoegde waarde van cvba's gerelateerd aan het ABC beschouwd. Omdat deze cvba's niet alleen vennootschappen binnen de landbouwsector omvatten maar ook vennootschappen die binnen de gangbare economische databanken onder een andere ABC-schakel geregistreerd zijn. Daartoe wordt selectie van 249 coöperatieven opgesteld in twee stappen:

- In Bel-First worden de cvba's met een activiteit binnen de Nace-Bel nomenclatuur 011-014 geselecteerd, wat resulteert in een lijst van 222 bedrijven
- Op basis van de recente studie 'Samenwerking in de landbouw' van de Afdeling Monitoring en Studie (Van Gijsegem en Gabriels, 2007) worden 27 belangrijke coöperatieven toegevoegd die kenmerkend zijn voor coöperatieve samenwerking over verschillende schakels heen.

Dit is bijgevolg een niet-representatieve selectie van coöperatieven waardoor de totale TW gerealiseerd in coöperatieven een stuk hoger ingeschat moet worden.

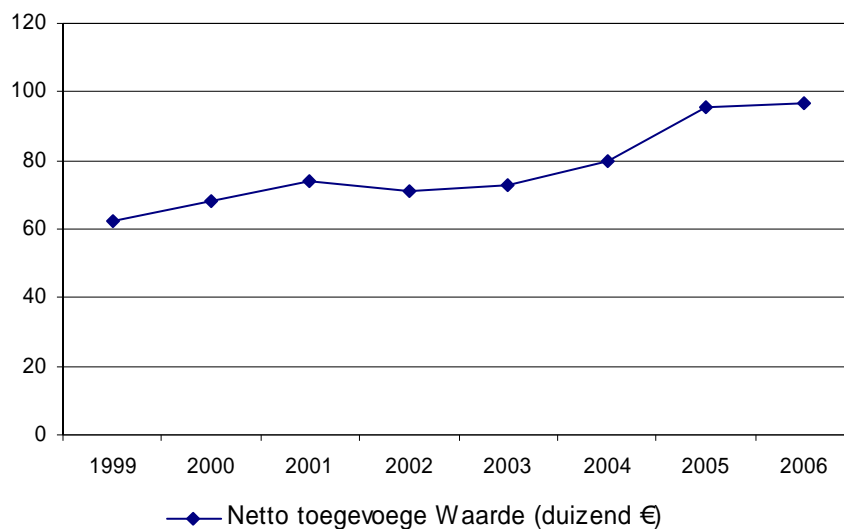
¹⁴ Op basis van input-outputmodellen kan deze oefening specifiek voor het Vlaamse ABC gebeuren en kan ook de hogere-orde gecreëerde omzet en toegevoegde waarde berekend worden. Dergelijke analyses vallen echter buiten de scope van deze opdracht.

De opgestelde lijst omvat een groot aantal coöperatieven met een kernactiviteit in de land- en tuinbouw. Daarnaast werden vanuit de studie werden ook heel wat veilingen en coöperatieven in zuivel/vleesproductie, mestverwerking en biologische productie toegevoegd.

Figuur 11 toont een stijgende trend van de toegevoegde waarde van de selectie coöperatieven. Daarbij valt vooral een scherpe stijging op in 2004-2005. In vergelijking met de trend van de TW voor het totale ABC (zie supra, deel 3.2.3), die tussen 2000 en 2006 licht daalt, doet deze selectie coöperatieven het beduidend beter, met een stijging van 29 % (van 76 M € in 2000 tot 96 M € in 2006). Doordat het om een selectie coöperatieven gaat kan dit evenwel niet geëxtrapoleerd worden naar het gehele ABC.

Deze wordt ten dele verklaard door de oprichting van EC packaging (verpakkingssystemen voor groenten) en Verenigde Groentetuinders (glastuinbouw) in 2004 en van Milcobel (zuivel) in 2005. Anderzijds verdween met de Lokerse Vleesveiling in 2004 een belangrijke speler. Daarnaast wordt vastgesteld dat de gemiddelde TW per cvba tussen 1999 en 2006 steeg van 390 duizend € tot 470 duizend €.

Figuur 11. Toegevoegde waarde van beperkte selectie van coöperatieve vennootschappen (in miljoen euro)

Bron: Bel-First (bewerking Agro-Business-Consultancy)

In 2006 werd een belangrijk deel van de toegevoegde waarde in deze lijst van coöperatieven gerealiseerd door veilingen: de Mechelse Veilingen (18 M€), de Belgische Fruitveiling (13 M€) en de veilingen van Haspengouw (10 M€), Borgloon (8 M€) en Hoogstraten (5 M€). Daarnaast zijn vooral Milcobel (13 M€) en Covavee (3 M€) belangrijke spelers.

2.4 Resultaten

2.4.1 *Outputs - kwaliteit*

2.4.1.1 *Omzet*

In 2006 creëerden de Vlaamse ABC-bedrijven bijna 45 miljard euro omzet, wat een stijging van ongeveer 13 % is ten opzichte van 1995. Met deze omzetcijfers staat het Vlaamse ABC in voor ongeveer 80 % van de totale ABC omzet in België (ter vergelijking: het aantal Vlaamse ABC-bedrijven t.o.v. het Belgische totaal was 63%). De onderstaande tabel vat deze cijfers samen voor de belangrijkste sectoren.

Tabel 10: *Evolutie van het totale omzet in de ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro)*

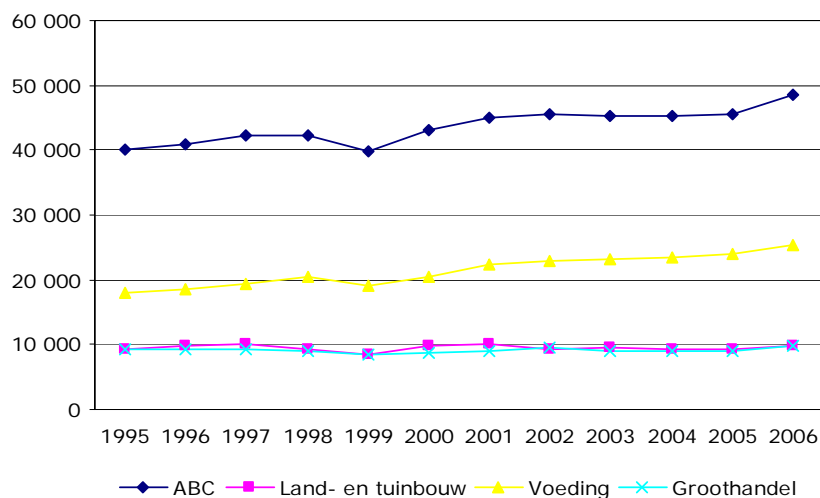
	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
België	NB	51 933	56 610	57 700	58 047	60 857	17%
Vlaanderen*	42 324	42 966	45 356	45 246	45 563	48 479	13%
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw*	10 115	9 720	9 557	9 313	9 338	9 740	0%
% t.o.v. VL ^{tot}	24%	23%	21%	21%	20%	20%	
Voeding	19 425	20 584	23 193	23 425	23 970	25 462	24%
% t.o.v. VL ^{tot}	46%	48%	51%	52%	53%	53%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	9 208	8 840	9 082	9 059	9 085	9 767	10%
% t.o.v. VL ^{tot}	22%	21%	20%	20%	20%	20%	

* inschatting op basis van de eindproductiewaarde, zoals berekend door AMS + de BTW-listings voor de intra-gewestelijke verkopen

Bron: FOD Economie, BTW aangiftes + AMS (regionale rekeningen) (bewerking IDEA Consult)

De volgende figuur visualiseert het aandeel van de verschillende sectoren binnen deze totale omzetcijfers, en hun evolutie. Hieruit blijkt duidelijk dat de voedingssector binnen het ABC verantwoordelijk is voor meer dan 57% van de totale omzet van het Vlaamse ABC. Buiten een kleine dip rond 1999 (hoogstwaarschijnlijk als gevolg van de dioxinecrisis in die jaren (1996, 1999)), steeg het voorbije decennium de omzet geleidelijk aan voor alle sectoren.

Figuur 12: Evolutie van de totale omzet in de ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro)

Bron: FOD Economie, BTW aangiftes en BTW-listings (bewerking IDEA Consult)

De ABC-actoren binnen de Vlaamse verwerkende industrie (*NACE groep D – NACE 15 tem 37*) zorgden in 2006 samen voor ongeveer 28 miljard euro omzet. Op nationaal niveau komen we tot ongeveer 50 miljard omzet, wat ongeveer 18% is van de omzet van de totale Belgische verwerkende industrie (tijdens 1999-2004).

2.4.1.2 Export

De omvang van de export is een indicator voor de internationale marktpositie van een sector, die op haar beurt bepalend is voor haar concurrentievermogen. Ook de bijdrage van de ABC-bedrijven aan de Belgische handelsbalans is voor beleidsmakers een tastbaar en wenselijk resultaat van de prestatie van een sector. Onderstaande tabel belicht de totale exportwaarde van het ABC.

Tabel 11: Evolutie van de uitvoer van het ABC in België en Vlaanderen (in miljoen euro)

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
België	NB	19 364	22 982	23 328	23 875	24 948	29%
Vlaanderen*	13 566	15 145	17 946	17 641	18 522	20 152	33%
	NB	78%	78%	76%	78%	81%	
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw*	1 103	1 081	1 122	1 114	1 217	1 232	14%
% t.o.v. VL ^{tot}	8%	7%	6%	6%	7%	6%	
Voeding	7 547	8 554	11 142	11 056	11 552	12 822	50%
% t.o.v. VL ^{tot}	56%	56%	62%	63%	62%	64%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	3 111	3 240	3 566	3 408	3 669	3 809	18%
% t.o.v. VL ^{tot}	23%	21%	20%	19%	20%	19%	53%

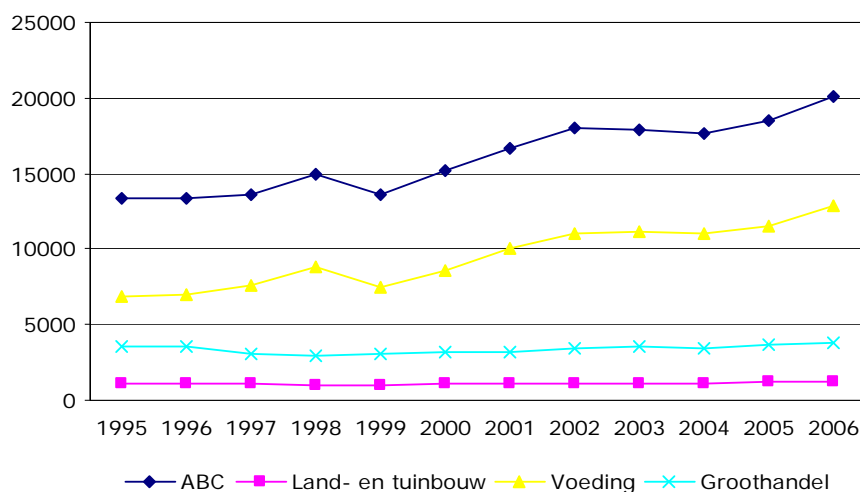
* inschatting van de land- en tuinbouwsector op basis van de eindproductiewaarde van NACE 011-013 (zoals berekend door AM&S)¹⁵

¹⁵ We hebben de 'dekkingsgraad' van de cijfers van de BTW-aangiftes berekend op basis van cijfers van AMS en de BTW-listings. Hierbij bekomen we dan een verhouding die we dan ge-

Bron: FOD Economie, BTW aangiftes (bewerking IDEA Consult)

In 2006 werd door de Belgische ABC-actoren voor bijna 25 miljard euro uitgevoerd - Vlaanderen is hierbij verantwoordelijk voor meer dan 80% van de totale uitvoer van de ABC-sector. Binnen het ABC is de voedingsector de grootste exporteur met bijna 65% van de totale uitvoer.

Figuur 13: Evolutie van de uitvoer van het ABC in Vlaanderen (in miljoen euro), 1998-2006

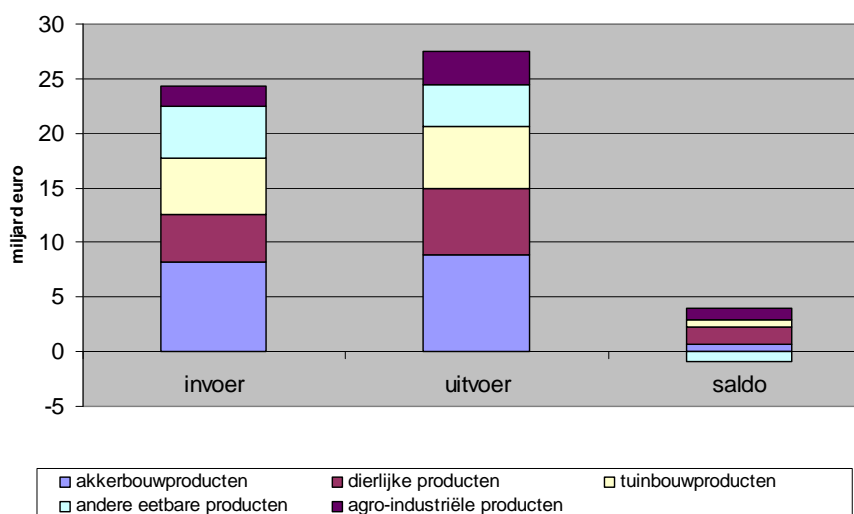

Bron: FOD Economie, BTW aangiftes (bewerking IDEA Consult)

Via deze exportactiviteiten dragen de ABC-actoren ook in niet onbelangrijke mate bij tot de nationale handelsbalans. Deze laatste bedroeg in 2006 12,3 miljard euro, en het Belgische agrarische handelssaldo, die alle akker- en tuinbouw-, dierlijke-, zee- en agro-industriële producten en dranken omvat, bedraagt 3,1 miljard euro (27,5 miljard euro uitvoer versus 24,4 miljard euro invoer).

extrapoleerd hebben naar de exportcijfers van de BTW-aangiftes. Dit is een zeer ruwe inschatting, die dus met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd dient te worden

Figuur 14: Het Belgische agrarische handelssaldo (2006)

Bron: AMS op basis van cijfers Eurostat

Deze sterk op export georiënteerde agrarische sector maakt België -volgens de cijfers uit 2005 van de FAO (Food and Agriculture Organisation)- de 8^e grootste exporteur van agrarische producten ter wereld. 3,8% van de uitgevoerde agrarische producten op wereldvlak zou volgens deze bron afkomstig van België.

2.4.1.3 Kwaliteit van de voedingsproductie

Volgens de EU- definitie is kwaliteit "het geheel van de eigenschappen en kenmerken van een product of dienst van invloed zijn op het vermogen ervan om aan vastgestelde of stilzwijgende behoeften te voldoen" (EC, 2007a). Voor landbouwproducten heeft het DG Landbouw een classificatie opgesteld van de verschillende aspecten van de kwaliteit ervan. Het gaat om twee soorten aspecten: verplichte aspecten waarover niet te onderhandelen valt, en aspecten van betrekkelijk belang. Voedselveiligheid, naleving van de wettelijke normen inzake milieu en dierenwelzijn gelden daarbij als verplichte aspecten. Voedingswaarde de organoleptische kenmerken van de producten (smaak, geur, uiterlijk) en sociaal-economische attributen (bv. ambachtelijke of biologische productiemethode) zijn veeleer betrekkelijke kwaliteitskenmerken.

Verplichte kwaliteitskenmerken: kwaliteitsgarantie

Een aantal voedselcrisisen verscherpte de aandacht voor de taak van de overheid om de basiskwaliteit van het voedsel te garanderen. Alle federale inspectie- en controlediensten met betrekking tot de garantie van de veiligheid van de voedselketen en de voedselkwaliteit zijn samengebracht in het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV).

Op grond van een risicobeoordeling werkt het FAVV controleprogramma's uit voor de plantaardige sector en de aanverwante sectoren (meststoffen, bestrijdingsmiddelen), de dierlijke sector en de sectoren in het verlengde daarvan (diergeneesmiddelen, diervoeders) en de sector levensmiddelen met betrekking tot fabricage en distributie. Het controleprogramma omvat daarbij controle door middel van bemonstering van producten en inspecties die zich richten op verschillende aspecten van de producten en inrichtingen.

Sinds 2006 wordt het resultaat van deze controles weergegeven in een globaal cijfer, het percentage conforme inspecties, dat informatie verschaft over de mate waarin bedrijven deze basiskwaliteit garanderen.

Tabel 12. Resultaten van controles door het FAVV

	2006	
	Onderzocht	% conform
Monsters	66796	97
Inspecties	85500	84

Bron: FAVV

Tabel 12 toont de resultaten van de controle door bemonstering en inspectie voor het jaar 2006. Aangezien het om de eerste meting gaat, kan hiervoor nog geen tijdreeks uitgezet worden.

Doordat controles doorgaans gevoerd worden met het oog op bepaalde thema's of problemen (bv. dioxines in veevoeders, marine biotoxines, bestrijdingsmiddelen in groenten en fruit) bestaat er een beperkte basis voor vergelijking tussen producten of ABC-schakels. Dit is enkel mogelijk met betrekking tot de controle op de inrichtingen, in het bijzonder met betrekking tot de autocontrole. Dit is het geheel van maatregelen die door alle exploitanten (uitgezonderd primaire productie) worden genomen om aan de voorschriften in het kader van de voedselveiligheid te voldoen, volgens de principes van HACCP.

Tabel 13. Resultaten van inspecties op autocontrole in inrichtingen, in 2006

Soort inrichting	% conform	aantal inspecties
Diervoeders	86	1269
Hoevezuivel	85	250
Industriële zuivel	90	173
Eierpakstations	93	40
Groothandelaars in eieren	84	38
Eiproducten	100	8
Verwerking niet-dierlijke producten	66	517
Horeca, grootkeukens, kleinhandelaars	79	7585

Bron: FAVV

Bij de verwerkende industrie van niet-dierlijke producten (plantaardige producten, dranken, deegwaren, etc.) wordt enkel nagegaan of in de inrichting een autocontrolesysteem aanwezig is. Het percentage van 66% moet bijgevolg laag ingeschat worden.

Hoewel alle voedingsbedrijven verplicht zijn tot autocontrole en de gestandaardiseerde checklists die gebruikt worden bij inspecties vergelijking toelaten, worden slechts de inspectieresultaten met betrekking tot een beperkt aantal activiteiten weergegeven in het jaarverslag. Andere cijfers worden niet ter beschikking gesteld.

Betrekkelijke kwaliteitskenmerken: consumentenvoorkeuren

Vanuit de doelstelling van dit onderzoek wordt consumentenkwaliteit begrepen als de kwaliteitservaring van de Vlaamse consument van voedingsproducten die door het Vlaams ABC geproduceerd worden. Deze meting wordt echter bemoeilijkt doordat niet a priori verondersteld kan worden dat de consument een duidelijk beeld heeft van de geografische oorsprong van de door hem gekochte producten. Bijgevolg kunnen de gemeten percepties naar verschillende aspecten van de geografische oorsprong van voeding verwijzen: een grondig kwaliteitsoordeel over de voedingswaren of een algemene attitude ten opzichte van het Vlaamse voedingsproductie of ten opzichte van lokaal geproduceerde voeding.

Twee studies worden belicht: de eerste studie beschrijft de kwaliteitsperceptie van Vlaamse land- en tuinbouwproducten ten opzichte van ingevoerde producten, de tweede studie beschrijft het belang van de inlandse oorsprong van voedingsproducten.

VILT verricht vijfjaarlijks een studie naar het imago van de landbouwsector bij de modale Vlaming. Daarbij wordt ook gepeild naar de perceptie van inlandse land- en tuinbouwproducten, relatief ten opzichte van ingevoerde producten. In de laatste meting werd gepeild naar de kwaliteit van Vlaamse producten ten opzichte van Belgische producten bij voorgaande metingen. Het is onzeker hoe dit het oordeel van de respondent beïnvloed heeft.

Tabel 14. Kwaliteitsperceptie van Vlaamse consument van Belgische/Vlaamse land- en tuinbouwproducten

Jaar	% van de respondenten dat volledig akkoord gaat met de uitspraak	Uitspraak
1997	38%	"Belgische landbouwproducten zijn beter dan ingevoerde producten"
2002	26%	"Belgische landbouwproducten zijn beter dan ingevoerde producten"
2007	26%	"De kwaliteit van de Vlaamse land- en tuinbouwproducten is beter dan die van ingevoerde producten"

Bron: Vilt (bewerking Agro-Business-Consultancy)

De bovenstaande tabel toont een daling van het aandeel respondenten dat de kwaliteit van Belgische/Vlaamse landbouwproducten hoger inschat dan ingevoerde producten tussen 1997 enerzijds en 2002/2007 anderzijds, van 38% naar 26%. Tussen 1997 en 2002 situeren zich inderdaad de opeenvolgende voedselcrisisen waarvan verscheidene onderzoeken aangetoond hebben dat zij het consumentenvertrouwen aangetast hebben. Hierbij kan opgemerkt worden dat deze voedselcrisisen niet alleen in België plaatsvonden, maar ook in de ons omringende landen. Dit suggereert dat de voedselcrisisen vooral een wantrouwen in de eigen productie creëerden en in mindere mate in invoer. De meest recente cijfers geven aan dat de consumentenperceptie van voedselkwaliteit zich in 2007 nog niet hersteld heeft.

Met betrekking tot de perceptie van vleeskwaliteit leert ander onderzoek dat deze tussen 2001 en 2004 na de dioxinecrisis opnieuw verbeterd (Gellynck et al., 2005).

Een andere indicatie van een breuk in het consumentenvertrouwen wordt gegeven door vergelijkend onderzoek naar het consumentenvertrouwen in voedselveiligheid in de nasleep van de gekkekoeienziekte. Daarbij werd vastgesteld dat zich in 1999 in België meer wantrouwige consumenten bevonden dan in Groot-Brittannië, waar de gekkekoeienziekte uitbrak, en Noorwegen, waar zich geen incidenten voordeden. Daarbij wordt als mogelijke verklaring gesuggereerd dat de consument zich 'aanpast' aan een gepercipieerd risico. Aanvankelijk doet zich een breuk in het vertrouwen voor, waarna de consument geleidelijk 'leert leven' met het risico en het vertrouwen opnieuw toeneemt (Berg, 2004).

Zoals eerder opgemerkt wordt de kwaliteitsperceptie niet enkel beïnvloed door de perceptie van intrinsieke kwaliteitsattributen maar ook van de algemene houding ten opzichte van de geografische oorsprong van voedingsproducten. Dit wordt weergegeven aan de hand van de eerste meting in het kader van de periodieke VLAM-tracking met betrekking tot 2007.

De onderstaande tabel toont dat de inlandse oorsprong van voedingswaren door de consument het belangrijkste geacht wordt met betrekking tot eieren (68%) en in tweede orde voor andere zuivelproducten, vlees en groenten en aardappelen.

Tabel 15. Aandeel Vlaamse consumenten met voorkeur voor inlandse oorsprong van voedingsproducten, 2007

	Oorsprong heeft invloed op keuze		Voorkeur voor inlands	
	% 'enige of doorslaggevende invloed'		% 'lichte voorkeur'	% 'sterke voorkeur'
vis	41	28	29	
fruit	39	32	31	
bloemen en planten	18	31	24	
vlees	46	30	50	
aardappelen	34	28	56	
zuivel	38	26	57	
eieren	43	21	68	
groenten	40	27	57	

Bron: VLAM (bewerking Agro-Business-Consultancy)

In de productcategorieën bloemen en planten, vis en fruit is de inlandse oorsprong minder belangrijk als aankoopcriterium. Dit wordt mogelijk verklaard doordat in deze categorieën exotische variëteiten een belangrijker deel van het aanbod uitmaken dan in de andere productcategorieën.

Als motivatie voor de aankoop van inlandse producten verwijst de consument vooral naar versheid (16% van de consumenten), minder transportafstanden (12%) en beter voor onze economie (12%). Als motivatie voor de aankoop van buitenlandse producten wordt vooral geargumenteed dat deze lekkerder zijn (3%) en meer variatie bieden (2%). Opvallend daarbij is dat de motivatie van de voorkeur voor inlandse producten rationeel van aard is terwijl die voor buitenlandse producten betrekking heeft op sensorische eigenschappen.

Labelling

Een derde aspect van kwaliteit betreft kwaliteitslabels. Dit onderscheidt zich van de eerdere aspecten van kwaliteit doordat het gaat om een vrijwillige verbintenis die bedrijven aangaan om verder te gaan dan het wettelijk minimum en verregaande kwaliteitsgaranties te bieden. Dit wordt onderscheiden als een apart

aspect omdat de consumentenhouding ten opzichte van kwaliteitslabels op verschillende manieren gerelateerd kan zijn met zijn houding ten opzichte van de kwaliteit van de voedingssector in het algemeen:

- Positieve correlatie: een algemene stijgende kwaliteitsperceptie van voedingsproducten gaat samen met een positieve perceptie van labels die deze kwaliteit hoog in het vaandel voeren.
- Negatieve correlatie: door een dalende kwaliteitsperceptie van voedingsproductie krijgt de consument een sterkere voorkeur t.o.v.. kwaliteitslabels

Onderstaande tabellen geven de bestedingen per capita weer voor een selectie van labels binnen de productcategorieën vers vlees en groenten en fruit, zoals opgetekend door het GfK-consumentenpanel. Globaal stijgt de gemiddelde bestedingen per capita tussen 2005 en 2006 voor beide productgroepen. In 2007 besteedde de consument gemiddeld 255 € aan vers vlees en 294 € aan groenten en fruit.

In de categorie groenten en fruit valt een toename op van de bestedingen per capita aan het keurmerk Flandria, van 4,7 € in 2005 tot 7,5 € in 2007. In 2007 verklaart 45,7% van de huishoudens producten met Flandriakeurmerk gekocht te hebben, wat in stijging is met 5% ten opzichte van 2005. Ook de andere keurmerken vertonen een groei, van 18,7 € tot 22,8 €. De verklaring hiervoor wordt echter niet geboden door de individuele keurmerken die in het consumentenpanel bevraagd werden, aangezien deze nauwelijks groei vertonen.

Wat betreft de verkoop van bioproducten wordt een status-quo vastgesteld in de bestedingen per capita tussen 2005 en 2007, op 5,3 € per capita. Anderzijds is de marktpenetratie toegenomen tot 45% van de huishoudens.

Tabel 16. Bestedingen per capita aan groenten en fruit en het aandeel bio en keurmerken in €

	2005			2006			2007		
	€/capita	% v. totaal	Markt-penetratie	€/capita	% v. totaal	Markt-penetratie	€/capita	% v. totaal	Markt-penetratie
Totaal	267,1	-	99,9	284,5	-	99,8	293,7	-	99,8
Bio	5,3	2,0	42,9	5,3	1,9	41,8	5,3	1,8	44,6
Niet Bio	261,8	98,0	99,9	279,2	98,1	99,8	288,4	98,2	99,8
Flandria	4,7	1,8	40,8	5,7	2,0	41,5	7,5	2,6	45,7
Andere keurmerken	18,7	7,0	78,8	21,6	7,6	79,3	22,8	7,7	81,0
, waarvan									
... Eburon	0,7	0,3	11,9	0,9	0,3	12,9	1,1	0,4	15,6
... Truval	1,5	0,6	17,5	2,1	0,7	22,2	2,1	0,7	22,4
...									
Haspengoud	2,0	0,8	28,5	2,2	0,8	26,8	2,9	1,0	30,0
... Cape	0,5	0,2	11,4	0,3	0,1	8,4	0,4	0,1	8,5
... Dole	0,1	0,0	2,3	0,0	0,0	1,7	0,0	0,0	1,6
Geen keurmerk	243,6	91,2	99,9	257,2	90,4	99,8	263,4	89,7	99,6

Bron: GfK (bewerking Agro-Business-Consultancy)

De totale bestedingen aan vers vlees stijgen van 245,8 € per capita in 2005 tot 255,0 € per capita in 2007. De daling in 2006 suggereert evenwel aanzienlijke

schommelingen. In het algemeen stijgen de bestedingen aan vleesproducten met een keurmerk. Het zijn niet de VLAM-keurmerken die verantwoordelijk zijn voor deze stijging, al vertoont Certus een relatieve groei van 1,8% van de totale bestedingen aan vers vlees in 2005 tot 2,0% in 2007. De andere keurmerken stijgen van 11,9% van de totale bestedingen aan vers vlees tot 13,9% in 2007. Ook hier geeft de survey geen indicatie over welke keurmerken dit precies omvat.

In contrast met de bestedingen per capita neemt de marktpenetratie van keurmerken en biolabels niet toe tussen 2005-2007. Hiermee wordt de trend van de totale marktpenetratie voor vers vlees gevolgd.

Tabel 17. Bestedingen per capita aan vers vlees en het aandeel bio en keurmerken in €

	2005			2006			2007		
	€/capita	% v. totaal	Markt-penetratie	€/capita	% v. totaal	Markt-penetratie	€/capita	% v. totaal	Markt-penetratie
Totaal	245,8	-	97,0	240,9	-	95,8	255,0	-	97,8
Bio	2,1	0,8	9,6	1,1	0,5	8,2	1,0	0,4	9,6
Niet Bio	243,7	99,2	97,0	239,9	99,5	95,8	254,0	99,6	97,8
Vlam – keurmerken, waarvan	15,7	6,4	32,4	14,9	6,2	31,1	17,0	6,7	33,8
... Meritus	10,1	4,1	27,6	9,7	4,0	26,7	10,5	4,1	29,8
... Certus	4,4	1,8	18,0	4,0	1,6	16,9	5,2	2,0	16,8
... BCV	1,0	0,4	5,5	1,1	0,5	5,3	1,1	0,4	5,2
Andere keurmerken	29,4	11,9	59,6	33,7	14,0	59,0	35,4	13,9	62,9
Geen keurmerk	200,8	81,7	96,6	192,3	79,8	95,2	202,6	79,5	97,0

Bron: GfK (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Globaal genomen neemt de aankoop van vers vlees met een keurmerk een belangrijker aandeel in de totale bestedingen per capita (20,5% in 2007) dan de aankoop van groenten en fruit (10,3%). Meritus (4,1%), Flandria (2,6%) en Certus (2,0%) zijn de VLAM-keurmerken met relatief het grootste belang in bestedingen per capita binnen hun productcategorie.

Deze resultaten worden sterk gestuurd door de consumentenvoorkeuren die aan een aantal evoluties onderhevig zijn. Dit wordt beschreven aan de hand van de huishoudbudgettenonderzoeken door het NIS in bijlage 7. Deze data worden echter niet mee opgenomen als kwaliteitsindicator omdat dit meer zegt over evoluties in levensstijl en voorkeuren dan over de kwaliteit van voedingsproducten. Uit de huishoudbudgetten blijken evenwel volgende wijzigingen van de consumentenvoorkeuren tussen 1978 en 2005:

- Het aandeel van de uitgaven aan vlees en vleesproducten binnen de totale uitgaven van de huishoudens aan voeding neemt tussen 1978 en 2005 af met 32%, terwijl het aandeel van de uitgavenaan vis en visproducten toeneemt met 46%

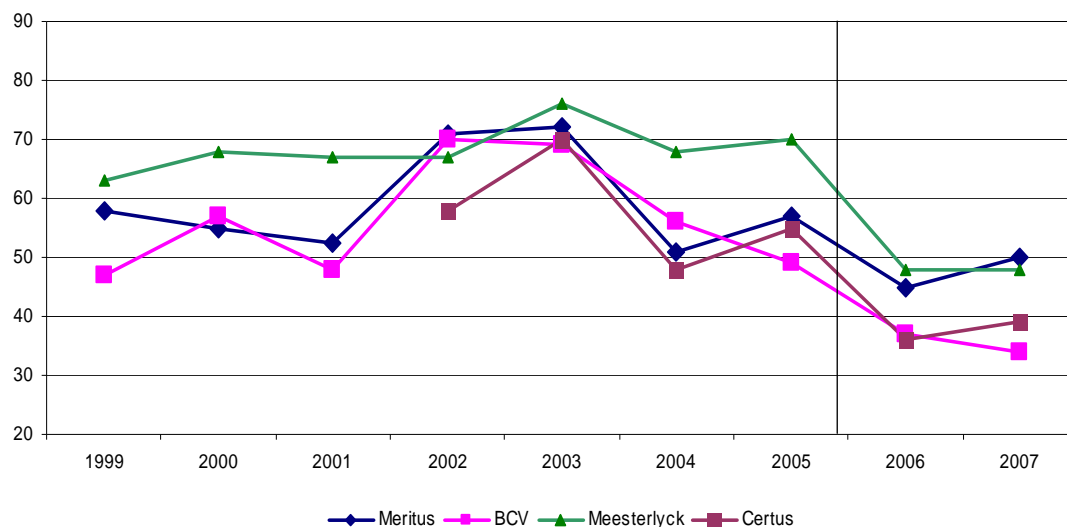
- De scherpste daling wordt opgetekend bij de vetten en oliën waarvan het aandeel in de totale voedingsuitgaven afneemt met 54%
- In 2005 wordt 148% meer uitgaven gedaan aan 'overige producten' dan in 1978. Deze groep omvat in hoofdzaak bereide gerechten, kruiden, sauzen en babyvoeding. Deze evolutie illustreert de opkomst van convenience en snack-voeding.

Tussen 1999 en 2006 worden geen scherpe wijzigingen meer genoteerd inzake de verdeling van de uitgaven aan voeding over de verschillende productcategorieën.

Als tweede indicator van de kwaliteitsperceptie van labels wordt de aankoopintentie van de consument ten opzichte van VLAM-labels voor vleeswaren bestudeerd. Deze wordt sinds 1999 jaarlijks door VLAM zelf gemeten en wordt weergegeven in Figuur 15.

Hierbij moet wel gewezen worden op een verschil in methodiek. Tot 2005 gebeurden deze door middel van face-to-face interviews en vanaf 2006 door middel van een on-line vragenlijst bij consumentenpanel via InSites. Dit verschil wordt in onderstaande figuur aangegeven door de verticale lijn en kan een mogelijke verklaring bieden voor de daling van de aankoopintentie bij de laatste twee metingen.

Figuur 15. Aankoopintentie van de consument ten opzichte van VLAM-labels voor vleeswaren, % van de bevroegden dat het product binnen afzienbare tijd zeker of waarschijnlijk zal kopen

Bron : VLAM (bewerking Agro-Business-Consultancy)

De evolutie van de aankoopintentie ten opzichte van VLAM-labels toont een neerwaartse trend sinds 2003. Zoals gezegd kan dit mogelijk verklaard worden door de gewijzigde onderzoeksmethode. De vier onderzochte labels volgen dezelfde trend, al zijn er onderlinge verschillen merkbaar: de daling is het meest uitgesproken voor Meesterlyck, waarvan in 2007 48% van de consumenten stelt binnen afzienbare tijd het product zeker of waarschijnlijk te komen. Meritus is in deze periode geëvolueerd tot het label met de sterkste aankoopintentie, tot 50%.

2.4.2 Financieel-economische prestatie

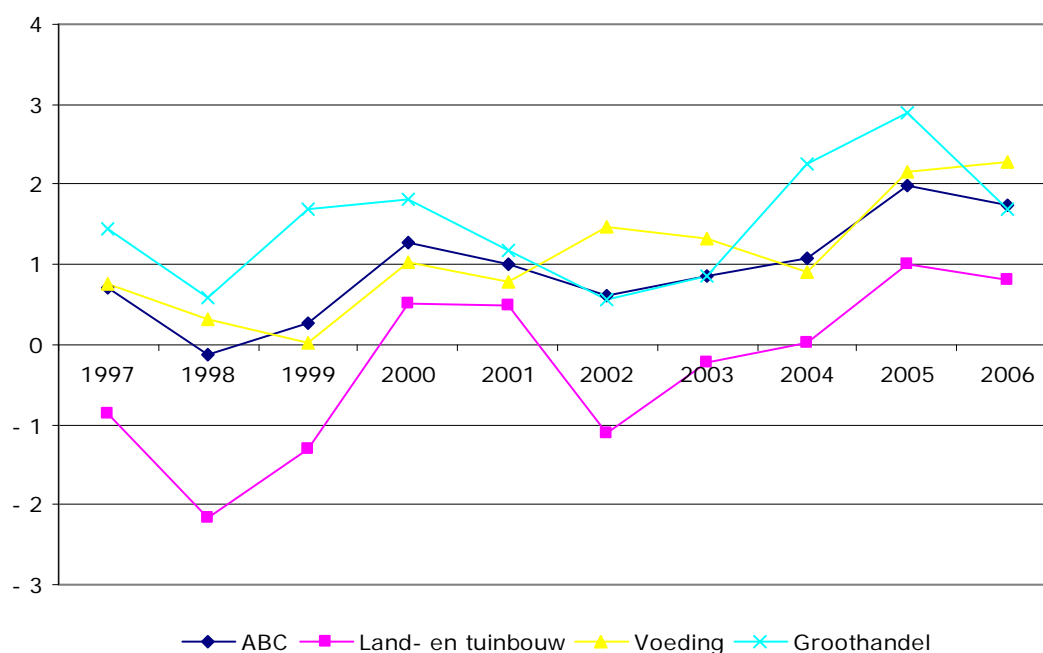
2.4.2.1 *Financiële prestatie*

Netto resultaat / omzet

De indicator netto resultaat / omzet geeft een eerste inzicht in de financiële gezondheid van de ABC bedrijven in Vlaanderen, en gaat de winst van een bedrijf afwegen tegen de omzet die het gegenereerd heeft. Onderstaande tabel en figuur tonen de ratio's en de evolutie ervan voor het Vlaamse ABC en enkele belangrijke ABC-sectoren.

De gemiddelde verhouding tussen de winst van het boekjaar (na belasting) en de omzet op bedrijfsniveau van het Vlaamse ABC is positief, en is de laatste jaren sterk gestegen naar ongeveer 1,8. Van de belangrijkste ABC-sectoren zijn vooral de voedingssector en de landbouwgerelateerde groothandel en handelsbemiddeling de sectoren die dit gemiddelde sterk naar boven trekken; hoewel deze sterk fluctueerde het voorbije decennium.

Figuur 16: *Evolutie van het gemiddeld netto resultaat / omzet op bedrijfsniveau in het ABC (%), 1997-2006*

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Tabel 18 : *Evolutie van het gemiddeld netto resultaat / omzet op bedrijfsniveau in het ABC (%)*

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
Vlaanderen	0,70	1,27	0,86	1,09	1,98	1,75	38%
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw	-0,86	0,52	-0,21	0,02	1,00	0,82	57%
T.o.v. ABC-gemiddelde	-123%	41%	-25%	2%	50%	47%	

Voeding	0,75	1,02	1,31	0,89	2,16	2,28	124%
T.o.v. ABC-gemiddelde	108%	80%	154%	82%	109%	130%	
ABC-gerelateerde groot-handel en handelsbemiddeling	1,45	1,82	0,86	2,26	2,90	1,68	-8%
T.o.v. ABC-gemiddelde	208%	143%	101%	208%	147%	96%	

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Gemiddelde bruto exploitatie marge

Men kan de omzet echter ook gaan vergelijken met de bedrijfsopbrengsten *inclusief* de afschrijvingen, waardeverminderingen en voorzieningen. Dit is de bruto exploitatiemarge, en wordt in de onderstaande tabel weergegeven voor het Vlaamse ABC en diens belangrijkste sectoren.

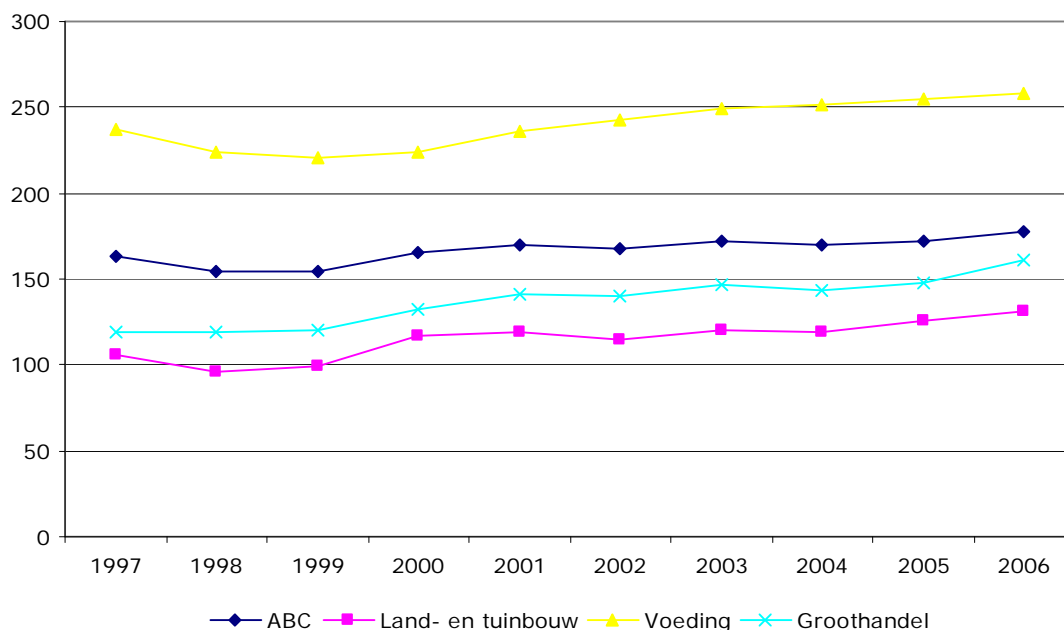
Tabel 19: *Evolutie van de gemiddelde bruto exploitatie marge op bedrijfsniveau in het ABC (dzt Euro)*

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
Vlaanderen	163	165	172	169	172	177	7%
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw	106	117	121	119	126	131	13%
T.o.v. ABC-gemiddelde	65%	71%	70%	70%	73%	74%	
Voeding	237	224	250	251	255	258	15%
T.o.v. ABC-gemiddelde	145%	136%	145%	148%	148%	145%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	119	132	147	143	147	161	22%
T.o.v. ABC-gemiddelde	73%	80%	85%	85%	86%	91%	

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

De exploitatiemarge stijgt voor bijna alle ABC-sectoren tussen 1999 en 2006. Het is duidelijk dat de voedingssector de gemiddelde bruto exploitatiemarge van het ABC op Vlaams niveau sterk omhoog trekt. Het belang van het in rekening brengen van afschrijvingen en waardeverminderingen blijkt goed uit het verschil tussen beide indicatoren bij de veterinaire dienstensector: de boekhoudkundige winst van deze sector wordt duidelijk minder beïnvloed door afschrijvingen, waardeverminderingen en/of voorzieningen.

Figuur 17: Evolutie van de gemiddelde bruto exploitatie marge op bedrijfsniveau in het ABC (dzt Euro), 1997-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Rentabiliteit van het eigen vermogen

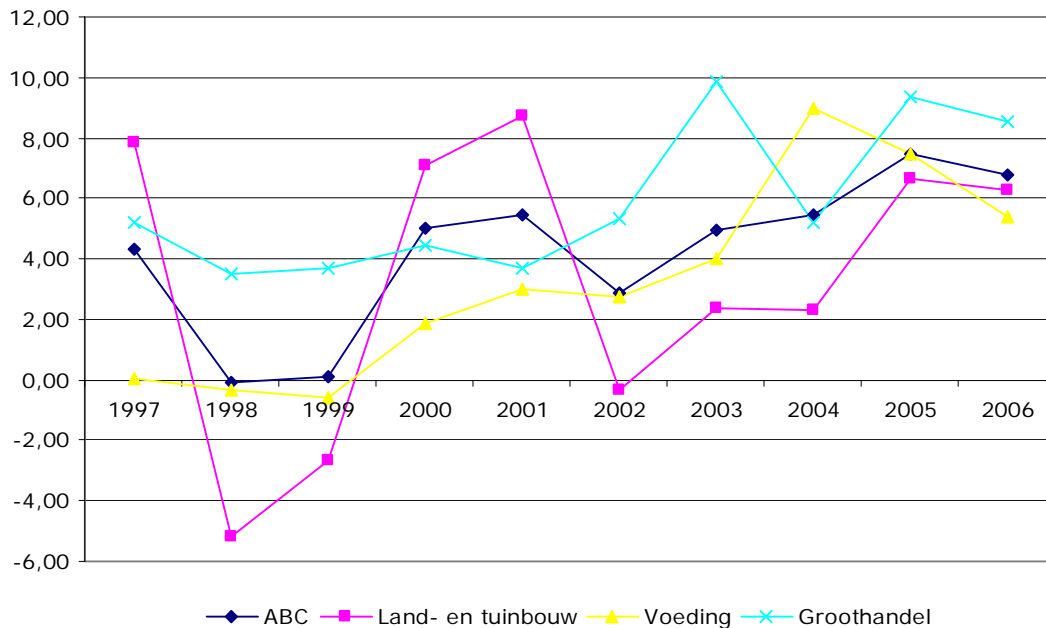
Een laatste indicator van financiële gezondheid, de gemiddelde rentabiliteit, is gedefinieerd als de netto rentabiliteit van het eigen vermogen van het bedrijf (~ winst van het boekjaar na belasting / eigen vermogen). Deze ratio geeft inzicht in de opbrengst van de 'inputs' van een bedrijf en dient minstens hoger te zijn dan de rentevoet op een risicovrije belegging (ong. 4%).

Tabel 20: Evolutie van de gemiddelde rendabiliteit op bedrijfsniveau in het ABC (%)

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
Vlaanderen	4,32	4,99	4,92	5,48	7,45	6,77	36%
Waarvan:							
Land- en tuinbouw	7,85	7,11	2,35	2,34	6,63	6,25	-12%
T.o.v. ABC-gemiddelde	182%	143%	48%	43%	89%	92%	
Voeding	0,07	1,84	4,00	9,00	7,49	5,40	193%
T.o.v. ABC-gemiddelde	2%	37%	81%	164%	101%	80%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	5,23	4,46	9,87	5,23	9,35	8,53	91%
T.o.v. ABC-gemiddelde	121%	89%	201%	96%	126%	126%	

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Figuur 18: Evolutie van de gemiddelde rendabiliteit op bedrijfsniveau in het ABC (%), 1997-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Uit de tabel en de bovenstaande figuur blijkt dat zowel het Vlaamse gemiddelde als elk van de ABC-sectoren een positieve rentabiliteit hebben; echter deze is niet uitgesproken hoog en is bijzonder fluctuerend, zeker binnen de land- en tuinbouwsector zelf. De lage rentabiliteit eind jaren negentig zal hoogstwaarschijnlijk verklaard kunnen worden door de voedselcrisis die ons land toen teisterden. De kwetsbaarheid van de gehele ABC-keten bij een schok (zoals een voedselcrisis) aan de 'bron' (~ de land- en tuinbouwsector) komt hier duidelijk naar voren. Het is echter ook duidelijk dat de getroffen sectoren zich geleidelijk weer konden herstellen.

De sterke daling bij de land- en tuinbouwsector in 2002 volgde de algemene economische parameters op nationaal niveau van de verschillende sectoren: de rentabiliteit van zowel grote ondernemingen als van KMO's in België daalde in de periode 2000-2002 met meer dan 5%.

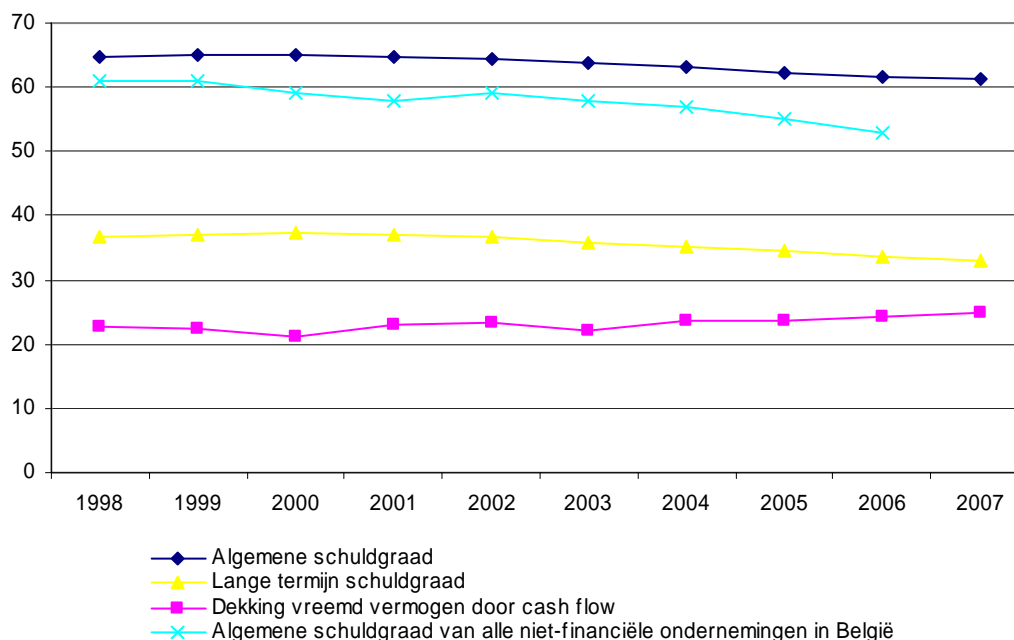
Schuldgraad

Om na te gaan hoe dit zich verhoudt tot de wijze waarop de ABC-bedrijven hun financiële verplichtingen opnemen wordt de algemene schuldgraad beschouwd in Figuur 19. Daaruit blijkt een licht dalende tendens, zowel in de algemene schuldgraad (61% in 2007) en de langetermijnschuldgraad (33% in 2007). Dit impliceert eveneens dat iets minder dan de helft van de schulden op korte termijn aangegaan wordt. De schuldgraad van de Vlaamse ABC bedrijven volgt de tendens van het geheel van de Belgische niet-financiële ondernemingen, maar ligt iets hoger.

Daarnaast blijkt dat de ABC-bedrijven in toenemende mate in staat zijn om hun vreemd vermogen te dekken door middel van de cash flow. Dit is een goede indicator van het risico dat de onderneming niet in staat is de aangegane

schulden terug te betalen en geeft aan dat het ABC over een toenemende marge beschikt tegen eventuele cash-flow dalingen (Ooghe en Van Wymeersch, 1985).

Figuur 19. Algemene schuldgraad van het ABC (vreemd vermogen als % van totaal vermogen)

Bron: Bel-First & NBB (bewerking Agro-Business-Consultancy)

2.4.2.2 Arbeidsproductiviteit

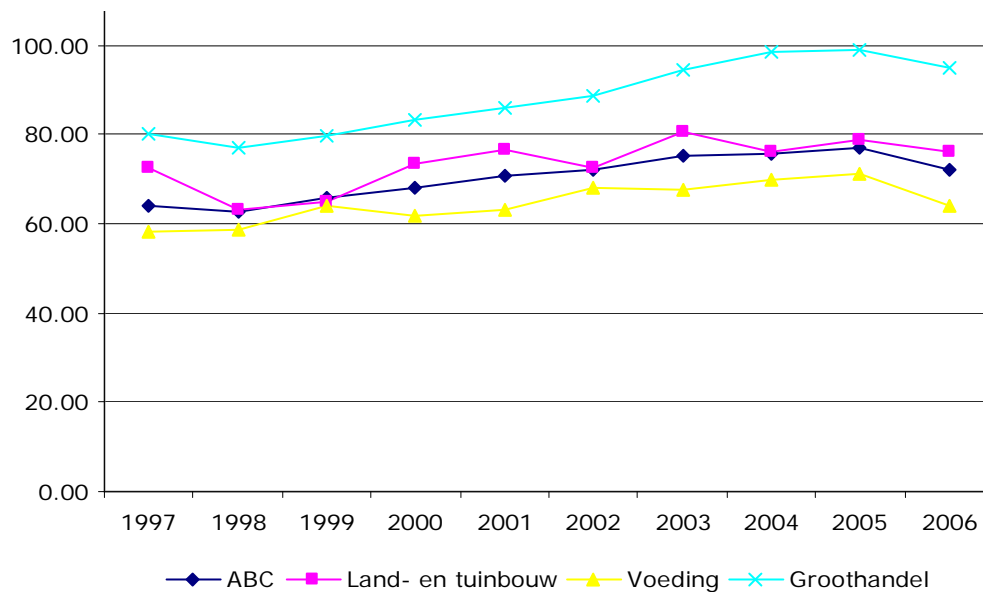
De indicator gekozen voor de arbeidsproductiviteit is de toegevoegde waarde per personeelslid op bedrijfsniveau. De voorbije jaren genereerde een gemiddelde werknemer in het Vlaamse ABC een gemiddelde toegevoegde waarde van €74.000.

Tabel 21: Evolutie van de gemiddelde toegevoegde waarde per personeelslid op bedrijfsniveau in het ABC (dvd Euro)

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
Vlaanderen	63,94	68,28	75,23	75,59	77,10	72,13	6%
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw	72,70	73,61	80,58	76,09	78,85	75,93	3%
T.o.v. ABC-gemiddelde	114%	108%	107%	101%	102%	105%	
Voeding	58,13	61,90	67,47	69,74	71,07	64,17	4%
T.o.v. ABC-gemiddelde	91%	91%	90%	92%	92%	89%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	80,00	83,10	94,36	98,51	99,12	95,05	14%
T.o.v. ABC-gemiddelde	125%	122%	125%	130%	129%	132%	

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Figuur 20: Evolutie van de gemiddelde toegevoegde waarde per personeelslid op bedrijfsniveau in het ABC (dzd Euro), 1995-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

Bovenstaande figuur illustreert de evolutie van deze ratio. Hieruit blijkt duidelijk dat de gemiddelde productiviteit op bedrijfsniveau in het ABC in het algemeen stijgt, met een kleine terugval in 2006. In 2005 was deze ratio al meer dan 20% gestegen ten opzichte van 1997.

2.4.2.3 Innovatie

Terwijl de inspanningen in innovatie conventioneel gevat worden door de O&O-intensiteit (zie 2.2.3), bestaat geen uniforme indicator om de innovatieve output van sectoren of bedrijven te meten. Dit heeft grotendeels te maken met de diverse vormen waarin innovatie kan plaatsvinden, waarbij enerzijds onderscheid gemaakt moet worden tussen product-, proces-, organisatorische en marktinnovatie en anderzijds tussen radicale en incrementele innovaties (Lundvall, 1995). Ten slotte moet gewezen worden op de eigenlijke ontwikkeling van innovaties en de adoptie ervan door andere bedrijven (bv. nieuwe verpakkingstechnologie) die verschillen in investeringen en opbrengst met zich meebrengen (Diederiksen et al., 2002). Vooral in laagtechnologische sectoren, zoals binnen het ABC, zijn conventionele maatstaven als patenten en octrooien niet afdoende (Rama en Alfranca, 2003). Daarom wordt een overzicht geboden van recente studies naar innovatie in het ABC (Avermaete en Viaene, 2002b; Fevia, 2003; Verbeek et al., 2003).

De mate waarin innovaties een impact zullen hebben op het ABC in zijn geheel hangt sterk samen met de structurele kenmerken van het ABC. In dat verband moet gewezen worden op:

- De consolidatie in de retailsector en het versterken van zijn machtspositie ten opzichte van de rest van de keten. Doordat deze sector snel dient in te spelen op veranderende consumentenvoorkeuren heeft deze sector een

sterke impact op de rest van de keten inzake het inspelen op consumententrends.

- Door een veelheid aan technologische imperatieven heeft de voedingsindustrie een grote invloed op de landbouw op het vlak van productietechnieken of met het oog op hygiëne en voedselveiligheid. In sommige gevallen leidt dit tot integratie, bijvoorbeeld in de zuivelsector.
- Tegelijk vindt er toenemende samenwerking en integratie plaats met andere sectoren (die buiten de gehanteerde afbakening van het ABC vallen). Dit is onder meer het geval met betrekking tot de farmaceutische industrie, waarbij enerzijds farmaceutische ingrediënten in voedingsproducten worden verwerkt en anderzijds 'functionele voedingsmiddelen' ontstaan zijn die naast een nutritionele ook een gezondheidswaarde hebben. In het algemeen wordt de voedingsindustrie beschouwd als een industrietak waar innovatie sterk gedreven wordt door technologieën die stroomopwaarts ontwikkeld worden.

Verder dient erop gewezen te worden dat er zich niet enkel verschillen in innovatiecapaciteit voordoen tussen sectoren en schakels, maar ook binnen elke schakel. In dit verband kan onderscheid gemaakt worden tussen innovatoren, volgers en niet-innovatoren. Niet alleen bestaat tussen deze groepen een verschil inzake de inspanningen, activiteiten en resultaten van innovatie, maar bovendien wordt vastgesteld dat deze verschillen samenhangen met het vermogen om kennis uit te wisselen en netwerkrelaties uit te bouwen met de andere schakels van het ABC. Onderzoek naar het ABC in het Meetjesland geeft een indicatie van de omvang van de drie groepen. De onderzochte schakels daarbij zijn de voedingsindustrie, de agrarische verzamelende handel, niet-agrarische toeleveranciers en de groothandelsbedrijven (Vermeire et al., 2005; Gellynck et al., 2007).

- Innovatoren: 16% van de populatie
- Volgers: 43%
- Niet-innovatoren: 41%

Voorgaande punten maken duidelijk dat innovatie binnen elke schakel van het ABC sterk gestuurd wordt door de andere schakels. Hoe dit zich stelt voor de landbouwsector wordt nagegaan met de focus op de drie landbouwsectoren: veehouderij, akkerbouw en tuinbouw (Deuninck et al., 2007).

De tuinbouw wordt beschreven als de meest dynamische en innovatieve sector binnen de land- en tuinbouw. In de sierteeltsector en fruitteelt kan een grote toegevoegde waarde gerealiseerd worden door in te spelen op nieuwe trends. Om deze reden komt productinnovatie (de ontwikkeling van nieuwe cultivars of variëteiten) hier frequenter voor dan in de andere land- en tuinbouwsectoren. Technologische innovatie steunt op een sterke inbreng vanwege onderzoeksinstellingen en proefcentra. In de commercialisatie spelen de veilingen een belangrijke rol. In de groenteelt ligt de klemtoon op innovaties inzake energiebesparing (bv. WKK-installaties en gasconvectoren). In de glastuinbouw komt een belangrijke input vanuit de toeleveringsbedrijven, vaak met Nederlandse roots. In de openluchtgroente-teelt komt innovatie vooral van de zijde van de verwerkende diepvriesgroenten industrie.

De vlees- en melkveehouderij is minder dynamisch dan de tuinbouwsector. Wel is een trend naar schaalvergroting aanwezig in de melkveehouderij, wat gerelateerd

is aan aanpassingen in de melkquota (zie 3.1.1.3). Innovaties zijn in deze sectoren meestal het gevolg van de activiteiten van meerdere spelers, waaronder voorlichters en onderzoekers. In de varkenshouderij gebeurt innovatie wel vooral op initiatief van private bedrijven (genetica, stallenbouw, uitrusting) terwijl in de pluimveehouderij de input van de veevoedersector belangrijk geacht wordt.

De akkerbouw bestaat uit een groot aantal teelten waar verschillende innovatietendensen aanwezig zijn, wat mede verklaard kan worden door de verschillen in toegevoegde waarde. In de graanteelt, gekenmerkt door een lage toegevoegde waarde, spitst innovatie zich toe op kostenreductie (bv. door minder grondbewerking, veredeling, schaalvergroting)

2.4.3 *Economisch belang van de (schakels in de) keten*

2.4.3.1 *Toegevoegde waarde*

Een andere belangrijke indicator voor het economisch belang van een sector is de creatie van toegevoegde waarde. Deze wordt gedefinieerd als de totale bedrijfsopbrengsten min de kosten (handelsgoederen, grondstoffen & hulpstukken en diensten & diverse goederen). De actoren binnen de Vlaamse ABC-keten (exclusief de zelfstandigen) creëerden in 2006 samen ongeveer 5,857 miljard euro aan toegevoegde waarde. Dit is ongeveer 4% van de totale gecreëerde toegevoegde waarde van niet-financiële instellingen in België.

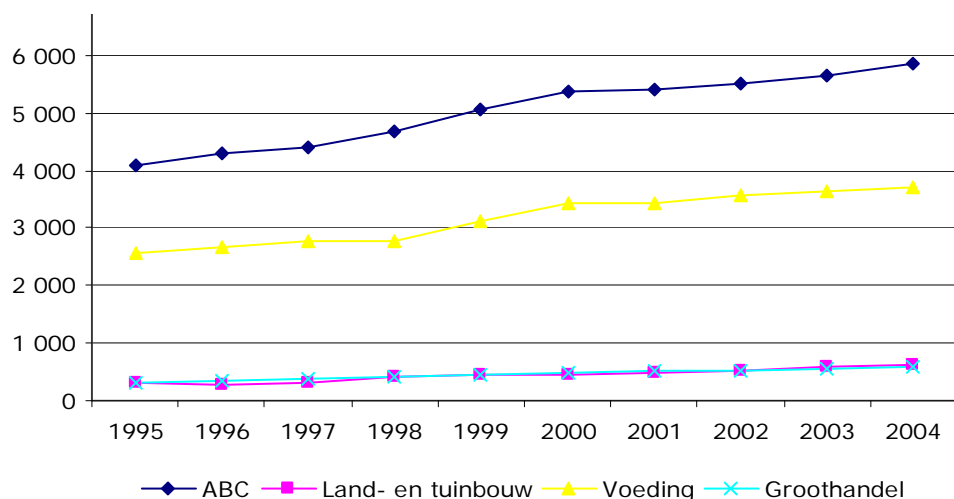
Tabel 22: *Evolutie van het totale toegevoegde waarde in de ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro)*

	1997	2000	2003	2004	2005	2006	2000-2006
Vlaanderen*	4 089	4 671	5 401	5 520	5 663	5 857	25%
<i>Waarvan:</i>							
Land- en tuinbouw* (Enkel NACE 011 tot 014)	299	410	498	529	588	628	53%
% t.o.v. VL ^{tot}	7%	9%	9%	10%	10%	11%	
Voeding	2 557	2 772	3 439	3 557	3 639	3 723	34%
% t.o.v. VL ^{tot}	63%	59%	64%	64%	64%	64%	
ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling	329	431	513	535	550	585	36%
% t.o.v. VL ^{tot}	8%	9%	10%	10%	10%	10%	

Bron: IDEA Consult op basis van data Belfirst

De onderstaande figuur geeft de evolutie en het aandeel van de belangrijkste ABC-sectoren weer. Net zoals bij de gecreëerde omzet, is het duidelijk dat het steeds kleiner aantal bedrijven toch steeds meer toegevoegde waarde produceert.

Figuur 21: Evolutie van de totale gecreëerde toegevoegde waarde van het Vlaamse ABC

2.4.3.2 Tewerkstelling

Het Vlaamse ABC omvatte in 2005 -volgens de statistieken van de *Rijksdienst voor Sociale Zekerheid*- ongeveer 103.000 werknemers. Aangezien hierin niet de zelfstandigen vervat zitten, geven deze cijfers een zeer partieel beeld van de tewerkstelling in het Vlaams ABC – zeker wat betreft de land- en tuinbouwsector, de veterinaire diensten en de voedingsindustrie. Immers, volgens de meitelling van ADSEI (*Algemene Directie Statistiek en Economische informatie*) zouden er in 2005 ongeveer 67.000 personen regelmatig tewerkgesteld zijn op een land- of tuinbouwbedrijf, ten opzichte van 15.888 volgens de RSZ-statistieken. Ook vinden we in Belfirst (ook excl zelfstandigen) in 2005 respectievelijk slechts 3.400 en 315 bedrijven voedingsindustrie en de veterinaire diensten; terwijl er via de BTW-aangiften (incl. zelfstandigen) respectievelijk ongeveer 5600 en 2000 BTW-plichtigen geregistreerd worden in deze sectoren. Een andere bron voor het aantal zelfstandigen is uiteraard het RSZV – echter deze bron is niet op het detailniveau van het ABC beschikbaar. Voor de voedingssector konden we wel berekenen dat er in de Vlaamse voedingsindustrie meer dan 7.000 zelfstandigen zouden werken; waaruit we kunnen besluiten dat ook een extrapolatie op basis van de verhouding "aantal actieve bedrijven in Belfirst / aantal niet-nulle aangevers bij de BTW-aangiftes" niet correct zou zijn.

Om deze redenen hebben wij besloten om de tewerkstelling van de land- en tuinbouwsector en het ABC^{exlt} (= het ABC exclusief de land- en tuinbouwsector) apart te bespreken; en om wat betreft het ABC^{exlt} enkel de analyse voor het aantal loontrekkenden te doen. De onderstaande tabel geeft de resultaten van deze analyse weer: het Vlaamse ABC heeft ongeveer 87.000 loontrekkenden in dienstverband, waarbij Vlaanderen verantwoordelijk is voor ongeveer 70% van de totale tewerkstelling in België. Uit de onderstaande tabel blijkt ook duidelijk dat de voedingssector duidelijk de belangrijkste werkgever is.

Tabel 23: Evolutie van de loontrekkenden (aantal arbeiders & bedienden) in de ABC-sector in Vlaanderen

	1997	2000	2003	2004	2005	2000-2005
Vlaanderen	113 145	111 895	104 521	105 165	103 244	-8%
<i>Waarvan:</i>						
Land- en tuinbouw	25 216	25 354	16 004	16 357	15 888	-37%

% t.o.v. VL ^{tot}	22%	23%	15%	16%	15%	
Voeding	62 419	61 899	64 126	64 906	64 078	4%
% t.o.v. VL ^{tot}	55%	55%	61%	62%	62%	
ABC-gerelateerde groot-handel en handelsbe-middeling	5 720	5 809	7 634	7 349	7 340	26%
% t.o.v. VL ^{tot}	5%	5%	7%	7%	7%	

Bron: RSZ, gedecentraliseerde statistieken, gele brochure

De volgende tabel geeft een zicht op de tewerkstelling in de land- en tuinbouwsector op basis van de NIS-Landbouwtelling (vol- en deeltijdse tewerkstelling). Hieruit blijkt duidelijk dat, in tegenstelling tot het ABC^{ext} maar gelijklopend met het dalend aantal actieve land- en tuinbouwbedrijven, er het laatste decennium een negatieve trend is binnen de land- en tuinbouwtewerkstelling. Deze dalende trend is wel sterker dan de evolutie van het aantal bedrijven en tegengesteld aan de totale gecreëerde omzet en toegevoegde waarde, waaruit besloten kan worden dat de ondernemingen binnen deze sector groter worden in termen van aantal tewerkgestelde personen en productie.

Tabel 24: De evolutie van de tewerkstelling in de land- en tuinbouw sector

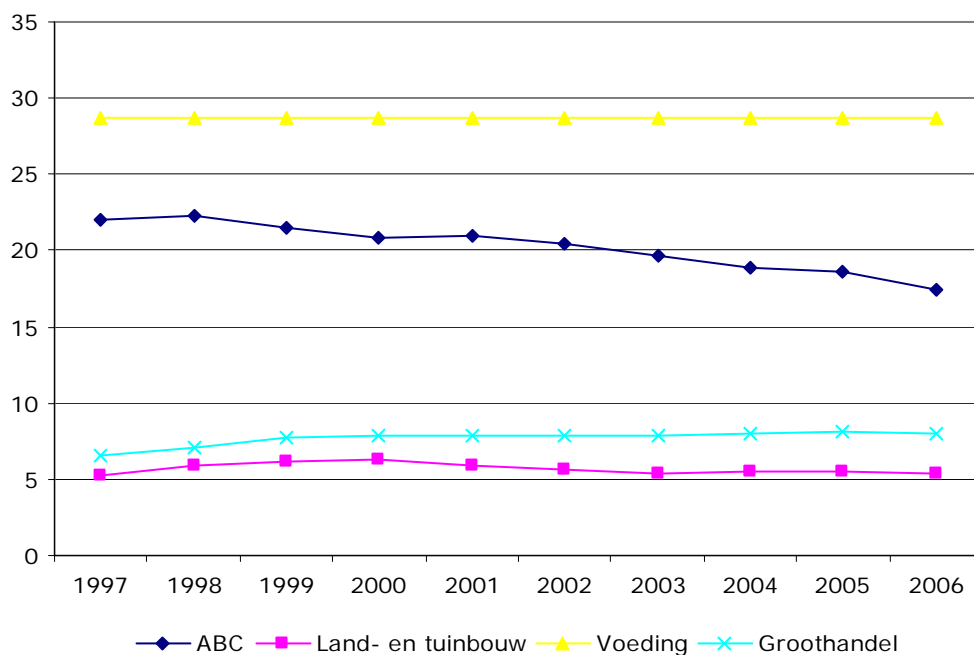
	1997	2000	2003	2004	2005	2000-2005
België	118 147	107 399	100 151	98 471	95 009	-12%
Vlaanderen	81 247	74 695	72 427	69 536	66 950	-10%
<i>VL VL^{tot} / BE^{tot}</i>	<i>69%</i>	<i>70%</i>	<i>72%</i>	<i>71%</i>	<i>70%</i>	

Bron: FOD Economie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Landbouwtellingen

Ook voor de andere sectoren binnen de ABC-keten is het interessant om een zicht te hebben op het gemiddelde personeelsbestand op bedrijfsniveau: uit de analyse blijkt dat er in 2006 op ABC-niveau gemiddeld iets meer dan 17 werknemers per bedrijf waren in het ABC. Indien we echter inzoomen op de belangrijkste ABC-actoren (zie Figuur 22), is het duidelijk dat de voedingssector dit gemiddelde sterk naar boven trekt. Het is hierbij belangrijk te noteren dat de bron van deze indicator (Belfirst – jaarrekeningen) de zelfstandigen *niet* omvat; deze cijfers zijn dus (zeker wat betreft de land- en tuinbouwsector) een bovengrens voor het gemiddelde personeelsbestand

Uit een vergelijking van deze cijfers voor de land- en tuinbouwsector met die van de NIS (ivm aantallen en tewerkstelling), kan men anderzijds ook afleiden dat de zichtbare schaalvergroting zich blijkbaar enkel/vooral afspeelt bij de land- en tuinbouwbedrijven die niet vervat zitten in de bron van deze indicator (Belfirst), met name de zelfstandigen en die bedrijven die geen sociale balans bij hun jaarrekening (dienen te) voegen. De 'schaalvergroting' zou zich met andere woorden vooral voordoen bij de kleinere land- en tuinbouwbedrijven.

Figuur 22: Evolutie van het gemiddelde personeelsbestand op bedrijfsniveau in het ABC, 1997-2006

Bron: Belfirst (bewerking IDEA Consult)

3 DE HORIZONTALE CONTEXT VAN HET ABC

In dit hoofdstuk wordt de horizontale context beschreven waarin de actoren van het Vlaamse ABC hun activiteiten uitoefenen, met name de specifieke kenmerken van de horizontale schakels en de activiteiten ervan. Hierbij maken we onderscheid tussen de bestuurlijke context (beleid – wetgeving & subsidies), de ABC-ondersteunende verenigingen, onderwijs, vorming & advies, de krediet-instellingen en ten slotte de vraagzijde van de ABC-activiteiten.

3.1 Bestuurlijke context

Het beleid ten aanzien van de betrokken ABC-actoren speelt een belangrijke rol in de keuze van hun handelingen en hun resultaten. De verschillende financiële en ondersteunende maatregelen vanuit de Gewestelijke overheid spelen hier deels op in. De betrokken bepalingen en modaliteiten in de verschillende wetteksten spelen echter ook een belangrijke rol voor het succes van specifieke ABC-activiteiten. Hierop gaan we in de volgende paragrafen kort op in.

3.1.1 *Beleidsmaatregelen gericht op ABC*

In essentie wordt de keten beïnvloed door alle beleidsmaatregelen en – initiatieven gericht op één van de schakels – van primaire grondstof tot finale consument. Doel van dit hoofdstuk is niet om al deze beleidsmaatregelen te belichten maar specifiek te focussen op maatregelen die specifieke implicaties hebben voor de coördinatie tussen de schakels.

3.1.1.1 *Voedselveiligheid*

In 1993 heeft de EU de richtlijn Levensmiddelenhygiëne goedgekeurd (94/43/EEC). In navolging van deze richtlijn is elke lidstaat er toe gedwongen de HACCP principes te implementeren en te controleren. Daarnaast heeft de EC ook een aantal veiligheidsnormen voor voeding uitgevaardigd, bv. met betrekking tot maximumconcentraties aan PCB's, en er werden een groot aantal vrijwillige standaarden geïntroduceerd (Avermaete and Viaene, 2002a). Op het niveau van de keten worden daarbij aanzienlijke inspanningen geleverd om de zorgvuldige selectie en controle van grondstoffen te garanderen en om de productieprocessen af te stemmen op de 'goede productiepraktijken' (GMP of "good manufacturing practices").

De controle op de voedselveiligheid gebeurt op het niveau van verschillende schakels in de keten:

- De eerste controle wordt uitgevoerd door de producent die verantwoordelijk is voor de kwaliteit en de veiligheid van de producten die hij voortbrengt. Om de veiligheid en de kwaliteit van de geproduceerde levensmiddelen te garanderen passen de producenten autocontrolesystemen (zoals HACCP, GMP, ISO ea.) toe.
- De controle op de verschillende schakels van de voedselketen gebeurt door het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV), dat op zijn beurt gecontroleerd wordt door het Voedsel- en Veterinair Bureau van de Europese Unie (VVB).

- De wetenschappelijke kennis en risicoanalyses en communicatie worden op het Europese niveau gebundeld in de Europese Voedselautoriteit (EFSA).

Voedselveiligheid heeft een fundamentele impact op het ABC doordat deze noopt tot informatie-integratie van elk bedrijf met zijn toeleveranciers en afnemers en bij uitbreiding met de volledige keten stroomop- en -afwaarts.

3.1.1.2 Verpakkingsmaatregelen

Sedert 1994 mag een verpakking pas op de markt worden gebracht als deze voldoet aan de minimumeisen die in de richtlijn 'Verpakking en verpakkingsafval' beschreven staan. De richtlijn heeft als voornaamste doelstellingen verpakkingsafval zoveel mogelijk terug te winnen en te hergebruiken en zo veel mogelijk te recyclen door middel van de productie van verpakkingen en andere producten. De Europese richtlijn heeft betrekking op alle verpakkingen, zowel primaire of verkoopverpakkingen, ook als secundaire verpakking, omverpakking en/of tertiaire of transportverpakking. Containers zijn uitgesloten van deze richtlijn.

Sinds 1998 moeten ondernemingen wettelijke verplichtingen naleven op gebied van bedrijfsmatig verpakkingsafval. De verplichtingen zijn opgetekend in het Samenwerkingsakkoord betreffende de preventie en het beheer van verpakkingsafval. Het samenwerkingsakkoord werd op 30 mei 1996 gesloten tussen het Vlaams Gewest, het Waals Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en heeft kracht van wet in heel België. Het is van toepassing op alle verpakkingen die in België op de markt worden gebracht. De naleving wordt gecontroleerd door de Interregionale Verpakkingscommissie (IVC).

De verplichtingen in het kader van het samenwerkingsakkoord zijn van toepassing op de zogenaamde verpakkingsverantwoordelijken. Dit zijn de bedrijven die de verpakkingen op de Belgische markt hebben gebracht, hetzij als producent van de verpakte goederen, als importeur voor de Belgische markt of als ontpakker van geïmporteerde goederen. De verpakkingsverantwoordelijken zijn onderworpen aan de terugnameplicht om de in het samenwerkingsakkoord bepaalde percentages van recyclage en nuttige toepassing te behalen.

De verpakkingmaatregelen hebben op twee manieren een invloed op het ABC:

- De terugnameplicht dwingt de opeenvolgende schakels in de keten tot een zekere informatie-integratie
- Recuperanten en tussenhandelaars krijgen een belangrijke rol in de keten. De aanwezigheid van tussenhandelaars vermindert echter de transparantie in de keten, waarbij de eindbestemming van het materiaal vaak onduidelijk is, maar waarbij vast staat dat een belangrijk deel wordt geëxporteerd naar het Verre Oosten (Belconsulting NV, 2006).

Bronnen: IVC, VAL-I-PAC, Vlaams Parlement.be

3.1.1.3 Opheffing van de zuivelquota

In 1984 werd de melkquotering in de zuivelsector ingevoerd. Ten gevolge van het uitfasen van restituties aan exportzijde en de grensbescherming aan importzijde worden er lagere zuivelprijzen in de EU verwacht. Vasthouden aan de quota werkt dan kostprijsverhogend en belemmert de bedrijfsontwikkeling. De internationale ontwikkelingen dwingen bijgevolg tot een aanpassing van het EU-zuivelbeleid (Berkhout en van Bruchem, 2007).

De verwachting is bij de afschaffing van het melkquoteringssysteem dat de melkproductie in de EU in absolute cijfers niet of in beperkte mate groeit, maar wel verschuift van gebieden waar tegen relatief hoge kosten wordt geproduceerd naar de meer efficiënt producerende gebieden (van Berkum et al., 2006).

Deze beleidsveranderingen hebben dan ook de Vlaamse zuivelketen als geheel veranderd. Bij een fors hogere melkproductie staat de zuivelindustrie immers voor de opgave hiervoor een marktwaarde te realiseren. Bovendien kan aangenomen worden dat de gevolgen voor de zuivelindustrie zullen variëren binnen de bedrijfstak. Onder het quotastelsel heeft zich een proces van concentratie en consolidatie doorgezet dat al voor de invoering van het quotastelsel gaande was. Daardoor wordt de sector vandaag gekenmerkt door een vrij scherpe tweedeling tussen een klein aantal (hele) grote ondernemingen naast een groter aantal kleine (dat echter in aantal afneemt). Deze concentratie en schaalvergroting zet zich daarbij door in de verschillende schakels van de zuivelketen, maar in hoofdzaak bij veehouderij en verwerking. Kritische succesfactoren voor de zuivelketen om competitief te blijven bij het wegvallen van de zuivelquota zijn onder meer een sterke afzet op de internationale markt en een efficiënte lokale toelevering vanwege de melkveehouderij.

3.1.1.4 Suikerhervormingen

In tegenstelling tot de meeste reglementeringen betreffende het landbouwbeleid, is het suikerregime van de EU gebaseerd op het product 'suiker' en dus niet op het landbouwproduct 'suikerbiet'. Productiequota voor de landbouw worden geteeld met het oog op suikerproductie. Mede bepaald door de autofinanciering door de bietentelers en interprofessionele akkoorden bestaat er een sterke verbondenheid tussen bietentelers en de industrie (Fernagut et al., 2004). Door deze structurele integratie met de industrie is de suikerbietenteelt historisch uitgegroeid tot een van de belangrijkste pijlers van het akkerbouwbedrijf.

Ten gevolge van de globale structurele crisis van de suikermarkt, die ten dele veroorzaakt wordt door de dumping van Europese overschotten op de wereldmarkt, werd een hervorming van het suikerbeleid bekrachtigd op 20/2/2006 (EC, 2006). De hoofdlijnen van de hervorming bestaan uit volgende punten (Rosiers, 2005):

- Prijnsbeleid. De interventieprijs voor suiker wordt vervangen door een referentieprijs van €404,4/ton. Dit impliceert een verlaging van 36% in een periode van 4 jaar (vanaf de campagne 2006/07). In tegenstelling tot de suiker geniet de suikerbiet een gewaarborgde minimumprijs. Deze betekent een vermindering van 42%, die voor 64,2% wordt gecompenseerd via ontkoppelde steun.
- Quotabeleid. Er wordt één enkel quotum voor suiker ingevoerd waarbij verminderingen kunnen worden ingevoerd afhankelijk van het marktevenwicht.
- Schema voor vrijwillige herstructurering van fabrieken en het afstand nemen van suikerquota
- Handelsbeleid dat de concurrentiepositie van een ingekrompen suikersector moet handhaven.

Deze maatregelen hebben eveneens een sterke impact op het ABC. Vergelijkbaar met de zuivelsector kent ook hier de verwerkende sector een concentratiebeweging waarbij een beperkt aantal grote spelers (Tiense suikerraffinaderij en Iscal Sugar) overblijven.

3.1.1.5 Plattelandsontwikkeling en landbouwdiversificatie

Binnen de plattelandsontwikkeling worden een aantal nieuwe benaderingen op de keten gepromoot die *stricto sensu* buiten het concept van het ABC vallen zoals opgebouwd in dit onderzoek. Klassiek kunnen deze activiteiten geplaatst worden onder drie categorieën (van der Ploeg et al., 2000):

- Herbronning: inkomen verwerven buiten de land- en tuinbouw
- Verdieping: het opnemen van nieuwe activiteiten binnen de land- en tuinbouw
- Verbreding: het opnemen van nieuwe activiteiten buiten de land- en tuinbouw

In het Plattelandsontwikkelingsplan (PDPO) 2007-2013 worden deze perspectieven begrepen als de 'diversificatie van landbouwactiviteiten naar niet-agrarische activiteiten' (Vlaamse Regering, 2006). Deze perspectieven omhelzen verschillende nieuwe benaderingen van de keten. Bij verdieping gaat de landbouwer activiteiten opstarten die traditioneel verricht worden door andere actoren stroomopwaarts of –afwaarts in de keten (cfr. een melkveehouder die kaas produceert en vervolgens verhandelt). Bij verbreding worden activiteiten opgestart die traditioneel niet tot de keten behoren (cfr. hoevetoerisme, zorgboerderijen, natuurbeheer). Bij herbronning zoekt de land- en tuinbouwer een inkomen buiten het bedrijf, wat zich zowel binnen als buiten het ABC kan bevinden.

Diversificatie heeft op heden een beperkte economische impact waardoor ook de invloed op de keten als dusdanig beperkt ingeschat kan worden. Anderzijds houdt diversificatie dikwijls een innovatieve benadering van de keten in (cfr. hoeveeverkoop, verbreding naar andere productieketens). Door middel van beleidsinitiatieven inzake diversificatie (Leader+) ontstaat bijgevolg een experimenteerruimte waar nieuwe ketenbenaderingen uitgetest worden.

3.1.1.6 Voeding en gezondheid

Op het Europese beleidsniveau is er een toenemende aandacht voor het terugdringen van gezondheidsproblemen als gevolg van slechte voeding, overgewicht en obesitas. Voedingswaarde-etikettering is één manier waarop informatie aan consumenten kan worden doorgegeven en worden gebruikt om gezonde aankoopbeslissingen op het gebied van voedsel en drank te ondersteunen. Vandaag overweegt de EC de mogelijkheden op het gebied van voedingswaarde-etikettering, zoals door al dan niet introduceren van verplichte etikettering en het aantal voedingsstoffen dat op het etiket moet worden vermeld en de vereenvoudigde etikettering of "signposting" (EC, 2007b).

Een belangrijke doelstelling is ervoor te zorgen dat voedings- en gezondheidsclaims voor levensmiddelen op betrouwbare wetenschappelijke gegevens zijn gebaseerd. Hiertoe werd in januari 2007 Verordening (EG) nr. 1924/2006 inzake voedings- en gezondheidsclaims voor levensmiddelen van kracht.

In dit verband moet ook gewezen worden op het Nationaal Voedings- en Gezondheidsplan (NVGP-B), dat in 2006 gelanceerd werd. De hoofddoelstelling is het verbeteren van de voedingsgewoonten en het verhogen van de lichaamsbeweging. Eén aspect van het plan betreft duidelijke en begrijpelijke etikettering opdat de consumenten zouden kunnen nagaan wat de voedingswaren die ze kopen bevatten.

Parallel aan de inspanningen inzake traceerbaarheid impliceren deze maatregelen een meer intense informatie-uitwisseling binnen het ABC. Dit kan geïnterpreteerd

worden als een uitbreiding van de informatiestroom van voedselveiligheid naar gezondheid.

3.1.2 *Subsidies*

Dit hoofdstuk beschrijft de subsidiestromen naar het ABC vanuit de belangrijkste beleidsdomeinen

De Vlaamse overheid beschikt over een brede set aan subsidiemaatregelen om de economie te ondersteunen. In dit hoofdstuk wordt nagegaan welk deel van deze subsidies voor het ABC belangrijk is, en door welke evoluties de maatregelen gekenmerkt worden. Binnen het brede veld aan beleidsmaatregelen wordt daarbij volgende focus gehanteerd:

- De Vlaamse overheid beschikt over diverse soorten maatregelen waaronder subsidies, vergunningen en licenties, heffingen, convenanten en overlegplatformen. In dit hoofdstuk wordt enkel gefocust op subsidies.
- Het ABC capteert subsidies vanuit verschillende verschillende beleidsdomeinen. In dit hoofdstuk worden enkel de sleuteldomeinen belicht met een directe impact op de performantie van het ABC: landbouw, economie en wetenschap en innovatie (3.1.2.1 en 3.1.2.2). Daarna wordt een overzicht geboden van de overige beleidsdomeinen en hun belangrijkste maatregelen.

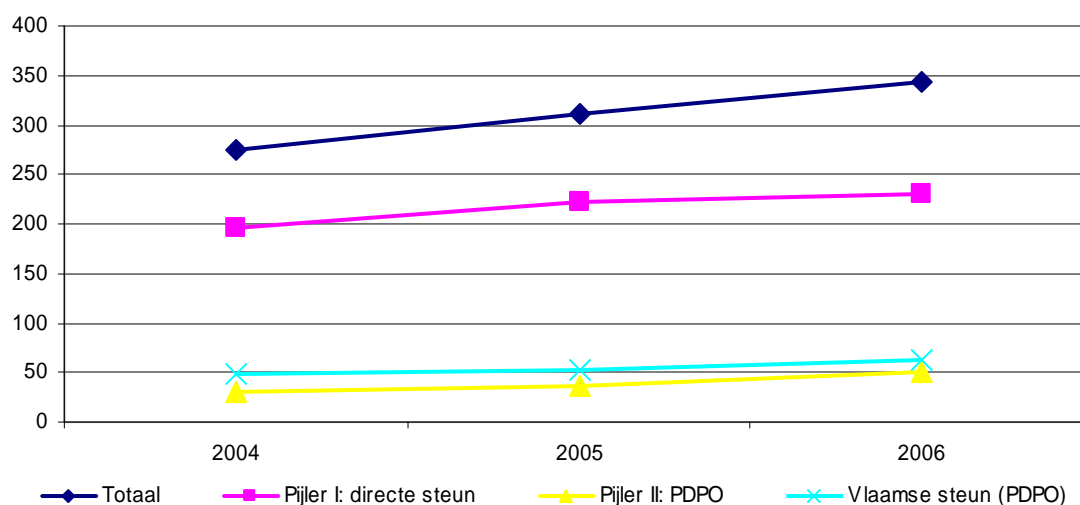
Binnen de Vlaamse administraties wordt onderscheid gemaakt tussen de toegekende en uitgekeerde subsidielijnen. Toegekende subsidies zijn het meest geschikt om beleidsintenties te meten. Ze laten beter toe evoluties te meten omdat beleidstendensen zich eerst uiten in de toekenning van subsidies en pas later (en gespreid in de tijd) in de opname ervan. De uitkering van de subsidies hangt verder af van de vraag van de bedrijven, de wijze van besteding en verschillende contextfactoren. Uitgekeerde subsidies zijn evenwel zinvol als indicator van de werkelijke impact van het beleid op de sector.

3.1.2.1 *Landbouwbeleid*

De financiële maatregelen in het kader van het Landbouwbeleid vallen onder Pijler I (directe inkomenssteun) en II (Plattelandsontwikkeling) van het Europese Landbouwbeleid. Daarnaast is er ook cofinanciering vanuit Vlaanderen in het kader van Plattelandsontwikkeling. De subsidiemaatregelen in het kader van de plattelandsontwikkeling worden geïmplementeerd door het Departement voor Landbouw en Visserij, de Vlaamse Landmaatschappij en het Agentschap voor Natuur en Bos. De maatregelen in kader van Pijler I zijn het domein van het Departement voor Landbouw en Visserij.

Figuur 23 geeft de evolutie weer van de toegekende steunbedragen tussen 2004 en 2006. Daaruit blijkt het grote belang van de directe inkomensondersteuning, die 230 miljoen € bedroeg in 2006. Binnen het totaal aan steunmaatregelen is het belang van de directe steun lager ten opzichte van Plattelandsontwikkeling, van 72% van het totaal subsidiepakket in 2004 tot 67% in 2006. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat het zwaartepunt van de bestedingen in de programmaperiode van PDPOI aan het eind lagen (zie verder).

Figuur 23. Toegekende steun in kader van Landbouwbeleid in Vlaanderen, in miljoen €

Bron: AMS (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Het PDPO richt zich tot alle relevante plattelandsactoren. Terwijl kan worden aangenomen dat de directe steun (Pijler I) haast exclusief aan land- en tuinbouwbedrijven uitgekeerd wordt, is de steun in het kader van het PDPO ook relevant voor andere schakels in het ABC. De begunstigden van het PDPO kunnen grosso modo in vier groepen verdeeld worden:

- Land- en tuinbouwers ontvangen rechtstreekse investeringssteun en gelden als belangrijkste doelgroep voor verschillende andere maatregelen.
- Financiële instellingen krijgen een belangrijk deel van de VLIF-steun uitbetaald die zij op hun beurt doorbetalen aan begunstigde individuele land- en tuinbouwers. Het land- en tuinbouwbedrijf is hier de finale begunstigde.
- Andere ABC-bedrijven komen in aanmerking om markteffecten te genereren die de productie van land- en tuinbouw en de plattelandseconomie ten goede komt.
- Publieke actoren (organisaties, beleidactoren) en particulieren treden op als begunstigde met als einddoel spill-over effecten te genereren die land- en tuinbouw en platteland ten goede komen.

Zo kunnen maatregelen geïdentificeerd worden die gericht zijn op de land- en tuinbouwsector, die ook andere schakels in de ABC-keten engageren of die ook relevant zijn voor horizontale actoren (overheid, organisaties) en de particulier. In de volgende paragrafen wordt nagegaan in welke mate de verschillende schakels van het ABC het PDPO benutten. Daarbij wordt eerst de programmaperiode 2000-2006 besproken en nadien wordt nagegaan welke evolutie verwacht kan worden voor de programmaperiode 2007-2013. Daarbij wordt enkel ingegaan op de Vlaamse cofinanciering die boven op de Europese plattelandssteun komt. De geïdentificeerde maatregelen worden opgelijst in bijlage 6.

Tabel 25. Uitgekeerde Vlaamse steun in kader van het PDPO 2000-2006, opgesplitst per doelgroep

Doelgroep van de maatregel	2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006*	
	M €	%	M €	%	M €	%	M €	%	M €	%	M €	%	M €	%
Land- en tuinbouwbedrijven	19,3	94,8	33,4	97,8	66,8	86,9	65,2	85,1	63,8	83,8	70,0	77,4	70,7	64,6
ABC-bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven)	0,3	1,7	0,0	0,0	6,0	7,9	5,1	6,7	5,1	6,6	9,9	11,0	17,9	16,3
Land- en tuinbouwbedrijven) & publieke actoren, particulieren en andere	0,0	0,2	0,0	0,0	0,2	0,3	0,1	0,1	0,3	0,4	0,3	0,3	0,6	0,5
Land- en tuinbouwbedrijven, publieke actoren particulieren en andere	0,6	3,0	0,7	2,2	2,6	3,4	4,1	5,4	4,0	5,2	6,9	7,6	11,0	10,0
Publieke actoren, particulieren en andere	0,1	0,4	0,0	0,0	1,1	1,5	2,1	2,7	3,0	3,9	3,3	3,7	9,4	8,6
Totaal	20	100	34	100	77	100	77	100	76	100	91	100	110	100

* Raming

Bron: AMS (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Tijdens de programmaperiode 2000-2006 verschuift de klemtoon van maatregelen die enkel gericht zijn op de land- en tuinbouwsector (met meer dan 90% van de totale uitgaven in 2000 en 2001) naar maatregelen met een bredere doelgroep. Daarbij wordt het aandeel van maatregelen gericht op ABC-bedrijven belangrijker, tot 16,3% in 2006. Dit verwijst naar de maatregel 'afzet landbouwproducten' die een kapitaalpremie toekent aan investeringen door agrovoedingsbedrijven die een concurrentievoordeel opleveren, die in producten met een hogere toegevoegde waarde resulteren of die het mogelijk maken verder te gaan dan de minimumnormen inzake milieu, dierenwelzijn en hygiëne (Vlaamse Regering, 2000).

Daarnaast wordt aan het einde van de programmaperiode een groter aandeel subsidies uitgekeerd die gericht zijn op publieke actoren, particulieren en andere. Deze maatregelen zijn specifiek op hen gericht of onder meer ook op land- en tuinbouwbedrijven. Publieke actoren zijn in dit geval zowel organisaties als publieke instellingen zoals verenigingen, VLAM, Regionale landschappen etc. Particulieren kunnen onder meer begunstigden zijn van subsidies voor bosbouw. De groep 'andere' kan onder meer bestaan uit dienstenbedrijven of niet-agrovoedingsbedrijven in het kader van dorpsvernieuwing.

De maatregelen die aan belang winnen aan het eind van de programmaperiode zijn 'bosbouw' (nieuw regime), 'diversificatie van hoeve & plattelandstoerisme' en 'dorpskernvernieuwing'. Het gaat bijgevolg over maatregelen die een indirecte impact hebben op het ABC doordat ze indirect tot vraageffecten kunnen leiden (bv. vraag naar traditionele voedingsproducten door versterking plattelandstoerisme).

Hoewel nog geen cijfers beschikbaar zijn over de uitgekeerde steun onder PDPO II kan men wel de vergelijking maken tussen de uitgekeerde steun onder PDPO I en het financieringsplan voor PDPO II:

Tabel 26. *Vergelijking Vlaamse uitgekeerde steun PDPO I en financieringsplan PDPO II, opgesplitst per doelgroep*

Doelgroep van de maatregel	PDPO I (2000-2006) Uitgekeerde steun		PDPO II (2007-2013) Financieringsplan	
	milj. €	%	milj. €	%
Land- en tuinbouwbedrijven	389,4	80,4	518,9	77,7
ABC-bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven)	44,3	9,2	61,0	9,1
ABC-bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven) & publieke actoren, particulieren en andere	1,6	0,3	31,3	4,7
Land- en tuinbouwbedrijven, publieke actoren en andere	30,0	6,2	0,0	0,0
Publieke actoren, particulieren en andere	19,0	3,9	56,4	8,5
Totaal	484,3	100,0	667,6	100,0

Bron: AMS & PDPO II (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Tabel 26 toont dat het financieringsplan van PDPO II wijzigingen bevat ten opzichte van de verdeling van de uitgekeerde steun in PDPO I, die echter grotendeels verklaard kunnen worden door de integratie van Leader + binnen het PDPO. Het financieringsplan toont een stijging van de middelen tot 668 mln. €. Dit houdt een stijging in voor elk van de onderscheiden doelgroepen, maar in het bijzonder voor de groep 'publieke actoren, particulieren en andere'. De 31 mln. € die in het vooruitzicht gesteld voor de groep ABC bedrijven, publieke actoren, particulieren en andere omvat voor 28 mln. € middelen voor opmaak en uitvoering van de lokale ontwikkelingsstrategieën voor verhoging van de leefkwaliteit / diversificatie binnen Leader + (Vlaamse Regering, 2006). De verdeling van deze middelen over het ABC hangt bijgevolg in hoge mate af van het initiatief van de betrokken sectoren.

Het pakket aan maatregelen gericht op publieke actoren, particulieren en andere dat 8,5% van de totale middelen bedraagt, omvat in hoofdzaak maatregelen gericht op leefkwaliteit op het platteland en diversificatie van de plattelandseconomie (Diversificatie van landbouwactiviteiten naar niet-agrarische activiteiten en gebiedsgerichte werking). Dit zijn met andere woorden maatregelen waarvan significante spill-over effecten naar de economie verwacht kunnen worden, maar die niet noodzakelijk op het ABC gericht zijn.

Maatregelen met relevantie voor de keten binnen het ABC zijn de 'Deelname door landbouwers aan voedselkwaliteitsregelingen', 'verhoging van de toegevoegde waarde van land- en bosbouwproducten' en 'steun voor samenwerking bij de ontwikkeling en afzet van landbouwproducten met een innovatief karakter' (uitdovende maatregel).

Bovenstaande tabel geeft aan dat in het PDPO II geen maatregelen gericht zullen zijn op een doelgroep van land- en tuinbouwbedrijven, publieke actoren en andere. Het gaat hierbij over de subsidiëring van bosbouw, die in PDPO II enkel nog voor landbouwbedrijven van toepassing zal zijn.

Tot slot wordt vanuit de optiek van deze studie verder ingegaan op de maatregel gericht op bedrijven uit de agrovoedingssector die de verwerking en afzet van land- en tuinbouwproducten. Deze subsidies werden toegekend in het kader van PDPO I in de jaren 2002, 2005 en 2005, zoals weergegeven in tabel 27. Daarbij wordt nagegaan hoe de toegekende subsidies verdeeld zijn over de verschillende sectoren die voor ondersteuning in aanmerking kwamen.

Tabel 27. Toegekende steun in het kader van de maatregel 'afzet kwalitatieve landbouwproducten' in het PDPO I

	2002			2005			2006			Totaal
	Toegekende steun milj. €	% van tot	Aantal goedgek eurde aanvrag en	Toegekende steun milj. €	% van tot	Aantal goedgek eurde aanvrag en	Toegekende steun milj. €	% van tot	Aantal goedgek eurde aanvrag en	
Vlees	2,5	9	9	2,5	13	15	7,3	100	26	12,2
Melk & zuivel	5,2	18	8	2,2	11	8	0,0	0	0	7,4
Eieren & slachtpluimvee	2,3	8	5	1,2	6	5	0,0	0	0	3,5
Andere dierl. Prod.	0,0	0	0	-	0	0	0,0	0	0	0,0
Granen	0,0	0	1	0,2	1	4	0,0	0	0	0,2
Suiker	0,0	0	0	-	0	0	0,0	0	0	0,0
Oliehoudende gewassen	0,0	0	0	-	0	0	0,0	0	0	0,0
Eiwithoudende gewassen	0,0	0	0	-	0	0	0,0	0	0	0,0
Wijn en gedistilleerd	0,0	0	0	-	0	0	0,0	0	0	0,0
Groenten en fruit	12,2	43	23	5,9	30	21	0,0	0	0	18,0
Bloemen en planten	0,0	0	0	-	15	1	0,0	0	0	2,8
Zaaizaad	0,0	0	0	-	0	0	0,0	0	0	0,0
Aardappelen	2,9	10	6	2,8	15	11	0,0	0	0	5,8
Andere plant. prod.	0,2	1	1	1,9	10	24	0,0	0	0	2,1
Producten div. doel.	3,1	11	26	0,0	0	0	0,0	0	0	3,1
Andere producten	0,2	1	1	0,0	0	0	0,0	0	0	0,2
Totaal	28,6	100	80	19,5	100	89	7,3	100	26	55,3

Bron: IDEA Consult obv monitoringtabellen PDPO, maatregel 9.3.7

Over de drie jaren heen zijn de sector groenten en fruit (18 miljoen €) en vlees (12 miljoen €) de sectoren die deze subsidiemaatregel veruit het sterkst benut hebben. Aangezien de melk & zuivel ook 7 miljoen € capteerde wordt duidelijk dat de kolom van de veehouderij sterk gebruik gemaakt heeft van de maatregel. De belangrijkste investeringen hadden betrekking op de verbetering van de kwaliteit, rationalisatie van de verwerkingsprocédés en milieubescherming.

3.1.2.2 Beleidsdomein Economie, Wetenschap en Innovatie (EWI)

Het Vlaams economisch beleid valt uiteen in het algemeen economisch beleid en het economisch ondersteunend beleid. De subsidiemaatregelen voor bedrijven vallen hoofdzakelijk binnen het ondersteunend beleid. Het Fonds voor Flankerend Economisch Beleid, beter bekend als het Hermesfonds, bundelt de voornaamste subsidiemaatregelen binnen het beleidsdomein Economie. Het vervangt sinds 2002 de vroegere Fondsen voor Economische Expansie en Regionale Reconversie, de zogenaamde FEERR's¹⁶.

Daarnaast zijn er binnen het beleidsdomein Economie, Wetenschap en Innovatie ook een aantal uitvoeringsgerichte overheidsdiensten (IVA's en EVA's¹⁷) die subsidiemaatregelen uitvaardigen. Hierbij levert vooral het 'Instituut voor de aanmoediging van Innovatie door wetenschap en technologie in Vlaanderen' (IWT) omvangrijke subsidies aan het bedrijfsleven.

¹⁶ Fonds voor Economische Expansie en Regionale Reconversie

¹⁷ Intern- en Extern Verzelfstandigde Agentschappen

In de volgende paragrafen worden de subsidiemaatregelen vanuit het Hermesfonds en het IWT verder belicht. Tot slot worden enkele maatregelen besproken die eveneens van belang zijn voor het ABC maar niet in detail beschreven worden.

Hermesfonds

Onderstaande tabel geeft de steunbedragen weer die tussen 2005 en 2007 toegekend¹⁸ werden aan bedrijven uit het ABC (volgens Nace-Bel). Door dit te vergelijken met de totale steunbedragen wordt een indicatie verkregen van het aandeel van de ABC-bedrijven in de totale toekenningen.

Hierbij moet wel beklemtoond worden dat sinds 2005 de steun voor bedrijfsgebouwen en –uitrusting van bepaalde sectoren van het ABC niet uit het Hermesfonds geput wordt maar vanuit het beleidsdomein Landbouw en Visserij verdeeld wordt¹⁹. Deze sectoren bevinden zich in de eerste transformatie in de voedingsindustrie en verzamelende handel, met uitzondering van vis en bakkerijproducten. De steunbedragen vanuit het Hermesfonds gaan bijgevolg vooral naar agrarische inputs en tweede transformatie in de voedingsindustrie.

Tabel 28. Toegekende steun uit het Hermesfonds aan ABC-bedrijven, in miljoen €

	2005			2006			2007		
	ABC	Totaal	% van totaal	ABC	Totaal	% van totaal	ABC	Totaal ²⁰	% van totaal
Strategische Opleidingssteun	5,9	10,6	56,2	1,9	81,7	2,3	3,7	24,4	15,2
Expansiesteun MGO	1,7	18,3	9,3	1,4	1,7	84,5	1,1	1,9	55,9
Expansiesteun KO	1,5	7,2	21,2	-	-	-	-	-	-
Opleidingscheques	,6	22,5	2,9	-	-	-	-	-	-
Adviescheques	,6	15,0	3,8	-	-	-	-	-	-
BEA	-	-	-	,3	7,5	3,9	,3	11,0	2,6
Ecologiepremie	,5	76,0	0,6	3,6	102,3	3,5	4,6	158,1	2,9
Groeipremie	2,9	47,6	6,0	1,5	47,6	3,2	2,8	47,4	6,0
Totaal	13,7	197,1	9,2	8,8	240,9	4,5	14,2	195,4	6,4

Bron: Agentschap Economie (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Tabel 28 geeft de toegekende steunbedragen weer in het kader van de maatregelen waarvoor ABC-bedrijven in aanmerking komen als directe begunstigde. Er moet rekening mee gehouden worden dat ook andere maatregelen indirect de voedingsindustrie ten gunste komen, denken we maar aan de subsidies voor de aanleg van bedrijventerreinen, innovatieve streekontwikkelingsprojecten of peterschapsprojecten. Bovenstaande selectie van maatregelen vertegenwoordigt 86% van de in het Hermesfonds totale toegekende steun in 2005 en 85% in 2006.

Tussen 2005 en 2007 worden sterke schommelingen genoteerd in de totaal toegekende steunbedragen en in de steunbedragen aan het ABC. Dit kan zowel verklaard worden door vraag- als aanbodeffecten. Voorbeelden van aanbodeffecten zijn beleidstendenzen, legislatuurwissels, de opstart of

¹⁸ Cfr. 'vastleggingen' in de terminologie van het Agentschap Economie

¹⁹ Zie 'Ministerieel besluit tot uitvoering van het besluit van de Vlaamse Regering van 19 juli 2007 aan investeringen in de agrovoedingssector'

²⁰ Totalen werden ontleend aan Jaarverslag 2007

beëindiging van bepaalde maatregelen. Vraageffecten zijn de interesse van bedrijven in subsidies of hun succes bij indiening in het kader van een open call.

De totale massa van aan ABC-bedrijven toegekende steunmaatregelen daalt van 13.702 duizend € in 2005 tot 8.753 duizend € in 2006 terwijl de totale massa aan steunbedragen in deze maatregelen toeneemt. In 2007 vertoont het totale steunbedrag aan het ABC opnieuw een stijging tot 14.171 duizend €.

Het aandeel van aan ABC bedrijven toegekende steunbedragen in het totale steunbedrag van deze maatregelen schommelt in de beschouwde periode tussen 4,5 % (2006) en 9,2 % (2005).

In de onderzochte steunmaatregelen moet rekening worden gehouden met een aantal wijzigingen in het aanbod van steunmaatregelen. In 2006 werden de opleidings- en adviescheques vervangen door het Budget Economisch Advies (BEA). De aan ABC-bedrijven toegestane kredieten in 2006 (292 duizend €) en 2007 (288 duizend €) in het kader van BEA komen nog niet op het peil van de opleidingscheques (648 duizend €) en adviescheques (567 duizend €) in 2005.

Tijdens de periode 2005-2007 wordt een deel van de expansiesteun vervangen door de ecologiesteun en groeipremies. In 2005 ging 1.520 duizend €, of 21,2% van het totale steunbedrag onder deze maatregel, naar ABC-bedrijven. In 2006 werd deze vervangen door de groeipremies die een groter totaal steunbedrag omvatten maar in mindere mate aan ABC-bedrijven toegekend werden (3,02%). Van de expansiesteun voor grote ondernemingen die in 2006 gehandhaafd werd, werd een aanzienlijk deel (84,5%) toegekend aan ABC-bedrijven.

Met betrekking tot de ecologiepremie wordt in 2006 een hoger totaal steunbedrag toegekend (10.2342 duizend €) waarbij ook het aandeel van de ABC-bedrijven stijgt ten opzichte van 2005 (van 0,6 in 2005 naar 3,2 in 2007).

IWT

Het IWT beschikt als extern verzelfstandigd agentschap (EVA) binnen het beleidsdomein Economie, Wetenschap en Innovatie over middelen om O&O-projecten van bedrijven te financieren. De begunstigen van deze middelen kunnen zowel publieke instellingen zijn als bedrijven. Aangezien een aanzienlijk deel van het onderzoekslandschap vanuit het IWT gefinancierd wordt, wordt deze indicator beschreven in het hoofdstuk gewijd aan onderzoek en vorming (zie 3.4).

Andere subsidiemaatregelen vanuit het beleidsdomein EWI

De subsidiemaatregelen vanuit het algemeen economisch beleid omvatten specifieke dotaties en steunmaatregelen (oa. VLAO²¹, ERSV's²², Vlaams Centrum voor Kwaliteitszorg) naast een aantal eenmalige initiatieven.

Het Fonds voor Wetenschappelijke Onderzoek draagt bij tot onderzoek en innovatie. Gezien het fundamenteel karakter moet de impact op het ABC eerder indirect beschouwd worden.

Binnen het beleidsdomein EWI vallen een aantal investeringsmaatschappijen onder het statuut van privaatrechtelijk vormgegeven EVA's. Deze maatschappijen functioneren als zelfstandige vennootschappen die evenwel een aantal bijzondere

²¹ Vlaams Agentschap Ondernemen

²² Erkende Regionale Samenwerkingsverbanden

opdrachten vervullen voor de Vlaamse overheid, waarvan volgende van belang zijn vanuit het perspectief van het ABC:

- NV Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV) beheert een aantal belangrijke beleidsinstrumenten binnen het beleidsdomein EWI, zoals de risicokapitaalfondsen ARKimedes en Vlaams Innovatie Fonds (VINNOF)
- De Limburgse Reconversie Maatschappij (LRM) biedt onder meer klassiek risicokapitaal en steun aan starters aan.
- NV Vlaamse Participatiemaatschappij (VPM) heeft als enige opdracht de aandelen van het Vlaams Gewest in de GIMV²³ (27 %) te beheren.

3.1.2.3 Beschrijving andere beleidsdomeinen

Beleidsdomein Leefmilieu, Natuur en Energie

De subsidiemaatregelen die vanuit het beleidsdomein Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE) voorgedragen worden herbergen een aantal subsidies die in andere beleidsdomeinen oorsprong hebben maar die vanuit LNE mee ondersteund worden. In dit verband kan gewezen worden op:

- Ecologiepremie en BEA vanuit het beleidsdomein Economie, Wetenschap en Innovatie
- PDPO-middelen die verdeeld worden via de Vlaamse Landmaatschappij (VLM)

Daarnaast zijn volgende subsidies die vanuit het beleidsdomein LNE gedragen worden van belang:

- Steun voor demonstratieprojecten innovatieve hernieuwbare energietechnologieën. Deze maatregel is complementair aan de ecologiesteun, aangezien deze laatste enkel gericht is op energietechnologieën die al commercieel beschikbaar zijn.
- Presti 5 heeft tot doel een bijdrage te leveren tot een dynamisch preventiebeleid in ondernemingen met betrekking tot afval en emissies. Tot half 2008 lopen er projecten die door OVAM via dit programma ondersteund worden. Onderstaande tabel geeft de toegekende steunbedragen aan agro-voedingsgerelateerde projecten weer. De begunstigde is in de meeste gevallen een vereniging of sectororganisatie. Uit de cijfers blijkt dat vooral in 2004 een aanzienlijk deel van de subsidies naar het ABC terugvloede.

Tabel 29. Toegekende steunbedragen aan agro-voedingsgerelateerde projecten in het kader van Presti 5

Startdatum project	Toegekende steun (duizend €)		
	ABC bedrijven	totaal	% ABC in totaal
2004	222	975	23
2005	0	577	0
2006	60	384	16
2007	60	566	11

Bron: OVAM (bewerking Agro-Business-Consultancy)

²³ De vroegere afkorting voor 'Gewestelijke Investeringsmaatschappij voor Vlaanderen'

Ten slotte kunnen ook de warmtekracht- en groenestroomcertificaten worden vermeld die strikt genomen geen subsidies zijn maar wel een productiewaarde genereren voor ondernemingen die hernieuwbare energie produceren. Ze worden uitgereikt door de Vlaamse Reguleringsinstantie voor de Elektriciteits- en Gasmarkt (VREG). Eén warmtekracht- of groenestroomcertificaat toont aan dat 1.000 kWh elektriciteit werd opgewekt uit een hernieuwbare energiebron. Over de waarde van verhandelde certificaten zijn echter geen data beschikbaar.

Andere beleidsdomeinen

Daarnaast worden vanuit andere beleidsdomeinen maatregelen geïnitieerd die voor het ABC een aanzienlijke impact hebben. In dit verband worden het beleidsdomein Werk en Sociale Economie en Toerisme kort belicht.

Doordat het beleidsdomein Werk en Sociale Economie bevoegd is voor de ondersteuning en versterking van de werkgelegenheid levert het beleidsdomein een belangrijke input aan het bedrijfsleven in het algemeen en het ABC in het bijzonder. Volgende maatregelen kunnen echter van belang worden geacht voor het ABC:

- Werkervaringsprojecten
- Opleidingen voor werknemers op vraag van bedrijven
- Accountmanagement voor bedrijven
- Gezinsvriendelijke diensten aan ondernemingen
- Invoegbedrijven (duurzame tewerkstelling van kansengroepen)

In de programmaperiode 2007-2013 van het ESF kunnen de prioriteiten 'talentenactivering en duurzame integratie op de arbeidsmarkt', 'ondernemings- en organisatiecultuur focussen op mens en maatschappij' en 'innovatie' relevant geacht worden voor het ABC.

Toerisme Vlaanderen ondersteunt toeristische projecten financieel, waarbij de klemtoon ligt op het toegankelijk maken van toeristische infrastructuur, moderniserings- en brandveiligheidswerken, subsidies voor trekkershutten en investeringen in het kader van het kustactieplan. De relevantie van deze maatregelen voor het ABC moet vooral gezocht worden inzake verbrede land- en tuinbouw, complementair met de maatregelen vanuit het beleidsdomein Landbouw. Daarnaast participeert Toerisme Vlaanderen door middel van zijn Provinciale Toeristische Diensten in Plattelandstoerisme vzw.

3.2 Kredietinstellingen

De aanwendingsgraad van de kredieten, die de verhouding uitdrukt tussen de opgenomen kredieten en de toegestane kredieten, verstrekt nadere informatie omtrent de omvang van de vraag- en aanbodeffecten die aan het verloop van het bankkrediet ten grondslag liggen. Het toegestane kredietbedrag is het maximale bedrag dat de begunstigde op een kredietlijn kan opnemen, terwijl het opgenomen bedrag het deel van het krediet weergeeft dat aan de kredietaanvrager uitgekeerd is. Deze kredietlijnen worden verplicht gemeld aan de Centrale voor Kredieten aan Ondernemingen voor alle kredieten groter dan 25.000€.

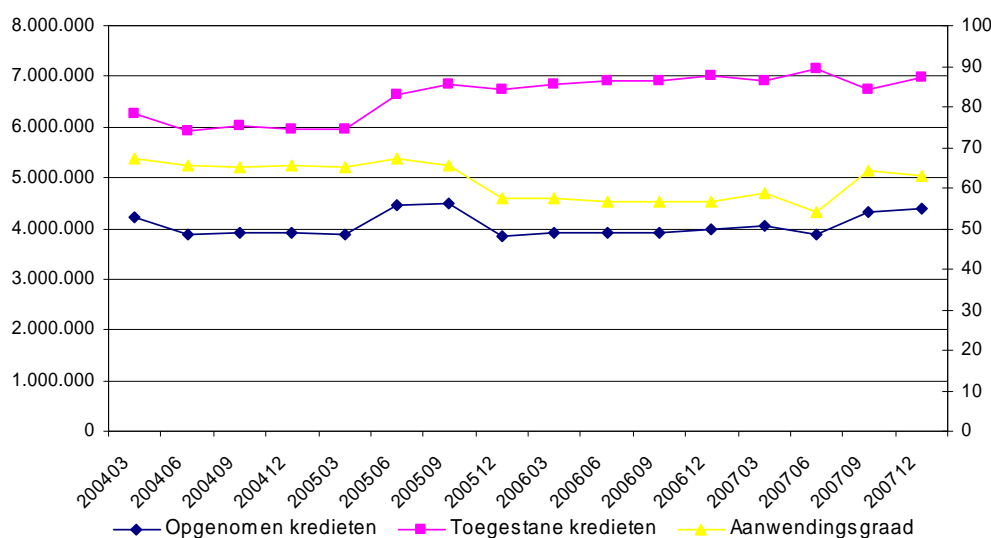
De vraag- en aanbodeffecten die de aanwendingsgraad kunnen verklaren kunnen van velerlei aard zijn:

- Het kredietaanbod hangt onder meer af van de inzetbaarheid en de kosten van de middelen waarover de banken beschikken – die worden beïnvloed door het monetaire beleid, de reglementaire vereisten inzake eigen vermogen en de situatie op de obligatiemarkt –, de concurrentiedruk en de risicoperceptie, de economische conjunctuur en de waarde van de waarborgen die de kredietnemers kunnen bieden (NBB, 2003). Deze factoren kunnen het totale aanbod beïnvloeden, maar ook dat voor specifieke sectoren of individuele bedrijven, afhankelijk van de kredietwaardigheid van de kredietnemer.
- De vraag naar kredieten kan beïnvloed worden door de behoefte aan vreemd vermogen, maar ook door de mate waarin de bedrijven deze behoefte invullen met bankkredieten. In dit verband wordt vastgesteld dat de aanwendingsgraad omgekeerd evenredig is met de grootte van de ondernemingen, wat verklaard wordt doordat er geen of nagenoeg geen alternatieve financieringswijzen bestaan voor de kleine ondernemingen of doordat er een negatieve correlatie is tussen de grootte van de onderneming en de beoordeling van het risico door de kredietverstrekker²⁴.

Figuur 24 toont het verloop van de toegestane en opgenomen kredieten tussen 2004 en 2007. Dit kan gezien worden als de trimesteriële momentopname van de totale omvang aan toegestane kredieten en de opgenomen gedeelten daarvan.

Tijdens deze periode vertonen de aan Vlaamse ABC-bedrijven²⁵ toegestane kredieten een stijging van 6,3 miljard € tot 7 miljard € terwijl de opgenomen kredieten beperkt schommelen tussen 3,8 en 4,4 miljard €.

Figuur 24. Verloop toegestane & opgenomen kredieten door Vlaamse ABC bedrijven bij Belgische banken, per kwartaal, in miljard €

Bron: NBB-CKO

²⁴ http://www.nbb.be/doc/dq/KredObs/N/comment3_n.htm

²⁵ Volgend Nace-Bel classificatie, incl. landbouwbedrijven

De omvang van aan de land- en tuinbouwsector toegekende kredieten (Nace-Bel 011-014) bedroeg in het laatste kwartaal van 2007 ongeveer 2,2 miljard €. Dit is in tegenspraak met een bevraging van het Departement voor Landbouw en Visserij bij de vier grootste banken (KBC, Landbouwkrediet, Fortis en ING). Deze banken zijn goed voor ongeveer 90% van de kredietverstrekking in de land- en tuinbouwsector. In 2007 hebben de land- en tuinbouwbedrijven bij deze banken een uitstaande schuld van 3,6 miljard €. Het toegekende bedrag moet bijgevolg nog een stuk hoger ingeschat worden²⁶. Bijkomend moet opgemerkt worden dat de cijfers van de Kredietcentrale ook de borgverzekeringen en leverancierskredieten door verzekeringsmaatschappijen in rekening brengen. Het verschil kan echter ten dele verklaard worden doordat bij de cijfers van de Kredietcentrale kredieten van minder dan 25000€ niet in rekening gebracht worden en doordat enkel kredieten op de eigen middelen beschouwd worden (dus excl. VLIF steun). Dit kan echter het grote verschil tussen de bedragen niet volledig verklaren. Beide bronnen kunnen erg betrouwbaar ingeschat worden, wat de discrepantie moeilijk verklaarbaar maakt. Er is echter geen reden om aan te nemen dat dit de betrouwbaarheid van de aanwendingsgraad (als samengestelde indicator) ondergraaft.

De aanwendingsgraad vertoont een beperkte daling in de beschouwde periode. Opvallend is daarbij een verlaagde aanwendingsgraad tussen het laatste kwartaal van 2005 en het tweede kwartaal van 2007. De stijging van de toegestane kredieten geeft aan dat de verklaring hiervoor gezocht moet worden in de vraagzijde van de kredietmarkt, waarbij de kredietinstelling in toenemende mate kredietopeningen toestaan maar de ABC-bedrijven de hen toegestane kredieten vertraagd opnemen. Wanneer deze cijfers beschouwd worden naast de schuldgraad (zie 2.4.2.1) wordt dit bevestigd. Aan de vraagzijde blijkt dat ABC-bedrijven tijdens de periode 2005-2007 minder behoefte hebben om deze kredieten op te nemen, wat samen gaat met een dalende algemene schuldgraad. Daarmee volgt het Vlaams ABC de algemene schuldgraad van de Belgische ondernemingen, wat aangeeft dat de trend mogelijk verklaard kan worden door de opgaande conjunctuurbeweging in deze periode.

3.3 Verenigingen

Verenigingen doen aan opinievorming, verzamelen de mening van hun leden en geven die door aan het politieke systeem (Marée et al., 2005). In die zin maakt het landbouwmiddenveld een belangrijk deel uit van het ABC, waarbij het tegelijk relaties binnen het ABC faciliteert en zelf optreedt als een schakel met een zekere economische impact. Als belangrijke beperking geldt hierbij dat de economische impact van verenigingen op het ABC niet in de eerste plaats direct maar indirect ingeschat kan worden, vanuit hun faciliterende werking binnen het ABC.

Het Europees Systeem van Nationale en Regionale Rekeningen (ESR) omschrijft het middenveld als 'instellingen zonder winstoogmerk' (izw's). IZW's worden geclassificeerd volgens de N-izw nomenclatuur, die ten dele correspondeert met de Nace-Bel nomenclatuur. Het landbouwmiddenveld kan daardoor ten dele toegewezen worden aan de rubriek landbouw, jacht en bosbouw. Volgens de Nationale Rekeningen van de Nationale Bank waren de izw's in de sector landbouw, jacht en bosbouw in 2004 verantwoordelijk voor een TW van 32 miljoen €. Dit was 5% van de totale TW van de landbouwsector (Instituut voor de

²⁶ Uitgaande van een aanwendingsgraad van 60% zou dit ongeveer 9 miljard € zijn.

ationale rekeningen, 2007). Hierbij gaat het echter enkel over izw's die zelf als producent van landbouwproducten optreden. Dit biedt slechts een beperkt beeld van de activiteiten in het landbouwmiddenveld.

Vanuit de doelstelling van onderhavig onderzoek kan in dit verband gewezen worden op twee types verenigingen: landbouwsyndicaten en vakverenigingen.

3.3.1 Landbouwsyndicaten

De landbouwsyndicaten behartigen de individuele en collectieve belangen van aangesloten leden. Terwijl werkgeversorganisaties vooral industriële of commerciële doeleinden beoogt zijn werknemersorganisaties vooral gericht op de verdediging van de socio-economische belangen van de werknemers. In de Vlaamse landbouwsyndicaten zijn beide perspectieven aanwezig. In het algemeen is de organisatiegraad van de Vlaamse land- en tuinbouw met meer dan 50% vrij hoog te noemen (Vilt, 2002).

De drie belangrijkste landbouwsyndicaten (Boerenbond, het Algemeen Boerensyndicaat en het Vlaams Agrarisch Centrum) worden ook wel omschreven als het Vlaamse Groene Front. Op hun beurt zijn dit koepelorganisaties waarbinnen de vakbondswerking verdeeld is over een aantal sectorale vakgroepen of commissies.

- *Boerenbond*: historisch de eerste (1885) en tot op vandaag de meest representatieve vakvereniging. Groepeert vier thematische vakgroepen en herbergt naast haar syndicale werking een cluster van izw's herbergt gericht op een brede waaier aan activiteiten (oa. NCBL, KVLV, Groene Kring, Innovatiesteunpunt, Agro-bedrijfshulp vzw, VBT). De Boerenbond participeert eveneens in de markt door zijn vennootschappen SBS Bedrijfsdiensten en Aveve
- *Algemeen Boerensyndicaat (ABS vzw)*: ontstond in 1962 als gevolg van het ongenoegen onder Vlaamse boeren over het Europees landbouwbeleid en telt het meeste leden in West- en Oost-Vlaanderen. ABS vzw groepeert zes commissies en beschikt daarnaast ook over een vrouwen- en jongerenwerking
- *Vlaams Agrarisch Centrum (VAC vzw)* scheurde zich af van ABS vzw en richt zich vooral op kleinschalige en bio-landbouw. Naast de syndicale werking (VAC syndicaal) beschikt ze over een eigen dienstencentrum.
- *Belbior vzw* doet aan collectieve en individuele belangenverdediging van de Vlaamse bioboeren en ondersteunt de bioboer in zaken die specifiek zijn voor de biologische bedrijfsvoering.

3.3.2 Vakverenigingen

Vakverenigingen worden begrepen als overlegplatformen binnen sectoren en subsectoren en die zich vooral richten op adviesverlening, informatie-uitwisseling, belangenbehartiging, gezamenlijke aankoop van grondstoffen en socio-culturele activiteiten.

Binnen het landschap van Vlaamse vakverenigingen twee clusters gevormd van vakverenigingen met verschillende sectorale foci. Het uitgebreid netwerk van deze clusters maakt dat zij verondersteld kunnen worden een sterke impact te hebben op de werking van vakverenigingen in Vlaanderen. De beschrijving van de aangesloten leden-groeperingen wordt weergegeven in bijlage 6.

- *Federatie Voedingsindustrie (Fevia)* stelt zich tot doel bij te dragen tot het duurzaam succes van haar leden, bedrijven uit de voedingsindustrie, binnen vier thematische domeinen: sociale zaken, milieu, voedingsbeleid, economie en communicatie. Fevia groepeerd in totaal 26 leden-groeperingen binnen diverse subsectoren van de voedingsindustrie.
- *Unie voor Zelfstandige Ondernemingen (Unizo)* is een ondernemersorganisatie voor zelfstandigen, KMO's en vrije beroepen zonder strikte sectorale focus. Bij Unizo zijn 17 sectorverenigingen aangesloten gerelateerd aan voeding en landbouw.
- *Bioforum Vlaanderen vzw* is de koepelorganisatie voor de productie en verdeling van biovoeding in Vlaanderen. Bioforum telt leden-groeperingen uit het bedrijfsleven (Probila-Unitrag, Biogarantie, Naredi) en controlediensten (Ecocert en Blik) naast groeperingen uit de maatschappelijke en kennissector.

Naast deze clusters van vakverenigingen die integraal binnen het ABC vallen, zijn ook volgende vakverenigingen van belang, die geen deel uitmaken van voorvermelde clusters:

- *Phytofar-Recover*: fabrikanten en formuleerders van gewasbeschermingsmiddelen. Is een beroepsafdeling van Essenscia (Belgische federatie van de chemische industrie en van life sciences). Telt 17 leden in 2008.
- *Synagra*: handelaars in graangewassen en andere landbouwproducten
- *Fedagrim*: constructeurs en de importeurs van uitrusting voor de landbouw, tuinaanleg en -bouw en de veeteelt in België. Telt 87 leden in 2008.
- *Agoria*: richt zich aan bedrijven uit de technologische industrie. Binnen de sector mechatronica wordt ook de agro-industrie onderscheiden, waarin het in 2008 61 leden telt.

3.4 Onderzoek, vorming & advies

3.4.1 Opleiding / onderwijs

De performantie van het ABC hangt in sterke mate af van het menselijk kapitaal en bijgevolg van specifieke kennis en vaardigheden. Daarom wordt nagegaan welke evolutie het aantal uitgereikte studiebewijzen in voedingsgerelateerde studierichtingen kent. Dit geeft aan hoe groot de uitstroom is aan voedingsgerelateerde kennis en vaardigheden, zonder dat dit ook effectief de doorstroming naar de voedingsindustrie impliceert. Verder geeft dit aan wat de interesse is van studenten in een voedingsgerelateerde scholing. Ten slotte moet er op gewezen worden dat de performantie van het bedrijf niet enkel afhangt van de aanwezigheid van specifieke vaardigheden maar ook van algemene vaardigheden (bv. inzake marketing en management) die hier niet aan bod komen.

De analyse van voedingsgerelateerde richtingen richt zich op studiebewijzen aan het einde van een cyclus in het secundair onderwijs (tweede jaar van de derde graad en specialisatiejaren) en in het hoger onderwijs (hoger onderwijs op korte en lange termijn). De studierichtingen zijn niet exhaustief aan het ABC toe te wijzen, maar worden verantwoordelijk geacht expliciet gericht te zijn op het ABC.

Chemie en aanverwante richtingen worden niet bestudeerd omdat deze met een te breed spectrum aan sectoren gelinkt zijn. Op deze manier wordt een selectie van voedingsgerelateerde richtingen bekomen die weergegeven wordt in bijlage 4.

Tabel 30 geeft een overzicht van het aantal uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in het Vlaams onderwijs. Daarbij wordt een stijging genoteerd van het aantal studiebewijzen tussen het schooljaar 2003-2004 en 2005-2006, van 1502 tot 1580 in het secundair onderwijs en van 1252 tot 1372 in het hoger onderwijs. Daarmee wordt de trend van het totaal aantal uitgereikte studiebewijzen in het Vlaams onderwijs gevolgd, maar toch wordt vastgesteld dat het belang van de voedingsgerelateerde studiebewijzen licht toeneemt in het hoger onderwijs, van 3,9% van het totaal aantal uitgereikte studiebewijzen in het schooljaar 2003-2004 tot 4,2% in 2005-2006.

Tabel 30. Uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in het Vlaams Secundair en Hoger Onderwijs, naar aandeel in het totaal aantal uitgereikte studiebewijzen en geslacht

		Schooljaar		
		2003-2004	2004-2005	2005-2006
Secundair onderwijs ²⁷	Aantal voedingsgerelateerde studiebewijzen ²⁸	1502	1517	1580
	... waarvan mannen	1215	1215	1261
	... waarvan vrouwen	287	302	319
	Totaal aantal studiebewijzen	44032	44123	45289
	% van totaal aantal studiebewijzen	3,4	3,4	3,5
Hoger onderwijs ²⁹	Aantal voedingsgerelateerde studiebewijzen	1252	1238	1372
	... waarvan mannen	534	523	571
	... waarvan vrouwen	718	715	801
	Totaal aantal studiebewijzen	32298	31882	32621
	% van totaal aantal studiebewijzen	3,9	3,9	4,2

Bron: Statistisch Jaarboek van het Vlaams Onderwijs (bewerking Agro-Business-Consultancy)

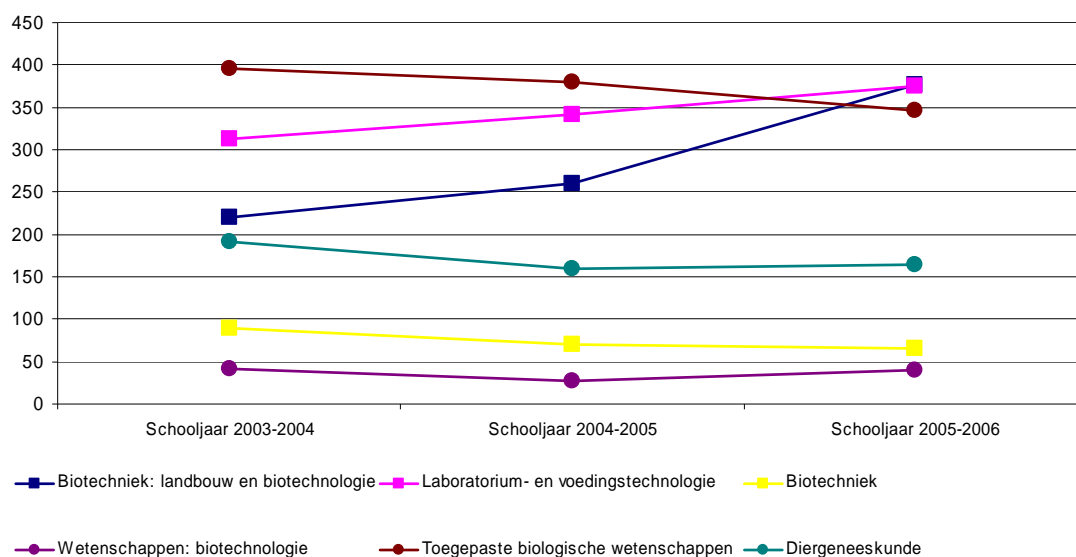
De cijfers tonen aan dat in het hoger onderwijs het merendeel van de studiebewijzen uitgereikt wordt aan vrouwen (58%). In het secundair onderwijs is het tegendeel waar, aangezien vrouwen slechts 20% van de uitgereikte studiebewijzen vertegenwoordigen. Dit suggereert dat voedingsgerelateerde richtingen een duidelijk verschillend genderprofiel hebben binnen het totale opleidingsaanbod in het secundair en hoger onderwijs.

²⁷ Studiegetuigschriften en diploma's in het ASO en TSO (tweede en derde jaar van de derde graad, vierde graad en modulair stelsel), excl. ASO en kunstsecundair onderwijs

²⁸ Zie bijlage 5 voor selectie van voedingsgerelateerde studierichtingen en gedetailleerde cijfers

²⁹ Opleidingen van één cyclus, tweede cyclus in opleiding van twee cycli, academische opleiding tweede cyclus, Master, academisch- en professioneel gerichte Bachelor, excl. aanvullende en specialisatie-opleidingen, Master na Master, lerarenopleiding, doctoraten

Figuur 25. Totaal aantal uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in het Vlaams Hoger Onderwijs (hogescholen en universiteiten)

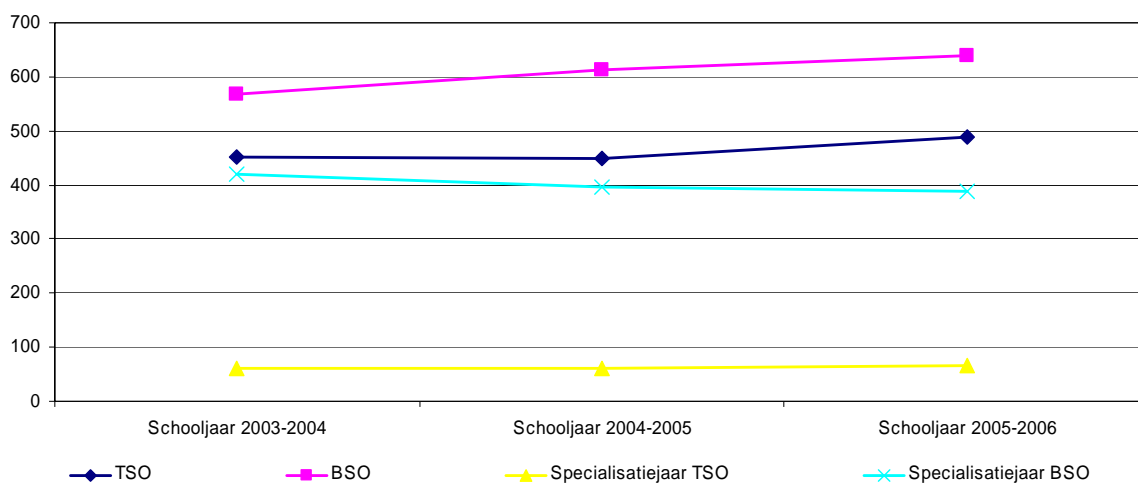

Bron: Statistisch Jaarboek van het Vlaams Onderwijs (bewerking Agro-Business-Consultancy)

De groei van de voedingsgerelateerde studiebewijzen wordt verklaard door het succes van specifieke opleidingen. Figuur 25 toont dat in het hoger onderwijs vooral de studierichtingen van één cyclus 'landbouw- en biotechnologie' en 'laboratorium- en voedingstechnologie' een sterke groei vertonen. De universitaire studie 'toegepaste biologische wetenschappen' blijft de grootste studierichting wat betreft het aantal uitgereikte studiebewijzen maar kent een daling ten opzicht van het schooljaar 2003-2004. Ook de andere studiebewijzen van twee cycli (die voor de volgende schooljaren opgevolgd worden door de Master-diploma's) kennen een dalende trend.

In het secundair onderwijs is een stijging merkbaar van de voedingsgerelateerde opleidingen in zowel het TSO als BSO (Figuur 26). Deze stijging wordt vooral verklaard door de toename van het aantal uitgereikte studiebewijzen in de richtingen 'biotechnische wetenschappen' (TSO, 203 studiebewijzen in het schooljaar 2005-2006) en 'tuinbouw' (BSO, 256 studiebewijzen in 2005-2006). In het TSO blijft de richting 'tuinbouwtechnieken' belangrijk, maar ze vertoont een dalende trend in de periode 2003-2006. De algemene toename van het aantal uitgereikte studiebewijzen wordt niet weerspiegeld in de specialisatiejaren.

Figuur 26. Totaal aantal uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in Vlaamse secundaire scholen

Bron: Statistisch Jaarboek van het Vlaams Onderwijs (bewerking Agro-Business-Consultancy)

3.4.2 Voortgezette opleiding

De participatie in voortgezette opleiding wordt op twee manieren onderzocht. Eerst wordt nagegaan in welke mate land- en tuinbouwers participeren in het vormingsaanbod van het beleidsdomein Landbouw. Daarna wordt de voortgezette beroepsopleiding in andere ABC-bedrijven onderzocht.

De Vlaamse overheid organiseert een vormingsaanbod voor ondernemers en werknemers uit de land- en tuinbouwsector in brede betekenis. De doelgroep omvat naast land- en tuinbouwers onder meer ook loondiensten in de land- en tuinbouwsector, tuinaannemers, groendiensten van openbare besturen en handelaars van agrarische grondstoffen. Naast professionele land- en tuinbouwers staan ze ook open voor hobbylandbouwers. De vormingsactiviteiten worden ingericht door erkende centra die zowel land- en tuinbouworganisaties als professionele vormingscentra zijn.

De participatie in deze vormingsactiviteiten is een indicator voor de intensiteit van de kennisuitwisseling tussen de land- en tuinbouwsector enerzijds en de overheid en kennisinstellingen anderzijds. Om dit te bestuderen wordt het aantal gerealiseerde (les)uren gerelateerd aan de evolutie van de land- en tuinbouwsector door deze uit te drukken per 1000 land- en tuinbouwbedrijven.

Tabel 31. Aantal gerealiseerde uren land- en tuinbouwvorming gegeven door erkende vormingscentra, per 1000 land- en tuinbouwbedrijven

	2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	#	# /dzd. bedr.	#	# /dzd. bedr.	#	# /dzd. bedr.	#	# /dzd. bedr.	#	# /dzd. bedr.	#	# /dzd. bedr.
cursussen	17757	288	17325	293	17263	303	19127	348	16416	308	12467	241
korte vorming	10511	170	9695	164	10390	183	9871	180	10695	201	12220	236
voordrachten	2954	48	3076	52	3086	54	2941	54	2908	55	2791	54

stage-uren	1959	32	2415	41	2436	43	2639	48	3872	73	4956	96
totaal	33181	538	32511	550	33175	583	34578	629	33891	637	32434	626
Aantal bedrijven*	61705		59091		56912		54942		53221		51814	

Bron: APS & *NIS (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Bovenstaande tabel toont dat het aantal gerealiseerde uren land- en tuinbouwvorming tussen 1998 en 2005 gestegen is van 491 tot 626 uren per 1.000 land- en tuinbouwbedrijven. Dit geeft aan dat land- en tuinbouwbedrijven in toenemende mate participeren in vormingsactiviteiten. Na een sterke stijging tot 2003 stagneren deze cijfers evenwel in de recentste jaren.

Daarnaast blijkt een verschuiving in het aanbod, waarbij starters- en vormingscursussen sterk in belang afnemen ten gunste van korte vorming en stages. Stages zijn praktische opleidingen op een land- en tuinbouwbedrijf met het doel het bedrijfsbeleid ter plaatse te observeren of speciale kennis te verwerven.

3.4.3 Onderzoek & innovatie

Een inzicht in het belang van op het ABC gericht wetenschappelijk onderzoek wordt verschaft vanuit de IWETO-databank van lopende onderzoeksprojecten. Elk wetenschappelijk onderzoeksproject dat met Vlaamse middelen gesubsidieerd wordt, dient enkele basisgegevens te verschaffen, waaronder disciplinecode. Op basis hiervan is het mogelijk de evolutie van het aantal gesubsidieerde projecten in kaart te brengen.

Voor een goed begrip moet erop gewezen worden dat niet het aantal onderzoeksprojecten weergegeven wordt maar het aantal geregistreerde disciplines, waarbij het mogelijk is dat één project meerdere codes invult (tot max. 3).

Tabel 32. Aandeel van in de IWETO databank geregistreerde disciplinecodes gerelateerd aan het ABC

Disciplinecodes	2007		2008	
	Aantal registraties	% van totaal	Aantal registraties	% van totaal
Agricultural economics	48	0,3	55	0,4
Agricultural engineering, agricultural machines, farmhouse construction	43	0,3	47	0,3
Food and drink technology	156	1,1	133	0,9
Agrochemistry	64	0,5	43	0,3
Aquaculture, pisciculture	38	0,3	36	0,2
Aviculture	31	0,2	28	0,2
Fixation of nitrogen	22	0,2	10	0,1
History of agriculture	4	0,0	5	0,0
Nutrition	189	1,4	198	1,3
Ornamental plants	10	0,1	2	0,0
Phytotechny, horticulture, crop protection, phytopathology	181	1,3	147	1,0
Soil science, agricultural hydrology	128	0,9	109	0,7

Sylviculture, forestry, forestry technology	86	0,6	67	0,5
Tropical agriculture	51	0,4	35	0,2
Zootechny, animal husbandry, breeding	64	0,5	42	0,3
Veterinary medicine	106	0,8	80	0,5
Totaal ABC	1 221	8,9	1 037	7,0
Totaal	13 741		14 747	

Bron: IWETO (bewerking Agro-Business-Consultancy)

Bovenstaande tabel toont dat ten opzichte van 2007 het aandeel registraties van ABC gerelateerde discipline codes afneemt van 8,9% tot 7,0% van de projecten, maar desalniettemin een aanzienlijk deel van het totale aantal discipline codes vertegenwoordigt.

Deze daling is bij nagenoeg alle discipline codes merkbaar, maar de sterkste daling wordt genoteerd in de disciplines plantenteelt en gewasbescherming (van 181 in 2007 tot 147 in 2008) en sierplantenteelt (van 86 tot 67) , in diergeneeskunde (106 tot 80) en in voedings- en drankentechnologie (156 tot 133).

Een andere benadering om de focus van het publiek gefinancierd onderzoek op het ABC te meten is door de omvang van de financiële steun vanuit het IWT-programma te beschouwen (zie ook 3.1.2.2). Dit programma wordt doorgaans niet gekenmerkt door een strikt sectorale focus, wel door een bijzondere aandacht voor KMO's. De mate waarin het ABC subsidies capteert hangt bijgevolg sterk af van de mate waarin deze bedrijven proposals indienen en de kwaliteit ervan. Bijgevolg kan de omvang van de toegekende steun sterk variëren. Een uitzondering hierop vormt het programma 'Landbouwonderzoek', dat gericht is op collectief toegepast onderzoek met een finaliteit binnen de land- en tuinbouwsector.

Tabel 33. Toegekende steun door IWT aan projecten met ABC-bedrijven of in het kader van toegepast onderzoek, in duizend €

Programma	Totale toegekende steun in programma (duizend €)		Toegekende steun aan projecten met ABC partners (duizend €)		% van totaal toegekende steun in programma aan projecten met ABC partners	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006
O&O-bedrijfssteun	71723	67177	2139	2477	3,0	3,7
KMO-programma	14102	16281	1236	1355	8,8	8,3
Strategisch basisonderzoek	37488	38604	7302	0	19,5	0,0
TETRA	5949	7000	1861	2097	31,3	30,0
Landbouwonderzoek	9602	9602	9602	9602	100,0	100,0
Totalen	138864	138664	22140	15531	-	-

Bron: IWT (bewerking Agro-Business-Consultancy)

De bovenstaande tabel geeft weer welke steunbedragen toegekend werden aan ABC-bedrijven en toegepast onderzoek in het kader van de IWT-steunprogramma's. Daarbij wordt aangegeven in welk steunprogramma deze vallen en welk aandeel van het totale steunprogramma deze vertegenwoordigen. Dit geeft een indicatie van de steunmaatregelen die van groot belang zijn voor het ABC. Het toegepast onderzoek wordt onderzocht als de toegekende steun in het kader van Landbouwonderzoek en aan het ILVO in de andere programma's.

In 2005 bedroeg de totale toegekende steun aan projecten met ABC-partners 22.140€, terwijl deze in 2006 slechts 15.531€ bedroeg. Dit verschil wordt vooral verklaard door de middelen die in 2005 toegekend werden in het kader van het Strategisch Basisonderzoek aan drie projecten met een gezamenlijk budget van 7.302€. Deze middelen werden toegekend in het project maar niet aan de ABC-bedrijven die partner waren in het project. SBO-projecten worden doorgaans uitgevoerd door grote consortia waarbij in principe alle wetenschappelijke en economische sectoren aan bod komen, waaronder projecten met de economische finaliteit 'Biotechnologie, voeding en milieutechnologie'. Het verschil tussen 2005 en 2006 kan vooral begrepen worden als de variabiliteit afhankelijk van de vorming van consortia, de kwaliteit van de projectvoorstellen en de toekenning van de middelen volgens de verschillende prioriteiten.

Naast het SBO levert in 2005 vooral het Landbouwonderzoek een belangrijke input voor het ABC, met toegekende beleidskredieten ten belope van 9.602 € in de periode 2005-2007.

Verder valt ook het grote belang op van het ABC binnen het TETRA-fonds. Het programma Technologie TRANSfer is gericht op het stimuleren van kennisoverdracht tussen instellingen van hoger onderwijs en bedrijven en/of socialprofitorganisaties. De sterke participatie van ABC-bedrijven valt op aangezien de projectresultaten geacht worden een generisch karakter te hebben waardoor ze bruikbaar zijn voor een grote groep van Vlaamse bedrijven (IWT, 2007).

Afsluitend moet erop gewezen worden dat de IWT-kredieten een duidelijke economische impact beogen. Een aanzienlijk deel van de geobserveerde kredietlijnen wordt evenwel toegekend aan onderzoeksinstituten. Het economisch effect van deze kredieten is bijgevolg indirect.

4 SAMENVATTING

Het voorliggende rapport beschrijft sociaal-economische kernelementen van het ABC in Vlaanderen. De basis van dit rapport is een monitoringsysteem waarbij beschikbare databronnen gescreend werden op geschikte indicatoren volgens een vooraf vastgelegd conceptueel kader.

Dit rapport vat aan met de bespreking van wetenschappelijke literatuur die aan de basis lag van de conceptualisering van het begrip 'ABC' in Vlaanderen. In dit concept worden drie kernbegrippen onderscheiden:

- Schakels: de sectoren en activiteiten die deel uitmaken van het ABC, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen verticale schakels binnen de productieketen en horizontale schakels die in hoofdzaak een ondersteunende functie hebben (cfr. overheden, onderzoeksinstellingen etc.)
- Relaties tussen de schakels, die zowel fysiek (goederen, financiële stromen) als niet-fysiek (kennis en vertrouwen) kunnen zijn
- Resultaten die geboekt worden op het niveau van het ABC, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen efficiëntie, kwaliteit en competitiviteit.

Na de conceptuele afbakening werd een beschrijving gegeven van de analyses, uitgevoerd op de verzamelde informatie over de betrokken sectoren en activiteiten. Deze werd opgedeeld in twee grote analysehoofdstukken: enerzijds wordt de productieketen van het ABC op sociaal-economisch vlak besproken. Hierbij komen elementen zoals inputs & investeringen, verkopen & intermediair verbruik, outputs, financiële performantie en economisch belang aan bod. De onderstaande tabel vat voor de jaren 1996, 2001 en 2006 de belangrijkste indicatoren van deze analyse samen waarvoor de data voor een dergelijke evolutieschets beschikbaar zijn.

Uit deze cijfers en de analyse van het rapport blijkt eerst en vooral dat het aantal actieve ABC-bedrijven in Vlaanderen in niet onbelangrijke mate gedaald is het voorbije decennium. Hoewel de land- en tuinbouwsector hier zeker een belangrijke rol in speelt, ziet men deze neerwaartse trend ook bij de twee andere belangrijke ABC-sectoren (voeding en ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling). Echter, zowel de waarde van de verkopen (de omzet), de export en de toegevoegde waarde stijgen voor elk van de sectoren, waarbij vooral de voedingssector een sterke productiegroei kent (42% omzetstijging en meer dan 85% exportgroei tussen 1995 en 2006). Anderzijds kent het aantal loontrekkenden een andere evolutie bij de land- en tuinbouwsector dan bij de andere ABC-sectoren: terwijl die bij de land- en tuinbouw de laatste 6 jaar met ongeveer 35% is gedaald, kennen de meeste andere ABC-sectoren een stabiele of licht stijgende werknemerevolutie.

Het Vlaamse ABC maakt zowel qua omzet, export en tewerkstelling ongeveer 70% van het Belgische ABC uit; qua aantal ongeveer 63%. Als men vergelijkt met de totale Belgische economie, dan komt men op een aandeel van 18% voor de ABC-omzet (deel verwerkende industrie) t.o.v. totale Belgische omzet van de verwerkende industrie (D). Voorts maakt de gecreëerde toegevoegde waarde van de Vlaamse ABC-sectoren ongeveer 4% uit van de totale gecreëerde toegevoegde waarde van (niet-financiële) Belgische bedrijven.

Indicator	Eenheid	1996				2001				2006			
		ABC totaal	Land- en tuinbouw	Voeding	Handel	ABC totaal	Land- en tuinbouw	Voeding	Handel	ABC totaal	Land- en tuinbouw	Voeding	Handel
Aantal actieve bedrijven	#	60210	45963	6849	4991	52268	39276	6073	4390	45429	33272	5542	3876
Kosten aankopen en goederen t.o.v. totale kosten	%	NB	NB	NB	NB	30.36	23.10	36.71	32.19	19.80	15.35	23.84	21.50
Loonkosten t.o.v. totale kosten	%	NB	NB	NB	NB	25.48	20.11	34.13	21.59	27.88	22.76	38.54	24.93
Afschrijvingen en waardeverminderingen t.o.v. de totale kosten	%	NB	NB	NB	NB	36.86	47.76	27.64	34.09	41.72	51.37	29.90	39.46
Gemiddeld aandeel van de bezoldigingen in de TW	%	NB	NB	NB	NB	33.76	26.71	46.10	27.93	30.87	22.51	47.38	26.45
Investeringen door de sector	mIn €	1 865	882	770	94	2 056	979	794	109	2 175	1 040	863	146
Gemiddelde nieuwe materiele vaste activa / TW	%	NB	NB	NB	NB	25	67	37	42	28	63	38	39
Omzet	mIn €	41 022	9 770	18 516	9 228	45 107	9 976	22 474	8 954	48 479	9 740	25 462	9 767
Export	mIn €	13 382	1 059	7 044	3 501	16 623	1 093	10 075	3 155	20 152	1 232	12 822	3 809
Nettoresultaat / Omzet	%	NB	NB	NB	NB	1.00	0.49	0.79	1.18	1.75	0.82	2.28	1.68
Rendabiliteit	%	NB	NB	NB	NB	5.48	8.74	2.97	11.56	6.77	6.25	5.40	20.19
Gemiddelde bruto exploitatie marge	dzd €	NB	NB	NB	NB	170	119	236	142	177	131	258	161
Toegevoegde waarde/personeelslid	%	NB	NB	NB	NB	70.89	76.48	63.23	85.79	72.13	75.93	64.17	95.05
Totale toegevoegde waarde (van de ABC-bedrijven EXCL de zelfstandigen)	mIn €	NB	NB	NB	NB	5 073	447	3 107	465	5 857	628	3 723	585
Tewerkstelling van loontrekkenden (Vlaamse bedrijven)	hoofden	113 568	25 018	88 550	4 794	111 383	24 768	86 615	3 743	NB	NB	NB	NB

Voor deze oefening hebben we ons ook toegelegd op de analyse van de data uit de BTW-listings: deze bevatten de aan- en verkopen van de betreffende actoren; en kunnen aldus op zeer accurate wijze de 'fysische' relaties van de Vlaamse ABC-actoren in kaart brengen.

De meest tastbare relaties tussen de verschillende ABC-actoren zijn uiteraard de handelsrelaties in termen van aan- en verkopen. Voor deze analyse konden we beschikken over de factuurbedragen per onderneming (klant – leverancier) van de BTW-administratie (BTW-listings). Uit deze analyse blijkt dat in 2006 voor ongeveer 17,8 miljard euro werd aan- en verkocht, vanuit en naar elke schakel in het Vlaamse ABC. Wanneer we inzoomen op de klanten en de leveranciers van de land- en tuinbouwsector, komen we op nog enkele interessante cijfers.

- Eerst en vooral verkoopt de land- en tuinbouwsector voor meer dan 5 miljard aan Vlaamse bedrijven, waarbij ongeveer 4,4 miljard aan de Vlaamse ABC-bedrijven (incl de land- en tuinbouwsector zelf). De sectoren "groothandel in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en aanverwante halffabricaten" en de "groothandel in voedings- en genotmiddelen" staan hierbij samen in voor meer dan 40% van de totale (waarde van de) verkochte producten vanuit de land- en tuinbouwsector binnen Vlaanderen; en voor meer dan 50% van de klanten binnen de ABC-keten.
- Omgekeerd, en misschien nog belangrijker als men het heeft over economische impact, neemt de Vlaamse land- en tuinbouwsector meer dan 2,9 miljard af van Vlaamse ABC-actoren ('stroomopwaarts' in de keten), waarbij meer dan 45% toegeleverd wordt door de groothandel in agrarische producten en (vee)voedingssector. Via deze aankopen creëert de land- en tuinbouwsector ongeveer 9.500 gecreëerde arbeidsplaatsen en 866 miljoen euro toegevoegde waarde bij de Vlaamse bedrijven – leveranciers (in 2006). Hiervan werden ongeveer 6.860 arbeidsplaatsen (VTE) bij Vlaamse ABC-bedrijven gecreëerd. De aankopen van de Vlaamse land- en tuinbouwers bij de Vlaamse ABC-actoren zorgden hierbij voor ongeveer 629 miljoen euro toegevoegde waarde bij deze subgroep.
- Indien men ook de impact van de leveranciers hogerop in de keten probeert in te schatten en de impact van de bestedingen van de werknemers van elk van deze actoren, komt men op voor de Vlaamse land- en tuinbouwsector in 2006 (met ongeveer 65.000 half- en voltijdse arbeidskrachten in de Vlaamse land- en tuinbouwsector in dat jaar) op een indirect gecreëerde tewerkstelling van meer dan 20.000 personen.

Bij de beoordeling van de door het ABC geproduceerde kwaliteit worden twee aspecten in rekening gebracht: de verplichte en de betrekkelijke kwaliteitskenmerken. Daarnaast wordt ook de kwaliteitsperceptie van labels onderzocht.

- Met betrekking tot de verplichte kwaliteitskenmerken wordt een indicatie van het aantal conforme monsters en inspecties van controles door het FAVV bekomen. Met betrekking tot de autocontrole wordt vastgesteld dat deze minder toegepast wordt in de verwerkende industrie van niet-dierlijke producten (plantaardige producten, dranken, deegwaren, etc.)
- Het meten van de betrekkelijke kwaliteit van producten van Vlaamse ABC bedrijven wordt bemoeilijkt doordat niet zeker is of de respondent de Vlaamse oorsprong van de producten percipieert en beoordeelt. Daarbij wordt een daling vastgesteld van het aandeel respondenten dat de

kwaliteit van Belgische/Vlaamse landbouwproducten hoger inschat dan ingevoerde producten tussen 1997 enerzijds en 2002/2007 anderzijds. Dit wordt mede beïnvloed door het belang dat de respondent hecht aan de geografische oorsprong van land- en tuinbouwproducten. Deze wordt door de Vlaamse consument het belangrijkste geacht met betrekking tot eieren en andere zuivelproducten, vlees, groenten en aardappelen. De inlandse oorsprong is minder belangrijk voor bloemen en planten, vis en fruit.

- Ten slotte worden ook kwaliteitsindicatoren beoordeeld van gelabelde producten. Deze worden begrepen als ABC-producenten die zichzelf vrijwillig extra verplichte kwaliteitskenmerken opleggen. In de categorie groenten en fruit valt een toename op van de bestedingen per capita aan het keurmerk Flandria tussen 2005 en 2007. De bestedingen aan vleesproducten met een keurmerk stijgen in diezelfde periode, maar het zijn niet de VLAM-keurmerken die verantwoordelijk zijn voor deze stijging, al vertoont Certus een relatieve groei. De marktpenetratie van groenten en fruit neemt toe tussen 2005-2007, terwijl die voor vleesproducten stagneert. Parallel hiermee toont de evolutie van de aankoopintentie van VLAM-labels een neerwaartse trend sinds 2003.

Wat betreft de financiële performantie, bleek duidelijk uit de analyse van de ABC-sectoren dat bepaalde problemen bij de primaire productie en verwerking ook de andere ABC-schakels treffen. Hierbij denken we aan de duidelijke gevolgen van de voedselcrisisen eind jaren negentig en begin deze eeuw: deze hadden een belangrijke impact op het nettoresultaat; en aldus ook op de rentabiliteit van het eigen vermogen van zowel de land- en tuinbouwsector als de voedingssector. Ook de ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling kende een lichte terugval van haar nettoresultaat/omzet in die jaren.

De productiviteit van het ABC gaat in globo wel sterk vooruit: de gemiddelde gecreëerde toegevoegde waarde per werknemer steeg sinds 1997 met ongeveer 15%, waarbij vooral de ABC-gerelateerde groothandel en handelsbemiddeling en de Vlaamse land- en tuinbouwsector sterke efficiëntiewinsten boeken: deze kenden een productiviteitsgroei van respectievelijk 23 en 21% gedurende het voorbije decennium.

Vier horizontale schakels worden onderzocht in het ABC-monitoringsysteem: overheid, kredietinstellingen, belangenverenigingen en onderzoeks- en onderwijsinstellingen. Voor elk van de schakels werden volgende bevindingen bekomen:

- De monitoring van de relatie tussen de overheid en het ABC beschrijft subsidies vanuit het Landbouwbeleid en het Hermesfonds naar ABC-bedrijven. In het PDPO wordt een geleidelijk verschuiving vastgesteld in de klemtoon van de agrarische sector naar het ABC in zijn brede zin, inclusief een belangrijke rol voor publieke instellingen en organisaties. Vanuit het Hermesfonds werd in 2006 4,5% van de totale subsidies toegekend aan ABC bedrijven, 8,8 miljoen €.
- Het belang van verenigingen binnen het ABC wordt hoog ingeschat. Desalniettemin is er een groot gebrek aan beschikbare data dienaangaande. Het landschap aan ABC-verenigingen wordt daarbij sterk bepaald door een aantal clusters van leden-verenigingen en gerelateerde organisaties of bedrijven, zijnde de landbouwsyndicaten (Boerenbond, ABS, VAC, Bioforum), Fevia en Unizo.

- De verhouding tussen de vraag en aanbod van kredieten wordt weergegeven door de aanwendingsgraad. Daarbij wordt aan de aanbodzijde vastgesteld dat de kredietinstellingen tijdens de periode 2005-2007 in toenemende mate bereid zijn in ABC-bedrijven te investeren. Aan de vraagzijde blijkt dat ABC-bedrijven tijdens deze periode minder behoefte hebben om deze kredieten op te nemen, wat verklaard kan worden door een dalende algemene schuldgraad. Deze trend kan mogelijk verklaard worden door de opgaande conjunctuurbeweging in deze periode.
- Vanuit de onderzoeks- en onderwijsinstellingen wordt het ABC ondersteund door een sterk potentieel aan arbeidskrachten, uitgaande van het aantal voedingsgerelateerde studiebewijzen. De groei van deze studiebewijzen wordt gevoed door het succes van specifieke opleidingen, zoals landbouw- en biotechnologie en laboratorium- en voedingstechnologie (hoger onderwijs) en toegepaste biologische wetenschappen (universitair). Een gelijkaardige trend wordt vastgesteld in het secundair onderwijs. Naast deze initiële opleiding werd ook de voortgezette opleiding onderzocht. Daarbij wordt een stijgende tendens vastgesteld in het aantal uren opleiding gevolgd door landbouwers in erkende vormingscentra. Het wetenschappelijk onderzoek naar ABC-gerelateerd onderwerpen werd onderzocht vanuit twee invalshoeken. Vanuit de IWETO-databank wordt een daling vastgesteld in het aantal ABC-gerelateerde onderzoeksprojecten tussen 2007 en 2008. Daarnaast wordt de omvang gemeten van de middelen die vanuit het IWT in onderzoek geïnvesteerd worden met ABC-actoren als partner. Deze bedroeg 22 miljoen € in 2005 en 16 miljoen € in 2006.

Afsluitend kunnen we stellen dat de Vlaamse ABC-actoren zeker een belangrijke plaats binnen de Vlaamse economie hebben, zowel op directe wijze (omzet, eigen tewerkstelling, gecreëerde toegevoegde waarde, bijdrage aan de handelsbalans) als op indirecte wijze (via het intermediair verbruik van de verschillende (sub)sectoren). De sterke verwevenheid van enkele economische parameters en acties tonen aan dat het Vlaamse ABC effectief een keten is in de zuivere zin van het woord.

Schaalvergroting, productiviteitswinsten en investeringen / innovatie zijn echter belangrijke succesfactoren om deze positie te blijven handhaven, ook buiten België en Europa. Uit de analyse bleek dat de betreffende indicatoren in positieve zin evolueren. Echter, enkel via verder onderzoek (o.a. via ABC-gerichte internationale vergelijkingen en diepte-interviews) kan men tot een meer gefundeerde uitspraak komen over de mate waarin deze evoluties voldoende zijn voor het verzekeren van een duurzame en internationaal competitieve Vlaamse ABC-keten.

BIJLAGE 1: GEBRUIKTE AFKORTINGEN

AB	Akkerbouw
ABC	Agrobusinesscomplex
ABC ^{ext}	ABC; excl de land- en tuinbouwsector
ABS	Algemeen Boeren Syndicaat
ADLO	Afdeling Duurzame Landbouwontwikkeling, Departement Landbouw en Visserij, Vlaamse Overheid
ADSEI	FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (= het vroegere NIS)
ALB	Milieu, natuur & landschap: agrarisch landschapsbeheer
AMS	Afdeling Monitoring en Studie, Departement Landbouw en Visserij, Vlaamse overheid
ANB	Milieu, natuur & landschap: agrarisch natuurbeheer
AOG	Actieve overstromingsgebieden
BB	Botanisch Beheer
BO	Beheerovereenkomst
ED	Sociaaltoeristische activiteiten: dagrecreatie en –educatie
EP	Productie en afzet: productie van energie (wind- en zonne-energie, biomassa,...)
ER	Erosiebestrijding
FOD	Federale Overheidsdienst
GEN	Grote Eenheden Natuur
GENO	Grote Eenheden Natuur in Ontwikkeling
HT	Sociaaltoeristische activiteiten: hoevetoerisme
HVK	Productie en afzet: hoeveeverkoop
HVW	Productie en afzet: hoeveeverwerking van primaire producten
HVWnp	Productie en afzet: andere hoeveeverwerking
IKM	Integrale Kwaliteitscontrole Melk
ILVO	Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek
INBO	Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
KLE	Kleine landschapselementen
KMO	Kleine en middelgrote ondernemingen
LW	Uitbesteding productiefactoren: ‘verhuur’ van menselijk kapitaal, loonwerk
MIB	Markt en Inkomensbeheer, Agentschap voor Landbouw en Visserij, Vlaamse Overheid
MNL	Milieu, natuur & landschap
NIS	Nationaal Instituut voor de Statistiek (nu ADSEI)
NP	Productie en afzet: productie nieuwe consumentengoederen
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OECD)
P&A	Productie en afzet
PIV	Plattelandstoerisme in Vlaanderen vzw
PR	Perceelsranden
RSV	Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen
RSZ	Rijksdienst voor Sociale Zekerheid

SA	Sociaaltoeristische activiteiten: sociale activiteiten
SGE	Standaard grootte eenheden
SGZ	Steunpunt Groene Zorg
SPRE	Strategisch Plan voor Ruimtelijke Economie
STA	Sociaaltoeristische activiteiten
TB	Tuinbouw
UB PF	Uitbesteding productiefactoren
UBD	Uitbesteding productiefactoren: 'verhuur' van dieren (vb dijkbeheer)
UBI	Uitbesteding productiefactoren: verhuur grond en gebouwen
UBM	Uitbesteding productiefactoren: verhuur van machines etc.
UBmix	Uitbesteding productiefactoren: Mix vb paardenpensions
VAC	Vlaams Agrarisch Centrum
VEN	Vlaams Ecologisch Netwerk
VILT	Vlaams Informatiecentrum over Land- en Tuinbouw
VKext	Productie en afzet: aan huis verkoop
VKextM	Productie en afzet: boerenmarkten
VLAM	Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing
VLIF	Vlaams Landbouw- en investeringsfonds
VLM	Vlaamse Landmaatschappij
VMM	Vlaamse Milieumaatschappij
VRIND	Vlaamse Regionale Indicatoren
VS	Verenigde Staten
WV	Weidevogels
ZB	Sociaaltoeristische activiteiten: zorgboerderijen

BIJLAGE 2: DE ABC- SECTOREN IN NACE-CLASSIFICATIE 2008

NACE 2003	Beschrijving 2003	NACE 2008	Beschrijving 2008
01.1	Landbouw, jacht en diensten in verband met deze activiteiten	01.1	Teelt van eenjarige gewassen
		01.2	Teelt van meerjarige gewassen
		01.3	Plantenvermeerdering
		01.630	Activiteiten met betrekking tot gewassen na de oogst
		01.640	Zaadbewerking met het oog op vermeerdering
		02.100	Bosbouw
		02.300	Verzamelen van in het wild groeiende producten met uitzondering van hout
		10.410	Vervaardiging van oliën en vetten
01.2	Veeteelt	11.020	Vervaardiging van wijn uit druiven
		01.4	Veeteelt
01.3	Gemengd bedrijf	03.220	Aquacultuur in zoet water
01.4	Diensten in verband met de landbouw; exclusief veterinaire dienstverlening; aanleg en onderhoud van tuinen en parken	01.5	Gemengd bedrijf
		01.6	Ondersteunende activiteiten in verband met de landbouw; activiteiten met betrekking tot gewassen na de oogst
15	Vervaardiging van voedingsmiddelen en dranken	81.300	Landschapsverzorging
		10	Vervaardiging van voedingsmiddelen
		11	Vervaardiging van dranken
16	Vervaardiging van tabaksproducten	20.140	Vervaardiging van andere organische chemische basisproducten
		12	Vervaardiging van tabaksproducten
17.1	Bewerken en spinnen van textielvezels	13.1	Bewerken en spinnen van textielvezels
17.2	Weven van textiel	13.2	Weven van textiel
24.2	Vervaardiging van verdelgingsmiddelen en van andere chemische producten voor de landbouw	20.2	Vervaardiging van verdelgingsmiddelen en van andere chemische producten voor de landbouw
29.3	Vervaardiging van machines voor de landbouw en de bosbouw	28.3	Vervaardiging van machines en werktuigen voor de landbouw en de bosbouw
		33.120	Reparatie van machines
		33.200	Installatie van industriële machines, toestellen en werktuigen
		95.220	Reparatie van huishoudapparaten en van werktuigen voor gebruik in huis en tuin
51.11	Handelsbemiddeling in landbouwproducten, levende dieren, textielgrondstoffen en halffabricaten	46.110	Handelsbemiddeling in landbouwproducten, levende dieren en textielgrondstoffen en halffabricaten
51.2	Groothandel in landbouwproducten en levende dieren	46.2	Groothandel in landbouwproducten en levende dieren
51.31	Groothandel in groenten en fruit	46.3	Groothandel in groenten en fruit
51.88	Groothandel in machines, tractoren, werktuigen en toebeho-	46.610	Groothandel in machines, werktuigen en toebehoren voor de land-

Analysrapport ABC

	ren voor de landbouw		bouw
71.31	Verhuur van landbouwmachines en -werktuigen	77.310	Verhuur en lease van landbouwmachines en -werktuigen
85.2	Veterinaire diensten	75.000	Veterinaire diensten

Bron: FOD Economie, http://www.statbel.fgov.be/figures/nacebel2008_nl.asp

BIJLAGE 3: REFERENTIELIJST

Asheim, B.T. and L. Coenen (2005) Knowledge bases and regional innovation systems: Comparing Nordic clusters. *Research Policy* 34, 1173-90.

Avermaete, T. and J. Viaene (2002a) On innovation and meeting regulation the case of the belgian food industry. DRUID Summer Conference on "Industrial dynamics of the new and old economy - who is embracing whom?" Copenhagen, Denmark.

Avermaete, T. and J. Viaene (2002b) On innovation and meeting regulation. The case of the Belgian food industry. DRUID Summer Conference on "Industrial Dynamics of the New and Old Economy - who is embracing whom ?" Copenhagen/Elsinore.

Barney, J. (1991) Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management* 17, 99-120.

Beamon, B.M. (1999) Measuring supply chain performance. *International Journal of Operations & Production Management* 19, 275-92.

Belconsulting NV (2006) Onderzoek naar de effectieve recyclage van Belgisch verpakkingsafval. Eindrapport. IVCIE, Brussel.

Berg, L. (2004) Trust in food in the age of mad cow disease: a comparative study of consumers' evaluation of food safety in Belgium, Britain and Norway. *Appetite* 42, 21-32.

Berkhout, P. and C. van Bruchem (2007) Landbouw-economisch bericht 2007. LEI, Den Haag.

Bijman, J., O. Omta, J. Trienekens, J. Wijnands and E. Wubben (2006) International agri-food chains and networks. Management and organization. Wageningen Academic Publishers, Wageningen.

Bourlakis, M. and P. Weightman (eds.) (2004) Food supply chain management. Blackwell Publishing, Oxford.

Buckley, P., L. Christopher and K. Prescott (1988) Measures of international competitiveness: A critical survey. *Journal of Marketing Management* 4, 175-200.

Camps, T. (2004) Chains and networks: theory and practice In T. Camps, P. Diederens, G.J. Hofstede and B. Vos (eds.), *The emerging world of chains & networks. Bridging theory and practice*, Reed Business Information, 's Gravenhage.

Chiffolleau, Y. (2005) Learning about innovation through networks: the development of environment-friendly viticulture. *Technovation* 25, 1193-204.

Davenport, S. (2005) Exploring the role of proximity in SME knowledge-acquisition. *Research Policy* 34, 683-701.

de Vlioger, J., A. van Gaasbeek, M. Hack, A. Wolters, J. van Rie, M. Wolbrink, C. van der Heijden and C. Roes (2001) Performance benchmarking van

ketennetwerken. Een opzet voor een gecombineerde aanpak van economische, sociale en technologische criteria. LEI report, LEI, Den Haag.

Debackere, K. and R. Veugelers (2007) Vlaams Indicatorenboek 2007. Vlaamse Overheid, Brussel.

Deuninck, J., I. Piessens, D. Van Gijsegem and K. Carels (2007) Innovatie in land- en tuinbouw in Vlaanderen: een verkennende nota. Departement voor Landbouw en Visserij, Brussel.

Diederens, P., H.v. Meijl, A. Wolters and K. Bijak (2002) Innovation adoption in agriculture: innovators, early adopters and laggards. Cahiers d'économie et sociologie rurales 67, 30-50.

EC (2006) COUNCIL REGULATION (EC) No 319/2006 of 20 February 2006 amending Regulation (EC) No 1782/2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers.

EC (2007a) Fact Sheet. European Policy for quality agricultural products. European Commission, Brussels.

EC (2007b) Witboek over een EU-strategie voor aan voeding, overgewicht en obesitas gerelateerde gezondheidskwesties.

Fernagut, B., P. Gabriëls, L. Lauwers, J. Buysse, O. Harmignie, B. Henry de Frahan, P. Polomé, G. Van Huylenbroeck and J. Van Meensel (2004) Mogelijke gevolgen van de suikerhervorming voor de Belgische bietenplanters. publicatie n° 1.13, Centrum voor Landbouweconomie, Gent.

Fevia (2003) Innovatie in de voedingsindustrie ... voedingsbodem voor duurzame groei. Fevia, Brussel.

Fey, C.F. (2005) External sources of knowledge, governance mode, and R&D performance. Journal of Management 31, 597-621.

Frohlich, M. and R. Westbrook (2001) Arcs of integration: an international study of supply chain strategies. Journal of Operations Management 19, 185-200.

Gellynck, X., G. Van Huylenbroeck and G. Rogiers (2005) Greenhouse concentration and sustainable horticulture in densely populated areas. International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology 4, 24-44.

Gellynck, X., B. Vermeire and J. Viaene (2007) Innovation in food firms: contribution of regional networks within the international business context. Entrepreneurship & Regional Development 19, 209-27.

Gemunden, H.G., T. Ritter and P. Heydebreck (1996) Network configuration and innovation success: An empirical analysis in German high-tech industries. International Journal of Research in Marketing 13, 449-62.

Hoffman, N. (2000) An examination of the 'sustainable competitive advantage' concept: past, present and future. Academy of Marketing Science Review, Available online <http://www.amsreview.org/articles/hoffman04-2000.pdf>.

Iammarino, S. (2005) An evolutionary integrated view of regional systems of innovation: Concepts, measures and historical perspectives. *European Planning Studies* 13, 497-519.

Instituut voor de nationale rekeningen (2007) Nationale rekeningen. De satellietrekening van de instellingen zonder winst oogmerk 2000-2004. NBB, Brussel.

IWT (2007) Jaarverslag 2006. IWT, Hasselt.

Lundvall, B.A. (1995) National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning. Biddles Ltd., London.

Lundvall, B.A., B. Johnson, E.S. Andersen and B. Dalum (2002) National systems of production, innovation and competence building. *Research Policy* 31, 213-31.

Marée, M., S. Mertens, J. Defourny, P. Develtere, P. Raymaekers and K. Meireman (2005) Het verenigingsleven in België. Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse. Koning Boudewijnstichting, Brussel.

Maskell, P. (2001) The theory of geographical agglomeration - minimum requirements and a knowledge-based suggestion. Third Congress on Proximity, Paris.

Maskell, P. and A. Malmberg (1999) Localised learning and industrial competitiveness. *Cambridge Journal of Economics* 23, 167-85.

Meulenbergh, M. and D. Broens (1999) Ketens, wat en waarvoor? In P. van Beek, G. Beers, A. Beulens, J. Nieuwerth, E. Paardekooper, A. de Visser and C. Grijspaardt (eds.), *Werkende ketens. Management, kwaliteit, logistiek en ICT in de agro-industriële industri*, Keesing Noordervliet B.V, Houten.

NBB (2003) *Economisch Tijdschrift III*. Nationale Bank van België, Brussel.

Oerlemans, L.A.G. and M.T.H. Meeus (2005) Do organizational and spatial proximity impact on firm performance? *Regional Studies* 39, 89-104.

Ooghe, H. and C. Van Wymeersch (1985) Financiële analyse van ondernemingen. HE Stenfert Kroese, Antwerpen.

Pittaway, L., M. Robertson, K. Munir, D. Denyer and A. Neely (2004) Networking and innovation: a systematic review of the evidence. *International Journal of Management Reviews* 5-6, 137-68.

Porter, M., K. Schwab and X. Sala-i-Martin (2007) *The Global Competitiveness Report 2007-2008*. Palgrave Macmillan, New York.

Rama, R. and O. Alfranca (2003) Introduction: innovation in the food industry and biotechnology. *Journal of Biotechnology* 5, 213-21.

Rosiers, M. (2005) Hervorming van de GMO suiker. Beleidsakkoord van 24.11.05. Subel, Brussels.

van Beek, P., G. Beers, A. Beulens, J. Nieuwerth, E. Paardekooper, A. de Visser and C. Grijspaardt (1999) *Werkende ketens. Management, kwaliteit, logistiek en ICT in de agro-industriële sector*. Keesing Noordervliet B.V., Houten.

van Berkum, S., C. de Bont, J. Helming and W. van Everdingen (2006) Europees zuivelbeleid in de komende jaren; wegen naar afschaffing van de melkquotering. LEI, Den Haag, 70.

van der Ploeg, J., H. Renting, G. Brunori, K. Knickel, J. Mannion, T. Marsden, K. de Roest, E. Sevilla-Guzman and F. Ventura (2000) Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis* 40, 391-408.

Van Gijsegem, D. and P. Gabriels (2007) Samenwerking in de landbouw. Ministerie van Landbouw, Zeevisserij en het Plattelandsbeleid, Brussel.

van Roekel, J., S. Willems and D. Boselie (2002) Agri-supply chain management. To stimulate cross-border trade in developing countries and emerging economies. World Bank Paper, Agri-chain Competence Centre, 's Hertogenbosch.

Verbeek, A., K. Debackere and R. Wouters (2003) De voedingsindustrie in Vlaanderen. "op weg naar 2010". In VRWB (ed.), INCENTIM, Leuven.

Vermeire, B., J. Viaene, X. Gellynck and B. Van Herck (2005) Versterken van de innovatiecapaciteit in de Meetjeslandse agri-business sector op basis van lokale factorvoordelen. Universiteit Gent, Gent.

Viaene, J., E. Goossens and J. Michiels (1996) Afbakening en differentiatie van de agrarische gebieden in Vlaanderen. Universiteit Gent, Gent, 387.

Vilt (2002) Landbouworganisaties in Vlaanderen. Gevilt.

Vlaamse Regering (2005) Programma voor Plattelandsontwikkeling in Vlaanderen - Periode 2000-2006. Vlaams Parlement, Brussel.

Vlaamse Regering (2006) Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen (2007–2013). Departement Landbouw en Visserij, Brussels.

Wilkinson, J. (2002) The final foods industry and the changing face of the global agro-food system. *Sociologia Ruralis* 42, 329-+.

BIJLAGE 4: UITGEREIKTE VOEDINGSGERELATEERDE STUDIEBEWIJZEN IN HET VLAAMS SECUNDAIR EN HOGER ONDERWIJS

Studiebewijs	Jaar	Schooljaar	Schooljaar			Schooljaar			Schooljaar			
			2003-2004			2004-2005			2005-2006			
			M	V	TO T	M	V	TO T	M	V	TO T	
Biotechnische wetenschappen	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	113	53	166	138	45	183	147	56	203	
Landbouwtechnieken	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	58	12	70	54	14	68	72	21	93	
Slagerij en vleeswaren	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	20	4	24	18	5	23	19	3	22	
Tuinbouwtechnieken	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	170	23	193	146	28	174	157	13	170	
Landbouw	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	74	10	84	67	15	82	81	14	95	
Tuinbouw	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	191	29	220	192	38	230	232	24	256	
Bloemsierkunst	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	2	13	15	6	10	16	4	19	23	
Brood- en banketbakkerij en confiserie	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	127	27	154	149	36	185	119	46	165	
Koelinstallaties	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	38	0	38	39	0	39	35	0	35	
Secundair onderwijs	Slagerij en verkoopklare gerechten	Diploma 2 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	52	5	57	55	6	61	45	7	52
	Voeding	Modulair stelsel	BSO	-	-	-	-	-	-	11	3	14
	Bakkerijtechnieken	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	21	3	24	10	3	13	8	4	12
	Bedrijfsleiding land- en tuinbouw	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	7	0	7	7	0	7	3	0	3
	Industriële koeltechnieken	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	7	0	7	5	0	5	11	0	11
	Landbouwmechanisatie	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	17	0	17	29	0	29	31	0	31
	Vleeswarentechnieken	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	TSO	6	0	6	6	0	6	7	1	8
	Banketaannemer-traiteur	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	12	2	14	8	5	13	13	1	14
	Banketbakkerij-chocoladebewerking	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	17	6	23	25	14	39	14	12	26
	Bloemsierkunst	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	-	-	-	1	7	8	1	8	9
bosbouw	Getuigschrift 3 ^e jaar 3 ^e graad	BSO	4	0	4	6	0	6	3	1	4	

Analyserapport ABC

dieetbakkerij	Getuigschrift graad	3 ^e jaar 3 ^e	BSO	2	1	3	2	1	3	1	1	2
koeltechnische installaties	Getuigschrift graad	3 ^e jaar 3 ^e	BSO	-	-	-	-	-	-	7	0	7
land- tuinbouwmechanisatie	en Getuigschrift graad	3 ^e jaar 3 ^e	BSO	-	-	-	2	0	2	12	0	12
slagerij-fijnkosttraiteur	Getuigschrift graad	3 ^e jaar 3 ^e	BSO	1	1	2	6	1	7	3	4	7
tuinbouwmechanisatie	Getuigschrift graad	3 ^e jaar 3 ^e	BSO	1	0	1	-	-	-	1	0	1
agromanagement	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	-	-	-	14	0	14	13	2	15
Banketaannemer-traiteur	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	61	40	101	52	30	82	65	42	107
Bloemsierkunst	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	9	17	26	3	22	25	13	21	34
bosbouw	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	5	0	5	1	0	1	10	0	10
dieetbakkerij	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	6	3	9	14	1	15	9	2	11
koeltechnische installaties	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	32	0	32	34	0	34	25	0	25
land- tuinbouwmechanisatie	en Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	5	2	7	22	1	23	19	3	22
Landbouwdiversificatie	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	3	0	3						
Landbouwteelten	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	22	6	28						
Manegehouder- rijmeester	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	8	8	16						
slagerij-fijnkosttraiteur	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	42	16	58	40	7	47	35	4	39
tuinbouwmechanisatie	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	13	0	13	13	0	13	9	1	10
tuinbouwteelten	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	42	3	45	26	6	32	26	6	32
veehouderij	Diploma 3 ^e jaar 3 ^e graad		BSO	27	3	30	25	7	32			
TOTALEN				121		150	121		151	126		158
				5	287	2	5	302	7	1	319	0
TSO				361	92	453	356	92	448	395	93	488
BSO				484	84	568	508	105	613	527	113	640
Specialisatiejaar TSO				58	3	61	57	3	60	60	5	65
Specialisatiejaar BSO				312	108	420	294	102	396	279	108	387
Hoger onderwijs	Biotechniek: landbouw en biotechnologie	HOKT		150	71	221	179	81	260	195	182	377
	Laboratorium- en voedingstechnologie	HOKT		51	262	313	77	264	341	80	295	375
	Biotechniek	HOLT		51	39	90	38	33	71	45	21	66

Analyserapport ABC

Universiteit	Wetenschappen: biotechnologie	HOLT	12	28	40	9	18	27	14	28	42
	Toegepaste biologische wetenschappen	HOLT	200	196	396	170	209	379	183	164	347
	Diergeneeskunde	HOLT	70	122	192	50	110	160	54	111	165
TOTALEN			534	718	125 2	523	715	123 8	571	801	137 2

BIJLAGE 5: IDENTIFICATIE BEGUNSTIGDEN PDPO I EN II

Begunstigden van maatregelen in het kader van PDPO I (2000-2006)

Land- en tuinbouwbedrijven

- Overgangsmaatregelen VLIF
- Investeringssteun VLIF
- Vestigingssteun VLIF
- Opleiding totaal
- Probleemgebieden
- Milieumaatregelen nieuw regime
- Milieumaatregelen oud regime

ABC bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven)

- Afzet landbouwproducten

ABC bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven) & publieke actoren, particulieren en andere

- Afzet van kwalitatieve landbouwproducten

Land- en tuinbouwbedrijven, publieke actoren, particulieren en andere

- Bosbouw nieuw regime
- Bosbouw oud regime
- Diversificatie hoeve&plattelandstoerisme
- Milieubehoud

Publieke actoren, particulieren en andere

- Dienstverlenende instanties voor basiszorg
- Dorpsvernieuwing

Begunstigden van maatregelen in het kader van PDPO II (2007-2013)

Land- en tuinbouwbedrijven

- Opleiding in de landbouw, de biologische landbouw en sensibiliseringsprojecten duurzame landbouw
- Vestiging van jonge landbouwers
- Bedrijfsadviesysteem voor land- en tuinbouwers
- Investeringen in landbouwbedrijven
- Vergoeding natuur buiten Natura 2000
- Vergoeding natuur binnen Natura 2000
- Landbouwmilieumaatregelen en niet-productieve investeringen
- Inrichtingsmaatregelen door landbouwers in kader van kaderrichtlijn water
- Bebossing van landbouwgronden
- Diversificatie van landbouwactiviteiten naar niet-agrarische activiteiten

ABC bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven)

- Verhoging van de toegevoegde waarde van land- en bosbouwproducten en Steun voor samenwerking bij de ontwikkeling en afzet van landbouwproducten met een innovatief karakter. (uitdovende maatregel)

- Deelname door landbouwers aan voedselkwaliteitsregelingen

ABC bedrijven (incl. land- en tuinbouwbedrijven) & publieke actoren, particulieren en andere

- Niet productieve investeringen in bossen
- Lokale ontwikkelingsstrategieën leefkwaliteit / diversificatie

Land- en tuinbouwbedrijven, publieke actoren, particulieren en andere

Publieke actoren, particulieren en andere

Infrastructuur ontwikkeling (uitdovende maatregel)
Voorlichting en afzetbevordering van Vlaamse producten erkend als BOB/BGA/GTS
Bevordering van toeristische activiteiten
Basisvoorzieningen voor de economie en plattelandsbevolking
Dorpskernvernieuwing en -ontwikkeling
Instandhouding en opwaardering van het landelijke erfgoed
Intermediaire dienstverlening (opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap)
Samenwerkingsprojecten met andere plattelandsgebieden
Werking Plaatselijke Groepen
Technische assistentie

BIJLAGE 6: INVENTARIS VAN AAN ABC GERELATEERDE VAKVERENIGINGEN

Naam vakvereniging		Lid-groepering van ...		
		Fevia	Unizo	Bioforum
PHYTOFAR-RECOVER				
PROBILA-UNITRAB	Nationale Beroepsvereniging van Verwerkers en Verdelers van de Produkten van de Biologische Landbouw (PROBILA-UNITRAB)			x
SYNAGRA	beroepsvereniging van de handelaars in graangewassen en andere landbouwproducten			
FEDAGRIM	Vereniging van constructeurs en importeurs van uitrusting voor de landbouw, de tuinbouw, de veeteelt en de tuin in België.			
FEVIA	Federatie Voedingsindustrie	x		
UNIZO	Unie van Zelfstandige Ondernemers		x	
AGORIA-AGROTECHNOLOGIES				
BELGAPOM	Beroepsvereniging voor Belgische handelaars en verwerkers van aardappelen	x	x	
	Belgische keurslagers vzw		x	
UNEGA BELGIE	Beroepsvereniging der smelters van dierlijke vetten		x	
FRESH TRADE	De Belgische Beroepsfederatie voor invoerders, uitvoerders en groothandelaars in fruit en groenten		x	
FEBEV	Federatie van het Belgisch Vlees - Fédération de la Viande Belge	x	x	
NVE	Nationaal Verbond van Eierhandelaars		x	
NVP	Nationaal Verbond van Pluimveeslachthuizen		x	
	Nationale Beroepsvereniging loonsproeiers en sproeistofhandelaars		x	
	Nationale Beroepsvereniging van Aannemers van Land- en Tuinbouwwerken		x	
	Nationale Beroepsvereniging van Handelaars in Meststoffen		x	
	Nationale Beroepsvereniging voor Handelaars in Veevoerders		x	
NCL	Nationale Centrale Landbouw		x	
NAVEX	Nationale Vereniging van Exportateurs en Handelaars in Sierteeltproducten		x	
UBP	Unie der Belgische Eiproduktenindustrie		x	
VEGEBE	Verbond van Groenteverwerkende Bedrijven en Industriegroenten	x	x	
APIM	Beroepsvereniging der Margarinenijverheid	x		
AJUNEC	Belgische Vereniging van Fabricanten, Bottelaars en Invoerders van Vruchtensappen en Nectars	x		
AROMA	Vereniging van de producenten, invoerders, verwerkers en mengers van aroma's, essences, extracten en aromatische producten	x		
BCTI	Belgisch Comité voor Thee en Infusies	x		
BCZ	Belgische Confederatie van de Zuivelindustrie	x		

	Belgische vereniging van fabrikanten van ontbijtgranen vzw	x	
BREMA	Belgische Vereniging voor de Bereide Maaltijden	x	
	Belgische brouwers	x	
CHOPRABISCO	Koninklijke Belgische Vereniging van de Biscuit-, Chocolade-, Praline- en Suikergoedindustrie	x	
FBM	Federatie der Belgische Mouters	x	
FBVO	Federatie van Belgische fabrikanten van Vetten en Oliën	x	
Febelglaces	Groepering van de Roomijsindustrie	x	
Fenavian	Nationale Federatie der Fabrikanten van Vleeswaren en Vleesconserven	x	
Fgbb	Federatie van Grote Bakkerijen van België	x	
	Groepering der fabrikanten en invoerders van confituren, vruchtensiroop, compotes en fruitconserven	x	
Kvbm	Koninklijke Vereniging der Belgische Maalders	x	
Naredi	Federatie van de Handel en Nijverheid in de Voedingssupplementen, Natuur-, Reform-, en Dieetwaren in België	x	x
Subel	Vereniging van Belgische Suikerproducenten	x	
Unifa	Unie van Fabrikanten en Invoerders van Grondstoffen voor Bakkers, Pasteibakkers, IJsberijders en aanverwante bedrijven	x	
	Vereniging der Belgische rijstpellerijen	x	
Vived	Vereniging van Producenten en Invoerders van Voedingsspecialiteiten en Deegwaren	x	
Viwf	Koninklijk Verbond van de Industrie van Waters en Frisdranken	x	
Vvk	Koninklijk Verbond van Koffiebranders	x	
Bemefa	Beroepsvereniging van de mengvoederfabrikanten	x	x
	Biogarantie vzw		x

BIJLAGE 7: BESTEDINGEN VAN VLAAMSE HUISHOUDENS AAN VOEDING, DRANKEN EN TABAK

Het Huishoudbudgetonderzoek geeft een gedetailleerd beeld van de structuur van de gemiddelde uitgaven van de huishoudens uit België. Op basis van de resultaten van deze enquêtes wordt een weging toegekend aan alle goederen en diensten die deel uitmaken van de indexkorf. Die producten en diensten worden zo gekozen dat ze zo getrouw mogelijk de verbruiksgewoonten van de bevolking weerspiegelen. Hierdoor kan het indexcijfer van de consumptieprijzen iedere maand berekend worden.

De tabellen op de volgende pagina's illustreren het belang van de uitgaven aan voeding, dranken en tabak binnen de totale consumptie-uitgaven van de huishoudens en de verdeling over verschillende productcategorieën.

Tabel 33 toont dat de uitgaven aan voedingsproducten tussen 1978 en 2005 met 88% gestegen zijn, tot 5176€ in 2005. Deze stijging is evenwel beduidend lager dan de consumptie van alle goederen en diensten, die in dezelfde periode stegen met 167%. De uitgaven zijn tijdens deze periode voor alle voedingsproducten, dranken en tabak gestegen, met uitzondering van de olieën en vetten, waarvan de totale uitgaven daalden met 13%.

Tabel 35 beschrijft de evolutie van de verschillende voedingsproducten binnen de totale bestedingen aan voeding, dranken en tabak van de Vlaamse huishoudens. Deze tabel toont de wijzigende consumentenvoorkeuren, waarbij volgende verschuivingen aan het licht komen:

- Het aandeel van de uitgaven aan vlees en vleesproducten binnen de totale uitgaven aan voeding neemt tussen 1978 en 2005 af met 32%, terwijl het aandeel van de uitgaven aan vis en visproducten toeneemt met 46%
- De scherpste daling wordt opgetekend bij de vetten en olieën waarvan het aandeel in de totale voedingsuitgaven afneemt met 54%
- In 2005 wordt 148% meer uitgaven gedaan aan 'overige producten' dan in 1978. Deze groep omvat in hoofdzaak bereide gerechten, kruiden, sauzen en babyvoeding. Deze evolutie illustreert de opkomst van convenience en snack-voeding.

Tussen 1999 en 2006 worden geen scherpe wijzigingen meer genoteerd inzake de verdeling van de uitgaven aan voeding over de verschillende productcategorieën.

Tabel 34 uitgaven per huishouden aan voeding, dranken en tabak volgens de Huishoudbudgetonderzoeken (in euros)

Omschrijving	1978-79	1987-88	1995-96	1996-97	1997-98	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 ³⁰	Evolutie in % tussen 78-79 en 2005
Totale consumptie (alle goederen en diensten)	12460	18062	25547	25537	26870	27983	29431	29609	30753	30553	31954	33251	32672	+167%
Totaal voedingsproducten dranken & tabakswaaren	2741	3384	4340	4245	4343	4324	4466	4607	4818	4984	4930	5160	5176	+88%
Graanproducten (brood, deegwaren, rijst, ...)	409	494	617	609	613	622	632	661	679	660	714	730	681	+79%
Vlees en vleesproducten	800	886	976	954	971	889	900	957	991	1017	998	1022	1001	+28%
Vis en visproducten	89	124	226	188	213	209	221	222	223	233	218	245	251	+175%
Melk, kaas en eieren	238	329	410	415	416	424	435	461	488	475	500	495	446	+108%
Vetten en oliën	105	88	89	97	97	86	90	88	91	90	91	92	85	-13%
Vers en verwerkt fruit	144	199	244	252	263	256	250	269	287	305	301	321	411	+123%
Verse en verwerkte groenten	190	232	312	280	294	312	320	338	367	369	358	388	396	+105%
Suiker en suikerproducten	148	187	237	245	241	247	255	249	254	254	269	275	271	+86%
Overige (sauzen, kruiden, bereide gerechten, ...)	90	183	271	286	277	330	332	361	399	422	428	421	436	+368%
Dranken	397	490	736	698	734	740	791	757	796	899	818	916	955	+131%
Tabakswaaren	132	172	221	220	223	209	240	244	244	259	234	254	242	+93%

Bron: NIS Huishoudbudgetonderzoek (bewerking Agro-Business-Consultancy)

³⁰ De cijfers voor 2006 moeten als partieel beschouwd worden omwille van een verschuiving in de productcategorieën ten opzichte van voorgaande jaren in de online gepubliceerde resultaten

Tabel 35 uitgaven voedingsproducten, dranken en tabak volgens de Huishoudbudgetonderzoeken, als % van de totale bestedingen aan voeding, dranken en tabak

Omschrijving	1978-79	1987-88	1995-96	1996-97	1997-98	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Evolutie in % tussen 78-79 en 2005
Graanproducten (brood, deegwaren, rijst, ...)	15	15	14	14	14	14	14	14	14	13	14	14	13	-5%
Vlees en vleesproducten	29	26	22	22	22	21	20	21	21	20	20	20	19	-32%
Vis en visproducten	3	4	5	4	5	5	5	5	5	5	4	5	5	+46%
Melk, kaas en eieren	9	10	9	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	+10%
Vetten en oliën	4	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	-54%
Vers en verwerkt fruit	5	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	8	+18%
Verse en verwerkte groenten	7	7	7	6	7	7	7	7	8	7	7	8	8	+9%
Suiker en suikerproducten	5	6	5	6	6	6	6	5	5	5	5	5	5	-2%
Overige (sauzen, kruiden, bereide gerechten, ...)	3	5	6	7	6	8	7	8	8	8	9	8	8	+148%
Dranken	14	14	17	16	17	17	18	16	17	18	17	18	18	+22%

Bron: NIS Huishoudbudgetonderzoek (bewerking Agro-Business-Cons)

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1. Selectie van Nace-Bel codes	5
Tabel 2: Evolutie van het aantal actieve bedrijven in de ABC-sector in Vlaanderen	9
Tabel 3: Evolutie van het gemiddelde aandeel van de verschillende kosten in de bedrijfskosten in het ABC (% ten opzichte van de totale kosten)	12
Tabel 4: Evolutie van de investeringen in het ABC (mIn €)	14
Tabel 5: Evolutie van het gemiddelde nieuwe materiele V.A. / toegevoegde waarde op bedrijfsniveau in het ABC (%)	15
Tabel 6: O&O-intensiteit van de Vlaamse voedingsindustrie	17
Tabel 7: Handelsstromen: de land- en tuinbouw sector als leverancier (miljoen €, 2006)	18
Tabel 8: Handelsstromen: de land- en tuinbouw sector als klant (miljoen €, 2006)	18
Tabel 9: Indirect gecreëerde omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde bij de (Vlaamse) leveranciers van de Vlaamse land- en tuinbouwsector	19
Tabel 10: Evolutie van het totale omzet in de ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro)	23
Tabel 11: Evolutie van de uitvoer van het ABC in België en Vlaanderen (in miljoen euro)	24
Tabel 12. Resultaten van controles door het FAVV	27
Tabel 13. Resultaten van inspecties op autocontrole in inrichtingen, in 2006.....	27
Tabel 14. Kwaliteitsperceptie van Vlaamse consument van Belgische/Vlaamse land- en tuinbouwproducten.....	28
Tabel 15. Aandeel Vlaamse consumenten met voorkeur voor inlandse oorsprong van voedingsproducten, 2007.....	29
Tabel 16. Bestedingen per capita aan groenten en fruit en het aandeel bio en keurmerken in €.....	30
Tabel 17. Bestedingen per capita aan vers vlees en het aandeel bio en keurmerken in €.....	31
Tabel 18 : Evolutie van het gemiddeld netto resultaat / omzet op bedrijfsniveau in het ABC (%)	33
Tabel 19: Evolutie van de gemiddelde bruto exploitatie marge op bedrijfsniveau in het ABC (dzd Euro)	34
Tabel 20: Evolutie van de gemiddelde rendabiliteit op bedrijfsniveau in het ABC (%)	35
Tabel 21: Evolutie van de gemiddelde toegevoegde waarde per personeelslid op bedrijfsniveau in het ABC (dzd Euro).....	37
Tabel 22: Evolutie van het totale toegevoegde waarde in de ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro)	40

Tabel 23: Evolutie van de loontrekkenden (aantal arbeiders & bedienden) in de ABC- sector in Vlaanderen	41
Tabel 24: De evolutie van de tewerkstelling in de land- en tuinbouw sector.....	42
Tabel 25. Uitgekeerde Vlaamse steun in kader van het PDPO 2000-2006, opgesplitst per doelgroep.....	50
Tabel 26. Vergelijking Vlaamse uitgekeerde steun PDPO I en financieringsplan PDPO II, opgesplitst per doelgroep.....	51
Tabel 27. Toegekende steun in het kader van de maatregel 'afzet kwalitatieve landbouwproducten' in het PDPO I	52
Tabel 28. Toegekende steun uit het Hermesfonds aan ABC-bedrijven, in miljoen €.....	53
Tabel 29. Toegekende steunbedragen aan agro-voedingsgerelateerde projecten in het kader van Presti 5.....	55
Tabel 30. Uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in het Vlaams Secundair en Hoger Onderwijs, naar aandeel in het totaal aantal uitgereikte studiebewijzen en geslacht.....	61
Tabel 31. Aantal gerealiseerde uren land- en tuinbouwvorming gegeven door erkende vormingscentra, per 1000 land- en tuinbouwbedrijven.....	63
Tabel 32. Aandeel van in de IWETO databank geregistreerde discipline codes gerelateerd aan het ABC.....	64
Tabel 33. Toegekende steun door IWT aan projecten met ABC-bedrijven of in het kader van toegepast onderzoek, in duizend €.....	65
Tabel 34 uitgaven per huishouden aan voeding, dranken en tabak volgens de Huishoudbudgetonderzoeken (in euros)	xvii
Tabel 35 uitgaven voedingsproducten, dranken en tabak volgens de Huishoudbudgetonderzoeken, als % van de totale bestedingen aan voeding, dranken en tabak.....	xviii

LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1: Beschrijving van de schakels en relaties in het ABC	5
Figuur 2: Conceptuele afbakening van het agrobusinesscomplex (ABC).....	6
Figuur 3: Evolutie van het aantal actieve bedrijven in het ABC in Vlaanderen ...	10
Figuur 4: Geografische ligging van de ABC-bedrijven in België	11
Figuur 5: Verdeling van de Vlaamse ABC-bedrijven volgens hun ligging	11
Figuur 6: Evolutie van het gemiddelde aandeel van de verschillende kosten in de bedrijfskosten in het ABC (%), 1997-2006	13
Figuur 7: Evolutie van het gemiddelde aandeel van de bezoldigingen in de toegevoegde waarde in het ABC (%), 1997-2006	13
Figuur 8: Evolutie van de investeringen in het ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro), 1995-2006	15
Figuur 9: Evolutie van het gemiddelde nieuwe materiele vaste activa / toegevoegde waarde op bedrijfsniveau in het ABC (%), 1997-2006 ..	16
Figuur 10: De mechanismen van indirect gecreëerde tewerkstelling	20
Figuur 11. Toegevoegde waarde van beperkte selectie van coöperatieve vennootschappen (in miljoen euro)	22
Figuur 12: Evolutie van het totale omzet in de ABC-sector in Vlaanderen (in miljoen euro)	24
Figuur 13: Evolutie van de uitvoer van het ABC in Vlaanderen (in miljoen euro), 1998-2006	25
Figuur 14: Het Belgische agrarische handelssaldo (2006)	26
Figuur 15. Aankoopintentie van de consument ten opzichte van VLAM-labels voor vleeswaren, % van de bevroegden dat het product binnen afzienbare tijd zeker of waarschijnlijk zal kopen	32
Figuur 16: Evolutie van het gemiddeld netto resultaat / omzet op bedrijfsniveau in het ABC (%), 1997-2006	33
Figuur 17: Evolutie van de gemiddelde bruto exploitatie marge op bedrijfsniveau in het ABC (dzt Euro), 1997-2006	35
Figuur 18: Evolutie van de gemiddelde rendabiliteit op bedrijfsniveau in het ABC (%), 1997-2006	36
Figuur 19. Algemene schuldgraad van het ABC (vreemd vermogen als % van totaal vermogen)	37
Figuur 20: Evolutie van de gemiddelde toegevoegde waarde per personeelslid op bedrijfsniveau in het ABC (dzt Euro), 1995-2006	38
Figuur 21: Evolutie van de totale gecreëerde toegevoegde waarde van het Vlaamse ABC	41
Figuur 22: Evolutie van het gemiddelde personeelsbestand op bedrijfsniveau in het ABC, 1997-2006	43
Figuur 23. Toegekende steun in kader van Landbouwbeleid in Vlaanderen, in miljoen €	49
Figuur 24. Verloop toegestane & opgenomen kredieten door Vlaamse ABC bedrijven bij Belgische banken, per kwartaal, in miljard €	57

Figuur 25. Totaal aantal uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in het Vlaams Hoger Onderwijs (hogescholen en universiteiten)	62
Figuur 26. Totaal aantal uitgereikte voedingsgerelateerde studiebewijzen in Vlaamse secundaire scholen	63